

# *Citaten als argumenten in literaire recensies*

## *1. Inleiding*

In literaire recensies over romans geven recensenten hun mening over een boek. Ze informeren lezers middels hun boekbesprekingen in dag- en weekbladen over de kwaliteit van een nieuw werk dat die lezers nog niet gelezen hebben. Hun waardeoordeel ondersteunen ze in het algemeen door middel van verwijzingen naar allerlei kenmerken van het boek. Een boek kan bijvoorbeeld goed gevonden worden omdat de stijl goed is, omdat er humor in zit of omdat de recensent erdoor geraakt werd.

Een recensie kan gezien worden als een betogende tekst. Doorgaans komt er een standpunt in voor – het oordeel van de recensent over het literaire werk – en worden er uitspraken gedaan ter verdediging van dat standpunt – de argumenten van de recensent voor zijn oordeel. Brandt (1994) typeert recensies in “Argumentatie in literaire dagbladrecensies” als betogende teksten waarin sprake is van een niet-gemengd verschil van mening. De recensent vervult de rol van protagonist, de lezer die van antagonist. Alleen de recensent neemt een standpunt in en heeft de bewijslast voor zijn oordeel over het besproken boek. De lezer kan slechts twijfelen aan het standpunt, want hij kent het boek niet. De recensent beoogt in principe met zijn recensie het niet-gemengd verschil van mening op te lossen.

Het is de vraag of recensenten hun oordeel aannemelijk kunnen maken. Critici kunnen namelijk geen beroep doen op gemeenschappelijk gedeelde feitelijke kennis over het besproken boek, of op andere gemeenschappelijke uitgangspunten – zoals normen, waarden en waardehiërarchieën – die essentieel zijn voor het oplossen van een verschil van mening (Van Eemeren & Grootendorst, 1982: 387-390). Degenen die de recensie lezen, kennen het besproken boek immers niet.

Hoe kunnen recensenten lezers overtuigen van de aannemelijkheid van hun oordeel als

## *Samenvatting*

**In dit artikel wordt beschreven hoe citaten in literaire recensies gebruikt worden om het waardeoordeel over een besproken boek aannemelijk te maken en wat de problemen zijn bij het gebruik van citaten als argument. Recensenten gebruiken citaten om alle typen hoofdargumenten over kenmerken van romans – humor, compositie, geloofwaardigheid, ontroering, didactische waarde – te ondersteunen. Citaten bevinden zich in de basis van de argumentatiestructuur, al dan niet vergezeld van een toelichting. Uit de eisen die theoretici aan voorbeeldargumentatie stellen, blijkt dat citaten correct, typerend, voldoende en relevant moeten zijn. Wanneer ze niet aan deze vier eisen voldoen, ontstaan er problemen.**

die geen weet hebben van het onderwerp dat beoordeeld wordt? Idealiter zouden zij al het feitelijke materiaal waarop zij hun waardeoordeel en argumentatie baseren, aan de lezers moeten aanbieden. Dat is onmogelijk. Het besproken boek kan moeilijk in zijn geheel in het dag- of weekblad gepubliceerd worden. De recensent moet de lezer daarom zoveel gegevens verschaffen dat deze zijn betoog kan volgen, begrijpen en beoordelen.

Dat kan hij onder meer doen door te citeren. Daarnaast kunnen literaire recensenten ook niet-letterlijke voorbeelden gebruiken, bijvoorbeeld 'De personages zijn stereotype' om aan te geven dat het boek weinig origineel is. Een samenvatting geven van het verhaal is een derde manier om de lezers gegevens te verschaffen. Dat het boek weinig origineel is, wordt duidelijk wanneer de recensent het clichématige verhaal navertelt. Critici kunnen het verhaal ook in een geabstraheerde vorm weergeven door aan te geven waarover het boek gaat, wat het thema is: 'De roman gaat over persoonlijke vrijheid, die strijdig is met sociale normen en waarden'. Van deze vier soorten gegevens zijn citaten – als letterlijk weergegeven voorbeelden uit het besproken boek – het meest feitelijk en objectief.

In dit artikel geef ik een analyse van het argumentatieve gebruik van citaten in literaire recensies en van de problemen bij dit gebruik. Ik ga daarbij uit van een corpus van 95 recensies dat is samengesteld op basis van ongeveer vijfhonderd recensies die ik heb doorgenomen.<sup>1</sup>

Recensenten gebruiken citaten niet alleen om het waardeoordeel aannemelijk te maken. Een citaat kan ook puur informatief bedoeld zijn. Je zou – in termen van Clark en Gerrig – kunnen zeggen dat recensenten met een informatief citaat iets demonstreren in plaats van beschrijven, waarschijnlijk omdat ze zo gemakkelijker en beter duidelijk maken wat ze bedoelen (Clark & Gerrig, 1990: 765, 769, 793). Recensenten gebruiken citaten uit het boek in plaats van eigen woorden.

Eén van de partijen moet staan liegen, of is voorgelogen. Stalin roept in vertwijfeling: 'Moet ik je vader en moeder bellen om te zeggen dat hun zoon gek is geworden?', terwijl Jan geen moeder meer heeft. (Peters, 1997)

'Laten we dit maar het verhaal van een weg noemen', stelt de schrijfster in den beginne. (Peters, 1999)

Citaten worden voorts gebruikt om een interpretatie te ondersteunen. In dit geval fungeert het niet als een demonstratie in plaats van een beschrijving, maar als argument voor een beschrijving, een observatie, een typering, een kenmerk dat de recensent een boek toekent. Bij interpretatief gebruik ondersteunt het citaat iets wat niet letterlijk in het boek staat. Als het ware om aan te tonen dat de interpretatie juist is, zoals in het volgende voorbeeld.

Jongstra maakt ons zo tot medeplichtigen en dwingt althans een gedeelde verantwoordelijkheid af voor zijn onsamenhangende ideeëngoed. "Dames en heren! U hebt mij als groentekweker binnengehaald," roept hij uit in een hoofdstukje over de blauwschokker. Na een exposé over deze peulvrucht schudt hij het mogelijk ingedommelde publiek weer wakker. "Volgt u mij nog? Want ik spreek, als ik over mijn moestuin vertel, uitsluitend over mijzelf. Een kwestie van spiegelen. Ik leg mijn blauwschokkers in februari onder een bewasemde ruit en heb uitzicht op Rome,

## *Citaten als argumenten in literaire recensies*

hoe beperkt ook.’ Het gaat hier natuurlijk om het spreekwoordelijke Rome, waar velen wegen naartoe leiden. Welbeschouwd gaat het in *Groente* steeds om zo’n gedroomd Rome, niet met de bedoeling... (Luis, 1991a)

Of het citaat wordt gebruikt om aan te geven dat de typering van de toon en het vertelperspectief van het boek correct is, zoals in:

De stellige toon van de maakster, die zich voor de gelegenheid uitleeft in de antieke rol van alwetende verteller, geeft de lezer te verstaan dat hij steeds net te laat komt. ‘Iedereen weet het’; ‘natuurlijk zijn dit berichten, maar probeer ze eens te ontcijferen’; ‘zoals bekend’; ‘zoals iedereen altijd doet’; ‘zoals vaak gebeurt’: we weten nog van helemaal niks, doch worden toegesproken alsof we wel erg trage leerlingen zijn. (Peters, 1999)

Zoals gezegd, beperk ik me in dit artikel tot argumentatieve citaten, die worden gebruikt om waardeoordelen over (kenmerken van) romans te ondersteunen.

### *2. Het gebruik van citaten als argumenten*

Citaten kunnen gezien worden als de *data* uit het Toulmin-model. *Data* zijn de feiten die aangedragen worden om de *claim* te rechtvaardigen (Toulmin, 1969: 97). Citaten zijn het antwoord op de impliciete vraag die lezers recensenten stellen bij diens waardeoordelen: ‘Waar baseer je dat op?’ (Toulmin, 1997: 42-43).

Wanneer een recensent stelt dat *Uit het paradijs* een prachtige roman is omdat dit boek zo’n werkelijkheidsgetrouw beeld geeft van de tijd waarin het verhaal speelt, kan de lezer vragen waarop hij dat baseert. De recensent moet dan de *claim* rechtvaardigen dat de roman zo’n werkelijkheidsgetrouw beeld geeft van de tijd waarin het verhaal speelt. Dat doet hij wanneer hij zegt dat er in de roman allerlei filmsterren, voetballers, films en liedjes voorkomen die in die tijd zeer populair waren. Maar dan kan de lezer opnieuw vragen ‘Waar baseer je dat op?’. Deze stem van de lezer zal pas verstommen wanneer de recensent een opsomming geeft van de namen van beroemdheden en titels van liedjes en films die in de roman voorkomen. Hij doet dan geen evaluatieve uitspraken meer maar verschaft de lezer de feiten waarop hij zijn oordeel over een deelaspect en zijn oordeel over het gehele boek (gedeeltelijk) baseert.

**2.1 De plaats van citaten in de argumentatiestructuur.** In de argumentatiestructuur van recensies bevindt een citaat zich – soms samen met een toelichting, met andere citaten of met voorbeelden – altijd in de onderste laag. Het hoofdstandpunt wordt trapsgewijs verdedigd. De argumentatiestructuur bestaat uit een eindoordeel over het hele boek oftewel het hoofdstandpunt, ondersteund door hoofdargumenten oftewel waardeoordelen over kenmerken van het boek – stijl, originaliteit, begrijpelijkheid, morele waarde, sociaal engagement van de auteur –, die op hun beurt ondersteund kunnen worden met subargumenten, die idealiter uiteindelijk aannemelijk worden gemaakt met gegevens uit het besproken boek. Ik heb de argumentatiestructuur van veertig recensies gereconstrueerd. In die recensies komt het niet voor dat het eindoordeel direct geadstrueerd wordt met een citaat. In tien van de veertig wordt het



In zijn afkeer van het huwelijk, van vakantie, van ‘duur publiek’ en elitaire genietingen en in zijn nadrukkelijke gewoonheid en zuinigheid, is hij [de componist, hoofdfiguur] zijn schepper [Maarten ’t Hart] zeer nabij. [1.1] Want ook al is hij miljonair, hij repareert zijn eigen dak, hij hakt zijn eigen hout, hij leent zijn boeken en platen van de bibliotheek en reist tweede klas, tenzij er een speciale reden is om ‘duur’ te doen. [1.1.1] “Op het station kocht ik een aanvullend kaartje om in de eerste klas te mogen zitten. Andermaal had ik behoefte aan een lege coupé.” [1.1.1.1] (Dit citaat is een voorbeeld van het zuinige gedrag van de hoofdpersoon) (1.1.1.1’) (Luis, 1991 b)

Ook wanneer niet expliciet uit de recensie blijkt wat het citaat moet aantonen, kan de toelichting doorgaans zonder al te veel problemen als verzwegen argument gereconstrueerd worden. Als dat niet kan, heeft het citaat te weinig zeggingskracht. Het verband tussen citaat en de uitspraak die het citaat onderbouwt, is dan immers niet duidelijk.

Behalve met een toelichting, zijn citaten ook wel eens nevensgeschikt verbonden met andere citaten. Zo gaf Luis (1993) zeven citaten om aan te tonen dat de personages allerlei overdreven eigenschappen hebben: “Ze zijn ‘bovenmenselijk bekoorlijk’, ‘onvoorstelbaar impulsief’, ‘laveloos geil’, ‘verpletterend wulps’, ‘extreem gedisciplineerd’, ‘onvoorstelbaar aanhankelijk’ of juist ‘onmenselijk hard en gevoelloos’”. De geciteerde woordgroepjes vormen één nevensgeschikt argument omdat ze onafhankelijk van elkaar duidelijk te weinig bewijskracht hebben.

Het komt ook voor dat citaten meervoudig verbonden zijn. De volgende drie citaten bezitten in principe afzonderlijk voldoende bewijskracht om de kinderachtigheid van de formuleringen aan te geven: “Kit kijkt met ogen ‘als twee grote, bange hazelnoten’. Mol rent op haar vader af ‘als een furie’, ‘haar handen klauwen op zijn borst, trekken aan zijn broekspijpen, aan de mouwen van zijn overhemd. Mol wordt bang, want nu gaat hij mama iets doen.’ Als vader tijdens een vakantie op theatrale toon zegt: ‘Ik hou ermee op’, dan roept ‘mama schel, terwijl ze de tranen van haar gezicht veegt’: ‘Ties, ga jij hem achterna!’” (Neeffes, 1995).

Maar meestal worden – bij meerdere citaten in één recensie – de verschillende subargumenten, elk met één citaat geadstrueerd. Er wordt bijvoorbeeld één citaat gegeven waaruit blijkt dat er sprake is van sociologische statements in de roman en één waaruit blijkt dat er sprake is van weergaven van het feministische gedachtegoed. En doorgaans – in 27 van de 40 reconstructies – bevat de recensie maar één argumentatief citaat.

Er zijn al met al verscheidene manieren waarop citaten als argument gebruikt worden: soms als uiteindelijke ondersteuning van het hoofdargument, soms als directe ondersteuning, soms met toelichting, soms wordt er één citaat gegeven, soms meerdere, die nevenschikkend of meervoudig met elkaar verbonden kunnen zijn. Maar de verschillen in wijze waarop citaten argumentatief gebruikt worden, lijken niet afhankelijk te zijn van het soort hoofdargument dat met een citaat geadstrueerd wordt. Er kan op basis van deze analyses bijvoorbeeld niet gesteld worden dat een moreel argument altijd trapsgewijs, zonder toelichting, met één citaat ondersteund wordt, waarbij uit het argument dat door het citaat geadstrueerd wordt, blijkt wat het citaat aan moet tonen. Ik heb te weinig recensies geanalyseerd om dit te kunnen stellen en er zijn geen evidente redenen waarom het morele argument bijvoorbeeld altijd trapsgewijs ondersteund zou worden door één citaat zonder toelichting.

**2.2 De hoofdargumenten.** Lang niet alle hoofdargumenten in literaire recensies worden geadstrueerd met een citaat. In 275 van 480 a-select gekozen recensies die ik bekeken heb, komt überhaupt geen argumentatief citaat voor.<sup>3</sup> Een van de vragen bij mijn onderzoek was dan ook: is het mogelijk alle 22 typen hoofdargumenten met een citaat te onderbouwen?<sup>4</sup>

In de 205 a-select gekozen recensies met een argumentatief citaat heb ik geen voorbeelden gevonden van een citaat dat een afspiegelingsargument, een engagementsargument, een moreel argument, een auteurspoëtica-argument, identificatie-argument, traditie-argument of relativiteitsargument adstrueert. Citaten als argumenten voor een stilistisch argument komen daarentegen veel voor: in 104 van de 205 recensies. Maar via gericht zoeken, bijvoorbeeld naar een citaat voor een moreel argument in een christelijk dagblad, heb ik voorbeelden gevonden waaruit blijkt dat recensenten alle 22 typen hoofdargumenten die ze gebruiken om het hoofdstandpunt te onderbouwen, aannemelijk maken door te citeren (Uijtewaal, 1997: 83-109).

Sommige typen hoofdargumenten lenen zich meer voor ondersteuning door middel van citaten dan andere. Recensenten geven zelden een citaat om substandpunten te onderbouwen over het sociale engagement van de auteur, de morele waarde van het boek, de mate waarin de auteur zich in het boek heeft gehouden aan zijn of haar auteurspoëtica, de mate waarin de lezer zich met de hoofdpersoon kan identificeren, de relatieve waarde van de roman ten opzichte van andere boeken van de auteur, de fantasie in de roman, het thema van het boek of de waarde van de roman binnen een bepaalde stroming. Waarschijnlijk omdat deze abstracte kenmerken meestal niet eenvoudigweg uit een citaat blijken. Aan de andere kant gebruiken recensenten vaak citaten als argumenten voor substandpunten over de stijl, humor en compositie. Deze hoofdargumenten hebben louter betrekking op de roman zelf, niet op de werkelijkheid, op de lezer, op de auteur of op andere literaire werken. Daardoor kunnen ze uiteraard alleen aannemelijk gemaakt worden met gegevens uit het besproken werk. In bijna elke recensie die ik heb bekeken, werd het stilistische argument dan ook ondersteund met een of meer citaten.

Er is nog een andere reden waarom citaten vaak voorkomen als argumenten voor evaluatieve uitspraken over immanente kenmerken als stijl, en zelden als argumenten voor evaluatieve uitspraken over kenmerken als morele waarde. Recensenten gebruiken bepaalde typen hoofdargumenten vaker dan andere. Oordelen over de mate van realisme, het emotionele effect op de lezer, de originaliteit en de compositie komen veel voor in de recensies die ik heb bekeken en het stilistische argument komt in bijna alle recensies voor.<sup>5</sup>

**2.3 Citeren als argumenteren op basis van voorbeelden.** In literaire recensies worden redeneringen gebruikt die gebaseerd zijn op het aanbrengen van een structuur in de werkelijkheid. De recensent kan zijn betoog immers niet stelen op geaccepteerde aannames, zoals bij quasi-logische argumentatie en argumentatie die gebaseerd is op de structuur van de werkelijkheid, de andere twee soorten associatieve relaties die volgens Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969) gebruikt kunnen worden in redeneringen. De recensent zal dus moeten zorgen dat de lezer de aannames die hij gebruikt om zijn waardeoordeel te rechtvaardigen, zal accepteren.

Bij argumentatie die een structuur in de werkelijkheid aanbrengt, wordt een stelling gerechtvaardigd door verbanden te leggen die de werkelijkheid op een bepaalde manier structureren. Bij dit type redeneringen worden elementen van de werkelijkheid zodanig met elkaar verbonden dat er een beeld ontstaat van de werkelijkheid dat nieuw is voor het

publiek dat overtuigd moet worden. Als het publiek dit beeld plausibel acht, krijgen de elementen die aangevoerd worden om de stelling te verdedigen ook een zekere plausibiliteit (Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans, 1996: 115). Perelman & Olbrechts-Tyteca onderscheiden twee manieren om de realiteit te structureren. Een specifiek geval kan als uitgangspunt dienen. Dat wordt dan gepresenteerd als een voorbeeld van een bepaalde relatie die bestaat in de werkelijkheid. Als uitgangspunt kan ook een overeenkomst of gelijkenis dienen. Een gelijkenis tussen de structuur van feiten of gebeurtenissen die het publiek erkent en een structuur die het publiek dient te accepteren (ibidem). Zo kan de recensent de lezer een positief beeld van de stijl van een boek geven door deze stijl te vergelijken met de stijl van een auteur die al opgenomen is in de literaire canon. Een positief oordeel over een boek kan gerechtvaardigd worden door het boek te vergelijken met een boek van een gerenommeerd auteur.<sup>6</sup>

Argumentatie gebaseerd op een vergelijking kan dus door de recensent gebruikt worden. Dit type redeneringen komt evenwel vrij weinig voor in literaire recensies.<sup>7</sup> Het type argumentatie dat veel voorkomt, is argumentatie gebaseerd op een kentekenrelatie. De recensent ondersteunt zijn waardeoordeel over het hele boek met hoofdargumenten, met evaluatieve uitspraken over kenmerken van het boek.<sup>8</sup> Deze evaluatieve uitspraken rechtvaardigt hij door een uitspraak te doen over een kenmerk van bijvoorbeeld die stijl, zoals 'er is sprake van missers waar je moedeloos van wordt'. Uiteindelijk presenteert hij (idealiter) een specifiek geval waarop alle evaluatieve uitspraken gebaseerd zijn.

Er zijn volgens Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969: 350) drie typen redeneringen waarbij de argumentatie gebaseerd is op de relatie tussen een specifiek geval en een algemene stelling: argumentatie gebaseerd op een voorbeeldig model, argumentatie gebaseerd op een illustratie en argumentatie gebaseerd op een voorbeeld. Argumentatie gebaseerd op een voorbeeldig model is bedoeld om iemand aan te sporen tot een bepaalde handeling. Personen of groepen met prestige kunnen als model dienen, doordat hun handelingen een toegevoegde waarde krijgen. De waarde die verbonden is aan een persoon, is de premisse van waaruit de conclusie wordt getrokken die iemand moet aanzetten tot bepaald gedrag. Argumentatie op basis van een model moedigt imitatie aan van een modelpersoon (ibidem: 363).

In recensies komt zelden een standpunt voor dat erop gericht is om mensen aan te zetten tot bepaalde handelingen. Dat kan natuurlijk wel. De recensent kan als standpunt een advies geven aan de lezer: koop of lees dit boek wel of niet. Als zo'n type standpunt wordt ingenomen, kan dit echter niet aannemelijk worden gemaakt op basis van het gedrag van een bepaalde persoon of groep: de recensent kan moeilijk zeggen 'Lees dit boek, want ik heb het ook gedaan'.

Argumentatie gebaseerd op een illustratie kan de recensent evenmin gebruiken om zijn standpunt te rechtvaardigen. De illustratie dient de erkenning van een bekende en geaccepteerde regel te vergroten. Bij argumentatie gebaseerd op een illustratie dienen de voorbeelden om een algemene uitspraak te verhelderen, om het belang van deze uitspraak aan te geven door er de aandacht op te vestigen en om ervoor te zorgen dat deze uitspraak 'naar boven komt' bij het publiek dat overtuigd moet worden (ibidem: 357). Van redeneringen op basis van illustratie kan in literaire recensies geen sprake zijn omdat de recensent zijn standpunt niet kan rechtvaardigen met al bekende en geaccepteerde aannames. De lezers hebben het boek niet (gelezen) dus de uitspraken die de recensent daarover doet, zijn nieuw voor hen. Wanneer een recensent een voorbeeld als argument gebruikt, bewerkstelligt dit geen 'o, ja-effect'.

Kienpointner geeft een andere draai aan argumentatie op basis van illustratie.<sup>9</sup> Bij *illustratieve Beispielerargumentation* gaat het erom dat de *Schlussregel* – die het verband aangeeft tussen argument en conclusie (Kienpointner, 1992: 28) – niet naar voren wordt gebracht maar wordt aangeduid, wordt geïllustreerd, door het geven van een of meer voorbeelden. Uit deze voorbeelden moet blijken dat uit het argument een bepaalde conclusie getrokken kan worden. De voorbeelden ondersteunen geen conclusie maar een premisse in een redenering (ibidem: 373). Ook deze vorm van illustratieve voorbeeldargumentatie komt over het algemeen niet voor in literaire recensies. Met dit type redenering kunnen de waarderingsregels, oftewel de beoordelingscriteria, gerechtvaardigd worden en dat wordt eigenlijk nooit gedaan. Recensenten lijken zich vaak niet eens bewust te zijn van de beoordelingscriteria die zij hanteren. En het zou ook vreemd zijn wanneer recensenten voorbeelden zouden geven om aan te geven dat ze een erkend beoordelingscriterium hanteren. Dan zouden ze bijvoorbeeld bij elk stilistisch argument allerlei gevallen naar voren brengen waarin een positief oordeel over de stijl leidt tot een positief waardeoordeel over het gehele boek.

De recensent hoeft alleen maar de toepassing van de waarderingsregels op het besproken boek inzichtelijk te maken en te beargumenteren (Toulmin, 1969: 100, 106). Dat kan door redeneringen te gebruiken die gebaseerd zijn op voorbeelden.<sup>10</sup> Recensenten kunnen dit type redenering gebruiken om hun standpunten te rechtvaardigen, naast redeneringen die gebaseerd zijn op een vergelijking. Bij redeneringen op basis van een voorbeeld wordt een specifiek geval als uitgangspunt genomen voor een algemene uitspraak. Er is sprake van inductie, vanuit het specifieke wordt er ggeneraliseerd. Dit gebeurt op grond van een regel, bijvoorbeeld ‘Als voorbeeld, dan algemene uitspraak’. Zo’n regel hoeft niet expliciet te zijn (Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969: 352). De recensent kan voorbeelden geven van allerlei elementen uit het besproken boek: voorbeelden van filmsterren die in de jaren vijftig beroemd waren, van ongeloofwaardige gebeurtenissen, van incongruentie, van te symbolische namen van personages of van hilarische passages. Citeren kan gezien worden als een van de manieren van argumenteren op basis van een voorbeeld. Vanuit een specifiek geval, een citaat, kan geredeneerd worden naar een algemene stelling, het waardeoordeel over het hele boek. Een citaat is een letterlijk weergegeven voorbeeld uit het besproken boek.

Argumentatie op basis van een citaat is wel een speciaal soort voorbeeldargumentatie. Een recensent komt niet tot zijn eindoordeel op basis van een a-selecte steekproef van citaten. Recensenten kiezen de citaten die ze willen opnemen pas uit nadat ze hebben besloten wat ze over het boek gaan schrijven of terwijl ze aan de recensie werken. De opgenomen citaten worden gepresenteerd als antwoorden op de impliciete vraag van een kritische antagonist ‘Kun je een voorbeeld geven?’, of – in termen van Toulmin – op de vraag ‘Waar baseer je dat op’. Citaten als argumenten zijn geen voorbeelden in een ‘context of discovery’ maar in een ‘context of justification’.<sup>11</sup>

### 3. Het gebruik van citaten als argumenten

**3.1 Eisen aan het argumentatieve gebruik van citaten** Om een oordeel te rechtvaardigen of een standpunt aannemelijk te maken, moet argumentatie aan een aantal eisen voldoen. Er mag bij het argumenteren bijvoorbeeld niet op de man gespeeld worden in plaats van op de bal, er mogen geen overhaaste conclusies getrokken worden en er mag de tegenstander



geen fictief standpunt in de schoenen geschoven worden (Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans, 1995: 97-128). Voor argumentatie op basis van een citaat gelden specifieke eisen.<sup>12</sup> Zo geven Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969: 353) bij hun beschrijving van voorbeeldargumentatie aan dat het gekozen voorbeeld in ieder geval de status van feit moet hebben. Het voorbeeld wordt immers beschouwd als een element van bewijs in de redenering. Als er overtuigende redenen gevonden kunnen worden tegen het voorbeeld, wordt de gesuggereerde generalisatie aanzienlijk verzwakt. Voor citaten betekent dit dat de lezers overtuigd moeten zijn van de feitelijke juistheid van een citaat. Citaten moeten dus correct zijn **(1)**. Ze moeten letterlijk overgenomen worden uit het besproken boek. Allerlei bewerkingen, zoals inversie, moeten duidelijk aangegeven worden en mogen aard en strekking van de geciteerde tekst niet veranderen.

Dat citaten correct moeten zijn, kan ook afgeleid worden uit de eerste van de vier richtlijnen die Hastings (1962) geeft voor het evalueren van voorbeeldargumentatie.<sup>13</sup> Daarnaast blijkt uit zijn tweede richtlijn dat citaten typerende voorbeelden moeten zijn **(2)**. Volgens Hastings (1962: 26) geeft iemand met voorbeeldargumentatie aan dat hij niet alle aspecten kan presenteren die relevant zijn, maar zich zal beperken tot voorbeelden die als correct en typerend gezien kunnen worden. We kunnen beoordelen of de gegeven voorbeelden typerend zijn op basis van onze algemene kennis en ervaringen die te maken hebben met die voorbeelden, bijvoorbeeld omdat we bekend zijn met het argumentatieveld. De lezers van een recensie kunnen een citaat niet als typerend beschouwen omdat zij weten dat het een representatief voorbeeld is. Ze kennen het boek immers niet. Wat zij meestal wel van het argumentatieveld weten, is hoe er geredeneerd wordt. Ze beseffen dat de recensent geen ruimte heeft om in zijn stuk tientallen citaten op te nemen en zullen erop vertrouwen dat de recensent een citaat geeft dat typerend is voor de rest van het boek.

In de tweede plaats kunnen we volgens Hastings (1962: 31) een voorbeeld als typerend beschouwen omdat we weten dat een kenmerk dat uit een voorbeeld blijkt doorgaans ook voor andere voorbeelden geldt. Eén of twee experimenten zijn in de wetenschap meestal voldoende om een principe te bewijzen omdat een wetenschapper weet dat een nauwkeurig uitgevoerd experiment keer op keer dezelfde uitkomst zal brengen. Dit betekent dat we er bij citaten van uitgaan dat de eigenschap van het besproken boek waarvan een citaat een voorbeeld is, constant is. Eén citaat als voorbeeld van de stijl kan voldoende zijn, omdat we veronderstellen dat dit voorbeeld overeenkomt met andere passages waaruit de stijl blijkt. Net zoals één citaat voldoende kan zijn om de moraal van een boek duidelijk te maken.<sup>14</sup>

Toch hoeft een citaat niet altijd een typerend voorbeeld te zijn. Kienpointner (1992) geeft aan dat ook niet-typerende voorbeelden, uitzonderingsgevallen, een uitspraak kunnen rechtvaardigen. Op grond van één positieve ervaring in een vakantieplaats kan men toch besluiten daar nog een keer naartoe te gaan. Men gaat er immers van uit dat bepaalde factoren, zoals de inwoners en de omgeving, constant blijven. Omgekeerd kan één negatieve ervaring in een bepaald restaurant voldoende zijn om er nooit meer te gaan eten. Goede restaurants, die hun gasten terug willen zien komen, kunnen zich geen 'uitglijder' of slechte dag permitteren (Kienpointner, 1992: 366-367). Eén clichématige passage kan op grond van het idee dat boeken origineel moeten zijn, voldoende zijn om de originaliteit negatief te beoordelen. Eén kromme zin, één taalfout of één verschrikkelijke metafoor kan op grond van het idee dat zo'n verschijnsel niet mag voor komen in een goed boek, ertoe leiden de stijl negatief te beoordelen.

Uit de vierde vraag die Schellens (1985: 196) heeft opgesteld om argumentatie van een

voorbeeld naar een algemene uitspraak te evalueren, valt af te leiden dat argumentatie op basis van een citaat voldoende moet zijn (3). De reikwijdte van de uitspraak mag bijvoorbeeld niet te groot zijn: ‘Zijn de stelligheid en het bereik van de conclusie niet groter dan de voorbeelden aannemelijk maken?’. Daarnaast moeten er voldoende voorbeelden geciteerd worden (Reinard, 1991: 196). Hoeveel citaten er nodig zijn om een bepaalde uitspraak te ondersteunen, valt echter niet te bepalen. Het benodigde aantal verschilt van geval tot geval en vanwege praktische beperkingen is het vaak niet reëel om een welomschreven aantal citaten te eisen. In het algemeen geldt dat één citaat, hetzij als representatief voorbeeld, hetzij als een uitzondering, voldoende is om een oordeel over een kenmerk van een roman aannemelijk te maken.

In de vierde plaats moet er een plausibel verband bestaan tussen het citaat en de uitspraak die ermee geadstrueerd wordt (4). Volgens Kelley (1988: 271) moeten we om de overtuigingskracht van een redenering te bepalen, nagaan of het verband tussen conclusie en argument plausibel is. Voor recensies betekent dit dat de lezer moet na gaan of een bepaald verband tussen een citaat en een algemene uitspraak die daarmee ondersteund wordt, plausibel is. Het citaat moet relevant zijn voor het beoordeelde kenmerk waarvan het een voorbeeld is. Als een citaat een uitspraak over het sociale engagement van de auteur ondersteunt, moet uit het citaat blijken dat de auteur sociaal geëngageerd is. Ook moet het gesuggereerde verband tussen het citaat en het oordeel over het kenmerk plausibel zijn. Het is de vraag of het citaat het positieve of negatieve oordeel aannemelijk maakt. Is citaat X een voorbeeld van een mooie stijl? Is het citaat dat zou moeten aantonen dat de roman clichématig is, wel clichématig?

Of het citaat ook echt aantoont wat het moet aantonen, heeft te maken met wat Quiroz en anderen (1992: 174–175) de ‘argumentatieve richting’ van een argument noemen. Iemand kan de argumentatieve richting van een argument in twijfel trekken en van mening zijn dat het argument eigenlijk tot de tegenovergestelde conclusie leidt. De argumentatieve richting van een citaat is tegenovergesteld wanneer een lezer een citaat als een voorbeeld van mooie stijl beschouwt, terwijl de recensent het als een voorbeeld van een slechte stijl bedoeld had. Of wanneer de recensent een citaat buitengewoon grappig vindt en de lezer niet. Deze verschillende opvattingen hebben te maken met verschillen in smaak en met de subjectieve criteria die bij het beoordelen van romans worden aangelegd. Ze kunnen echter ook het gevolg zijn van onbegrip, bijvoorbeeld doordat de recensent niet goed heeft aangegeven waarom het citaat zo grappig is.

Ik veronderstel dat de citaten in literaire recensies correct en typerend zijn. Ik neem dit niet alleen aan omdat ik niet altijd kan nagaan of dit zo is, maar ook omdat recensenten anders onmiddellijk protest kunnen verwachten. Zij worden verondersteld hun lezers niet te misleiden.

**3.2 Citaten zijn niet voldoende.** Citaten blijken niet altijd voldoende te zijn om uitspraken aannemelijk te maken. Ten eerste maken citaten sommige hoofdargumenten niet helemaal aannemelijk omdat die argumenten niet alleen betrekking hebben op kenmerken van de roman, maar bijvoorbeeld ook op de werkelijkheid of op het overige werk van een auteur. Expressieve, originaliteits-, traditie-, relativiteits- en stromingenargumenten kunnen niet afdoende met een citaat worden geadstrueerd. Een citaat kan geen indruk geven van de persoonlijkheid van de schrijver, van de originaliteit vergeleken met andere boeken, van de voortzetting van een bepaalde traditie, van de waarde van een boek binnen een bepaalde

reeks boeken en van het verband tussen een boek en een bepaalde stroming. Die argumenten bestaan uit twee ‘takken’: één ‘tak’ heeft betrekking op het werk – bijvoorbeeld op de hoofdpersoon – en één ‘tak’ heeft betrekking op iets buiten het werk – bijvoorbeeld op de schrijver. Bij het expressieve argument bijvoorbeeld kan niet met een citaat worden aangetoond dat de schrijver bepaalde eigenschappen bezit. De lezer kan op basis van een citaat bijvoorbeeld niet uitmaken of Maarten ‘t Hart zuinig is. Hij kan alleen nagaan of ‘t Harts roman bepaalde kenmerken bezit, zoals dat er een zuinige hoofdpersoon is. Dat hoofdpersoon en schrijver op elkaar lijken, kan niet aangetoond worden met behulp van gegevens uit het besproken boek. En een citaat dat de uitspraak ondersteunt dat de Red Hot Chili Peppers niet zo erg zijn als de auteur Maarten ‘t Hart suggereert, toont alleen dat de auteur een overdreven beschrijving geeft van deze muziek. Een citaat toont echter nooit aan hoe deze muziek werkelijk is.

Ten tweede is de reikwijdte van de uitspraak soms zo groot dat zij niet door middel van citaten aannemelijk gemaakt kan worden. Zo blijkt uit citaten bijvoorbeeld niet dat een roman te veel hoofdstukken bevat.

Ten derde wordt er soms – in 7 van de 95 recensies die ik heb geanalyseerd – te weinig geciteerd.<sup>15</sup> Sommige uitspraken eisen meer dan één citaat om aannemelijk te worden gemaakt. Het onderstaande citaat moet bijvoorbeeld aantonen dat het verhaal steeds onderbroken wordt door wendingen van de derde naar de tweede persoon en dat er sprake is van overdaad. Uit één citaat kan echter niet de frequentie van een kenmerk blijken, namelijk dat het verhaal *steeds* onderbroken wordt door *wendingen* van de derde naar de tweede persoon en dat er sprake is van *overdaad*. Daarnaast geeft dit ene citaat alleen aan dat er in het boek sprake is van de tweede persoon ‘waarin Hanna als het ware wordt toegesproken’, er blijkt geen wending uit van de derde naar de tweede persoon:

Moet de tekst het dan misschien van zijn structuur hebben? Het verhaal wordt steeds onderbroken door wendingen van de derde persoon naar de tweede persoon waarin Hanna als het ware wordt toegesproken: “Jij had een duidelijk verlangen in je om groot te worden, je keek naar die tijd uit, je was er niet bang voor.” Maar ook hier geldt: de overdaad schaadt. (Schouten, 1990)

En de twee citaten in de volgende passage zijn niet voldoende om aan te tonen dat de lezer *herhaaldelijk* wordt getraakteerd op sociologische *statements* en op *weergaven* van het feministische gedachtegoed. Uit deze citaten blijkt alleen dat er in het boek sprake is van een sociologisch statement en van een weergave van het feministische gedachtegoed:

Herhaaldelijk wordt de lezer getraakteerd op sociologische statements. ‘Heerszucht’, overpeinst Lea. ‘Heerszucht komt voort uit een gebrek aan vertrouwen. Het is symptoombegred.’ O, dank u. Of op een weergave van het feministische gedachtegoed: ‘Ik neem het niet op me het raadsel van het leven te doorgronden,’ overdenkt de zwarte Amerikaanse vrouw. ‘God is geen vrouw, want dan was de vrouwelijke seksualiteit wel iets anders geweest dan een aaneenschakeling van pijn, bloed en vernerdingen. Zeker. (...) Ik geloof onmiddellijk dat er mensen zijn die zulke gedachten koesteren en zulke gesprekken houden. Ik geloof ook dat dit heel boeiend kan zijn. Maar een roman is noch een sociologisch betoog, noch een feministische lezing (...) (Meijsing, 1990)

Wegens ruimtegebrek is het niet altijd mogelijk zoveel citaten te presenteren als nodig is. Er blijft altijd veel *argumentum ad verecundiam* bestaan in recensies, ook al citeert de recensent. Lezers zullen hun critici moeten vertrouwen en ervan moeten uitgaan dat zij voldoende redenen hebben voor hun uitspraken.<sup>16</sup>

**3.3 Onduidelijk verband.** Het verband tussen het citaat en de uitspraak die het citaat ondersteunt, blijkt soms – in 9 van de 95 recensies die ik heb geanalyseerd – niet duidelijk te zijn.<sup>17</sup> Soms is het onduidelijk wat een citaat zou moeten aantonen, zoals in de volgende passage van Peters. Omdat Peters dit citaat niet toelicht, is niet duidelijk of het citaat alle drie de uitspraken adstrueert of alleen de laatste ('Fantasterij en realiteit gaan een vruchtbaar huwelijk aan'). Het citaat komt uit de lucht vallen omdat het verband tussen het citaat en de uitspraken die daaraan vooraf gaan (en die erop volgen), niet duidelijk is:

Oude zekerheden omtrent plaats en tijd, en de twijfel aan alles wat afwijkt van het normale, verliezen hun beslistheid en betrouwbaarheid. Je slaapwandelt met open ogen. Fantasterij en realiteit gaan een vruchtbaar huwelijk aan: 'Parijs in augustus is tien jaar oud en voor het eerst alleen thuis.' (Peters, 1993)

Het laatste citaat in het onderstaande fragment moet aantonen dat er sprake is van 'ironie van de stopwoorden'. Het toont dit echter niet aan omdat niet duidelijk is wat het stopwoord is. Goedegebuure geeft dit niet aan en alle woorden komen één keer voor in het citaat:

Alles in deze roman is bij wijze van spreken: de even kinderlijke als gedistantieerde verteltrant, de ouderwetse hoofstukopschriften [sic] ("Reintje de stroper brengt mevrouw Dentz een fazant") zo goed als de ironie van de stopwoorden ("Alle mannen denken maar aan één ding: slapen"). (Goedegebuure, 1991)

Wat het citaat in het volgende voorbeeld moet aantonen, zou duidelijk moeten worden uit de toelichting: 'Dit citaat is kenmerkend voor de winderigheid van Martin Brils geschrijf.' Deze toelichting is echter onbegrijpelijk vanwege predikaat 'winderigheid'. Het is onduidelijk wat Matthijsse daarmee bedoelt:

Waar gaat deze roman over? Bril mag het zeggen, maar ik weet het niet. Naar aanleiding van een nachtelijke ervaring (Bril kan niet slapen en ziet bij overburen *een hele stapel televisies schetteren*) schrijft hij:

*Wat ik nu steeds vergeet is om dit op te schrijven. Dat heb ik nu dan gedaan, maar ik ben ook vergeten of ik het al niet eerder heb (of had) gedaan of me had voorgenomen het te doen en hoe dan precies, in welke woorden. In dat geval heb ik het nu voor de tweede keer gedaan.* Dit citaat is kenmerkend voor de winderigheid van Martin Brils geschrijf. (Matthijsse, 1990)

Recensenten kunnen deze relevantieproblemen wel oplossen. Als ze een begrijpelijke toelichting bij het citaat te geven, wordt duidelijk wat het citaat moet aantonen en hoe het dat aantoont.

- \* Met dank aan Rob Grootendorst en Frans van Eemeren
- 1 Deze 95 recensies zijn te vinden in het Documentatiecentrum Nederlandse Letterkunde.
- 2 Het hoofdargument kan overigens niet volledig met het citaat onderbouwd worden. (Zie ook § 3.2 over volledigheid.) Het citaat toont, met de verzwegen toelichting, aan dat de hoofdpersoon zuinig is. Dat de hoofdpersoon wat dit betreft op de auteur lijkt, kan niet met het citaat gerechtvaardigd worden.
- 3 Deze 480 recensies over Nederlandse romans, verschenen na 1990, heb ik gevonden via *Literom*, een knipselkrant over Nederlandstalige literatuur. Ik heb via deze CD-rom alle recensies bekeken van een aantal toonaangevende recensenten, te weten: Tom van Deel (*Trouw*), Jaap Goedegebuure (*HP / De tijd*), Arnold Heumakers (de Volkskrant), Janet Luis (*NRC Handelsblad*), Doeschka Meijsing (*Elsevier*), Carel Peeters (*Vrij Nederland*), Arjan Peters (*de Volkskrant*) en Xandra Schutte (*De Groene Amsterdammer*), op zoek naar argumentatieve citaten.
- 4. Het afspiegelingsargument, het abstraheringsargument, het engagementsargument, het morele argument, het expressieve argument, het intentionele argument, het argument van auteurspoëtica, het compositorische argument, het stilistische argument, het emotionele argument, het identificatieargument, het didactische argument, het originaliteitsargument, het traditieargument, het relativiteitsargument, het fantasieargument, het duidelijkheidsargument, het ontwikkelingsargument, het economieargument, het thematische argument, het parasthetische waarden-argument en het stromingargument (Boonstra: 1979, Praamstra: 1984).
- 5 Over de frequentie van de verschillende typen hoofdargumenten in literaire recensies in het algemeen heb ik geen gegevens. Ik heb alleen recensies bekeken waarin geciteerd wordt.
- 6 Lastiger is het om een negatief oordeel over een boek te rechtvaardigen met een redenering die gebaseerd is op een vergelijking. De uitspraak dat de *boeken III* van Van der Heijden slecht zijn omdat de personages lang niet zo overtuigend zijn als bij Dostojevski, is niet zo overtuigend als de positieve variant: 'De *boeken III* van Van der Heijden zijn prachtig. De personages zijn net zo overtuigend als in de boeken van Dostojevski'.
- 7 Argumentatie gebaseerd op een vergelijkingsrelatie komt in ieder geval nauwelijks voor in de circa honderd recensies die geanalyseerd zijn bij het vak Argumentatie in recensies II.
- 8 Waardeoordelen worden over het algemeen onderbouwd door te verwijzen naar kenmerken: "Wanneer het oordeel een positieve of negatieve waardering inhoudt voor een gegeven situatie, gebeurtenis, etc., kan het worden beargumenteerd door de verwijzing naar eigenschappen die het oordeel rechtvaardigen." (Schellens, 1985: 115).
- 9 Schellens (1985) geeft een behoorlijk grote draai aan Perelmans & Olbrechts-Tyteca's definitie van argumentatie gebaseerd op illustratie. Hij wijzigt de functie die het voorbeeld vervult in redeneringen gebaseerd op illustratie. Voorbeelden kunnen 'opeens' naast argumenten ook informatieve illustraties zijn (en als je twijfelt, mag je de voorbeelden opvatten als argument (Schellens, 1985: 193)): "In sommige gevallen is het de vraag of aan voorbeelden met recht de pretentie van argumentatie wordt toegeschreven. Geeft de schrijver het voorbeeld ter verdediging van een algemene uitspraak, of wil hij er de uitspraak alleen maar mee illustreren? Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969) maken uitdrukkelijk onderscheid tussen een voorbeeld en een illustratie: ..." (Schellens, 1985: 192). Dat doen zij inderdaad, maar zowel het voorbeeld, als de illustratie fungeert wel als argument.
- 10 J. C. Reinard (1991, 185)) geeft aan dat redeneringen op basis van begrijpelijke onderwerpen en voorbeelden het meest effectief zijn .
- 11 Net zoals de voorbeelden die discourse analytic gebruiken om een technische beschrijving van een bepaald patroon in discourse te rechtvaardigen (Jacobs, 1986: 153).
- 12 Wanneer argumentatieve citaten niet aan die eisen voldoen, heeft de recensent het waardeoordeel onvoldoende ondersteund. Dit betekent binnen het pragma-dialectische ideaalmodel dat het verschil van mening niet is opgelost. Of het ook in de praktijk betekent dat lezers hun twijfel niet laten varen als de argumentatieve citaten niet aan de eisen voldoen, zou empirisch onderzocht moeten worden.

- 13 Hastings (1962) geeft een overzicht van soorten redeneringen die worden onderscheiden in tal van argumentatie-, debat- en spreken-in-het-openbaar-boeken. Hij verschaft een resumé van opvattingen van auteurs van voor 1960 over allerlei typen redeneringen.
- 14 De overige twee richtlijnen die Hastings geeft, zijn niet van belang voor de evaluatie van argumentatie op basis van een citaat.
- 15 Dit zijn niet genoeg voorbeelden om te kunnen stellen dat er een verband is met het type hoofdargument, met de recensent of de tekstdrager. Het is bijvoorbeeld niet significant dat Jaap Goedegebuure vaker te weinig citaten geeft dan Xandra Schutte, of dat er in *de Volkskrant* meer citaten voorkomen waarbij het verband tussen het citaat en de uitspraak die het citaat ondersteunt onduidelijk is dan in *Vrij Nederland*.
- 16 Vergelijk Jacobs (1986: 153) over discourse analyticici die voorbeeldargumentatie gebruiken: "Rather, the authority of the analyst, a sensitive observer, a careful reader, or an otherwise reliable reporter provide the basis for having confidence in the analyst's inductively generated impression".
- 17 Dit zijn niet genoeg voorbeelden om te kunnen stellen dat er een verband is met het type hoofdargument, met de recensent of de tekstdrager.

### Bibliografie

- Boonstra, H.T. (1979).** Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*, 243-253.
- Brandt, E. (1994).** Argumentatie in literaire dagbladrecensies: een ideaalmodel. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 16, 127-135.
- Clark H.H. & R.J. Gerrig (1990).** Quotations as demonstrations. *Language. Journal of the linguistic society of America*, 764-805.
- Deel, T. van (1982).** *Over recenseren*. Voorburg: Protestantse Stichting tot bevordering van het Bibliotheekwezen en de Lectoraatvoorlichting in Nederland.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1982).** *Regels voor redelijke discussies. Een bijdrage tot de theoretische analyse van argumentatie ter oplossing van geschillen*. Dordrecht: Foris Publications.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst & A.F. Snoeck Henkemans (1995)** *Argumentatie*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst & A.F. Snoeck Henkemans (1996).** *Fundamentals of argumentation theory*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Goedegebuure, J. (1991).** Gewapende vrede. *HP / De Tijd*, 18-01-1991.
- Hastings, A.C. (1962).** *A reformulation of the modes of reasoning in argumentation*. Evanston: unpubl. diss.
- Jacobs, S. (1986).** How to make an argument from example in discourse analysis. In: D.G. Ellis & W.A. Donohue (eds.) *Contemporary issues in language and discourse processes*. London: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 149-167.
- Kelley, D. (1988).** *The art of reasoning*. New York / London: W.W. Norton & Company.
- Kienpointner, M. (1992).** *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*. Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Luis, J. (1991a).** "Ik bleef nieuwsgierig naar Brusselse lof". Over *Groente* van Atte Jongstra. *NRC Handelsblad*, 20-09-1991.
- Luis, J. (1991b).** De vorstelijke geur van natte jassen. *NRC-Handelsblad*, 01-11-1991.
- Luis, J. (1993).** "Glashelder trilden haar gedachten". Over *De verveerde spiegel* van Hendrickje Spoor. *NRC Handelsblad*, 10-09-1993.
- Matthijse, A. (1990).** Pagina's vol loze lucht. Over *Voorde wind* van Martin Bril. *Rotterdams Nieuwsblad*, 24-02-1990.

### *Citaten als argumenten in literaire recensies*

- Meijsing, D. (1990).** Drank en verloedering. Over *De lichtjager* van Marja Brouwers. *Elsevier*, 07- 04-1990.
- Neeffes, A. (1995).** “Ogen als bange hazelnoten”. Over *Wind* van Gerry van der Linden. *Vrij Nederland*, 18-03-1995.
- Perelman, Ch. & L. Olbrechts- Tyteca (1969).** *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. London: University of Notre Dame Press.
- Peters, A. (1993).** In de geest van de Dikke. Over *De vlinderplaag* van Marie Stahlie. *de Volkskrant*, 09-04-1993.
- Peters, A. (1997).** “‘Kom terug, Stalin’. Vierde roman van Jan Tetteroo registreert complicaties van overspel”. Over *Protocol overspel* van Jan Tetteroo. *de Volkskrant*, 06-06-1997.
- Peters, A. (1999).** “Die geheimzinnige weg van het scheppen”. Over *Zee-Binnen* van Margriet de Moor. *de Volkskrant*, 01-10-1999.
- Praamstra, O. (1984).** De analyse van kritieken. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 5, 241-264.
- Quiroz, G., D. Apothéloz & P.Y. Brandt (1992).** How counter-argumentation works. In: F.H. van Eemeren e.a (eds.): *Argumentation Illuminated*. Amsterdam: SicSat, pp. 172-178.
- Reinard, J.C. (1991).** *Foundations of argument. Effective communication for critical thinking*. Dubuque: W.C. Brown Publishers.
- Schellens, P.J. (1985).** *Redelijke argumenten. Een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Dordrecht: Foris Publications.
- Schouten, R. (1990).** Godsdienst en hitte op het platteland. *Trouw*, 29-03-1990.
- Toulmin, S.E. (1969).** *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toulmin, S.E. (1997)** De structuur van redeneringen. In: F.H. van Eemeren & R.. Grootendorst (red.): *Studies over argumentatie*. Amsterdam / Meppel: Boom, pp. 39-58.
- Uijtewaal, T. (1997).** ‘Passerende voorbijgangers’, ‘de benen wijdbeens’, en ‘zonder te hoeven praten met de koffie de ochtendkrant lezen’. *Argumentatief gebruikte citaten in literaire recensies*. Doctoraalscriptie Nederlandse taal- en letterkunde, specialisatie Taalbeheersing, Universiteit van Amsterdam.

# *Indicatoren van dialectische geschilprofielen*

## *1. Het analytisch overzicht van een betoog en de identificatie van argumentatieve zetten*

Niet elk betoog is even sterk en discussies lopen wel eens uit de hand. Wanneer kan het er nog mee door en wanneer niet? Om dat goed te kunnen beoordelen, moet er eerst een 'analytisch overzicht' worden gemaakt dat ondubbelzinnig duidelijk maakt welke standpunten en argumenten er expliciet of impliciet naar voren zijn gebracht en hoe de verschillende standpunten en argumenten precies met elkaar in verband staan. Dan kan immers pas worden vastgesteld wat voor geschil de inzet van de discussie vormt, welke posities er in de discussie worden ingenomen, hoe de betogen waarmee de standpunten verdedigd worden gestructureerd zijn en van wat voor argumentatieschema's daarbij gebruik wordt gemaakt.

Bij de uitvoering en verantwoording van de analytische reconstructie die voor het opstellen van een analytisch overzicht nodig is, kunnen verschillende hulpbronnen worden gebruikt. Naast gegevens die ontleend kunnen worden aan de tekst of de context, vormen voor de identificatie van de verschillende 'zetten' en de relaties tussen zetten bijvoorbeeld ook specifieke achtergrondkennis en kennis van de wereld belangrijke hulpmiddelen. Wij richten ons in ons onderzoek<sup>1</sup> op een verbale bron van informatie, de zogenoemde 'argumentatieve indicatoren'. In onze – brede – opvatting van dit begrip zijn argumentatieve indicatoren woorden en uitdrukkingen die als aanduidingen fungeren van voor het analytisch overzicht relevante zetten en relaties tussen zetten. Wij

## *Samenvatting*

Bij het analyseren van een argumentatieve tekst of discussie vormen argumentatieve indicatoren een belangrijk hulpmiddel. Deze woorden en uitdrukkingen kunnen een cruciale rol spelen bij het rechtvaardigen van een pragma-dialectische reconstructie van taalhandelingen als zetten in een bepaalde fase van een kritische discussie. In dit artikel wordt nagegaan welke woorden en uitdrukkingen indicatief kunnen zijn voor de zetten waarmee in de confrontatiefase het geschil tot stand is gebracht dat aan de discussie ten grondslag ligt. Eerst wordt aangegeven welke verschillende geschiltypen er kunnen worden onderscheiden, vervolgens hoe de verschillende typen geschillen tot stand komen. Dit laatste gebeurt door te specificeren welke opeenvolgingen van zetten in een volledig geëxternaliseerde discussie tot een bepaald type geschil leiden. Ten slotte wordt gedemonstreerd hoe met behulp van de aldus gespecificeerde zettenpatronen ('dialectische profielen') systematisch kan worden onderzocht welke (combinaties van) woorden en uitdrukkingen als indicatoren van de verschillende geschiltypen kunnen fungeren.



gaan er in ons onderzoek van uit dat elke mondelinge of schriftelijke argumentatieve tekst idealiter als een (veelal goeddeels impliciete) kritische discussie kan worden opgevat waarin de protagonist van een standpunt nagaat in hoeverre dit standpunt bestand is tegen de kritische reacties van een echte of denkbeeldige antagonist. Analytisch gesproken, kunnen er in dit kritische toetsingsproces verschillende stadia worden onderscheiden. Per stadium kan worden gespecificeerd welke zinnen door de uitgevoerde taalhandelingen tot stand dienen te worden gebracht. In ons onderzoek gaan wij voor elke discussiefase na welke woorden en uitdrukkingen indicatoren kunnen zijn van bepaalde zinnen en relaties tussen zinnen.<sup>2</sup>

Wij concentreren ons in dit artikel op woorden en uitdrukkingen die argumentatieve relaties tussen zinnen kunnen aanduiden, zoals de relaties die bepalend zijn voor het geschiltype, het argumentatieschema of de argumentatiestructuur. Bij het inventariseren van woorden en uitdrukkingen die een dergelijke functie kunnen vervullen maken wij gebruik van de definities die in de pragma-dialectische argumentatietheorie van deze relaties worden gegeven (Van Eemeren & Grootendorst, 1982, 1992). De relaties kunnen gespecificeerd worden in termen van opeenvolgingen van zinnen in een volledig geëxternaliseerde dialoog, op de manier waarop Snoeck Henkemans dat in *Analysing complex argumentation* (1992) gedaan heeft voor de opeenvolgingen van zinnen waarmee de verschillende argumentatiestructuren die in de pragma-dialectische argumentatietheorie worden onderscheiden tot stand komen. Zo kan systematisch worden aangegeven hoe de voor het analytisch overzicht relevante relaties in een dialectische wisselwerking van argumentatieve zinnen tot stand kunnen komen en welke woorden en uitdrukkingen daarbij een indicatieve rol kunnen spelen.

## 2. De analyse van het geschiltype

Bij wijze van illustratie laten wij in dit artikel zien wat onze benadering inhoudt voor het inventariseren van indicatoren van het geschil dat de inzet van de discussie vormt. Er worden in de pragma-dialectische theorie vier verschillende geschiltypen onderscheiden: een 'niet-gemengd enkelvoudig' geschil, waarin één van de partijen over één kwestie een standpunt naar voren brengt en de andere partij dat standpunt alleen maar in twijfel trekt; een 'gemengd enkelvoudig' geschil, waarin de partijen over één kwestie tegengestelde standpunten naar voren brengen (een positief versus een negatief); een 'niet-gemengd meervoudig' geschil, waarin de ene partij standpunten over verschillende kwesties naar voren brengt en de andere partij die standpunten in twijfel trekt; en een 'gemengd meervoudig' geschil, waarin beide partijen over verschillende kwesties tegengestelde standpunten naar voren brengen.<sup>3</sup> Onder (1) worden voorbeelden gegeven van elk van deze geschiltypen; onder (2) staan de formele notaties:

### (1) *Niet-gemengd enkelvoudig geschil*

Per: Dat staatsbezoek aan China, dat is toch je reinste opportunisme!  
Åse: Nou, dat weet ik niet hoor ...

### *Gemengd enkelvoudig geschil*

Per: Dat staatsbezoek aan China, dat is toch je reinste opportunisme!  
Åse: Dat is helemaal niet waar. Het is absoluut geen opportunisme.

*Niet-gemengd meervoudig geschil*

Per: Dat staatsbezoek aan China, dat is toch je reinste opportunisme! En voor die Chinezen geef ik ook geen cent.

Åse: Nou, dat weet ik niet hoor ... En die Chinezen, tja, wat moet je er van denken?

*Gemengd meervoudig geschil*

Per: Dat staatsbezoek aan China, dat is toch je reinste opportunisme! En voor die Chinezen geef ik ook geen cent.

Åse: Het staatsbezoek is absoluut geen opportunisme. En de Chinezen zijn een zeer betrouwbaar volk.

(2)	Taalgebruiker 1	Taalgebruiker 2
Niet-gemengd enkelvoudig	+ -/p	?/(+ -/p)
Gemengd enkelvoudig	+ -/p	- +/p
Niet-gemengd meervoudig	+ -/p1, + -/p2	?/(+ -/p1), ?/(+ -/p2)
Gemengd meervoudig	+ - p1, + - p2	- +/p1, - +/p2 <sup>4</sup>

[p = propositie waarop het standpunt betrekking heeft; + = positief standpunt; - = negatief standpunt; ? = twijfel; / = ten opzichte van; | = of]

Voor de beoordeling van een argumentatieve tekst is het van cruciaal belang dat wordt vastgesteld hoe het geschil waar de discussie of het betoog om draait in elkaar steekt. Of de partijen hun standpunten adequaat verdedigd hebben, kan immers pas worden uitgemaakt als duidelijk is wie precies welke standpunten moest verdedigen. Het is niet altijd even eenvoudig om te bepalen hoe een geschil gestructureerd is en wie voor welk standpunt een verdedigingsplicht heeft. Koetsenruijter (1993) heeft bijvoorbeeld laten zien dat een gemengd geschil gemakkelijk voor een niet-gemengd geschil wordt aangezien als in de analyse voorbij wordt gegaan aan beleefdheidsprincipes en strategische overwegingen. Een andersoortige voorwaarde voor de identificatie van het geschiltype is uiteraard dat de analysator weet welke verbale middelen in de praktijk gebruikt worden om standpunten in te nemen en op standpunten van anderen te reageren. Wij zullen hier laten zien hoe meer inzicht kan worden verworven in de wijze waarop de verschillende typen geschillen verbaal kunnen zijn gemarkeerd. Daartoe maken wij eerst duidelijk hoe de verschillende typen geschillen tot stand komen door te specificeren welke opeenvolgingen van zetten in een volledig geëxternaliseerde discussie tot een bepaald type geschil leiden. De aldus gespecificeerde patronen van zetten kunnen, met een door de 'dialogoprofielen' van Walton (1989) en Krabbe (1992) geïnspireerde term, 'dialectische profielen' worden genoemd. Wij zullen aangeven hoe met behulp van zulke dialectische profielen systematisch kan worden nagegaan welke (combinaties van) woorden en uitdrukkingen als indicatoren van de verschillende geschiltypen kunnen fungeren. Eerst zullen wij ons gebruik van de term 'dialectisch profiel' nader toelichten.

### 3. *Dialectische profielen*

In het ideaalmodel dat Van Eemeren en Grootendorst in *Regels voor redelijke discussies* presenteren (1982: 275–283), wordt een specificatie gegeven van de zetten die in een kritische discussie kunnen bijdragen aan het tot stand brengen van een dialectisch aanvaardbare oplossing van een geschil van mening. Het model geeft het zettenverloop weer van een kritische discussie naar aanleiding van een niet-gemengd enkelvoudig geschil. Het door Van Eemeren en Grootendorst weergegeven discussieverloop is in verschillende opzichten slechts een *mogelijk* verloop van een kritische discussie. Om te beginnen kan een kritische discussie al in de confrontatiefase een complexere wending krijgen, doordat er een gemengd, een meervoudig of zelfs een gemengd meervoudig geschil ontstaat, in plaats van een niet-gemengd enkelvoudig geschil.<sup>5</sup> Daarnaast zijn er in latere discussiestadia hoe dan ook alternatieve voortzettingen van de discussie mogelijk. Zo kan de antagonist er in de argumentatiefase voor kiezen de argumentatie van de protagonist te aanvaarden of die argumentatie aan te vallen en hangt het in de afsluitingsfase van de resultaten van de argumentatiefase af wie zijn initiële positie mag handhaven en wie hem moet intrekken.

Een kritische discussie kan dus op allerlei manieren verlopen. Maar uiteraard niet op willekeurig welke manier. Hoe het zettenverloop zich in een kritische discussie kan ontwikkelen, wordt normatief bepaald door de dialectische reglementering. Het aldus ingeperkte aantal potentiële discussieverlopen kan in kaart worden gebracht met behulp van dialectische profielen. Dialectische profielen geven zettenpatronen weer die zich in een volledig geëxternaliseerde discussie of discussiefase in de interactie tussen de discussiepartijen kunnen ontwikkelen gegeven de mogelijkheden die de dialectische reglementering daartoe biedt. Dergelijke profielen kunnen in de confrontatiefase van een kritische discussie de gesanctioneerde discussieverlopen weergeven die een bepaald type geschil tot stand brengen, in de openingsfase de discussieverlopen die tot een bepaalde verdeling van de rollen en de bewijslast leiden, in de argumentatiefase de discussieverlopen die voortvloeien uit het gebruik van bepaalde argumentatieschema's en uitmonden in een bepaalde argumentatiestructuur en in de afsluitingsfase de discussieverlopen die tot een dialectisch aanvaardbaar resultaat van de discussie leiden.

In de volgende paragraaf zullen we aangeven hoe dialectische profielen kunnen worden gebruikt om de verschillende patronen in kaart te brengen van de zetten die in de confrontatiefase van een kritische discussie een bepaald type geschil tot stand kunnen brengen.

### 4. *Dialectische profielen van geschiltypen*

Een geschil wordt in de confrontatiefase van een kritische discussie geïnitieerd doordat de ene partij (T1) een standpunt naar voren brengt en een andere partij (T2) duidelijk maakt dat hij dit standpunt niet deelt – in elk geval niet zonder meer. Of de oppositie uit het uiten van twijfel bestaat of uit het innemen van een tegengesteld standpunt, bepaalt van wat voor geschil er in eerste instantie sprake is. Dit hoeft nog niet het definitieve geschil te zijn, want beide partijen hebben in de confrontatiefase van een kritische discussie de gelegenheid om hun positie in tweede instantie wel of niet te handhaven (Van Eemeren & Grootendorst, 1982). Iemand die een standpunt naar voren heeft gebracht kan er bijvoorbeeld in tweede instantie niet voor voelen om over zijn standpunt een discussie te

beginnen en er de voorkeur aan geven zijn standpunt weer in te trekken. En iemand kan ook zijn twijfel bij nader inzien weer intrekken omdat hij toch wel wat in het standpunt van de ander ziet. Hij kan zijn twijfel ook juist aanscherpen tot een tegengesteld standpunt. Er kunnen verschillende ‘confrontatierondes’ nodig zijn voordat definitief vaststaat wat voor type geschil het uitgangspunt voor de discussie vormt. Dat er in de praktijk inderdaad verschillende confrontatierondes nodig kunnen blijken te zijn, illustreert het volgende krantebericht:

### **Voor- en tegenstanders IJburg bijeen**

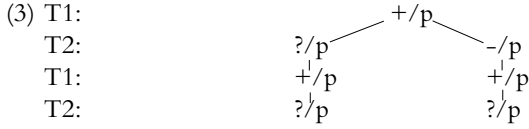
Amsterdam – Over de dijk van het IJmeer bij Durgerdam zullen op een miezerige en winderige zondag niet eerder zoveel mensen hebben gewandeld. Veel Amsterdammers gingen op hun laatste vrije dag voor het referendum over de nieuwe wijk IJburg poolshoogte nemen van de situatie ter plekke. Veel wandelaars twijfelen nog over het standpunt dat ze woensdag zullen innemen.

‘Voordat ik ga stemmen, wil ik weten hoe het gebied eruit ziet’, zegt Ethel ten Brink. ‘Ik was tegen, maar als ik het zo zie dan begin ik toch te twijfelen wat ik moet doen.’ [...] Haar vriend Wim Vermeer weet het zeker: ‘Ik blijf tegen. Mij lijkt het bouwen van woningen boven snelwegen een beter plan. [...] Het is mij niet duidelijk waarom hier huizen moeten komen.’ De Utrechters Gerard Hoskens en Marja Boer begrijpen niet zo goed waar die Amsterdammers zich druk over maken. ‘Als ik dit zo zie dan zou ik voorstemmen’, zegt Boer. Maar de afweging is moeilijk, vinden ze. [...] ‘Ik twijfel, maar ik neig naar nee, omdat dit gebied een belangrijke schakel is in een keten van natuurgebieden tussen Waterland en het plassegebied bij het Gooi’, zegt Lyda, die haar achternaam niet wil zeggen. [...] Marieke Weenink fietst met haar vriend over de dijk. Ook zij wil wel eens weten wat voor een fantastisch natuurgebied verloren dreigt te gaan. ‘Overdrijven de tegenstanders niet een beetje’, vraagt ze zich af. ‘Ik ben voor meer woningen. Je moet de afweging maken.’ Haar vriend Roland Oude Ophuis ontpopt zich als een tegenstander. ‘Ik weet het nog niet zo goed, maar bij mij speelt de natuur geen belangrijke rol. [...] Ik begrijp niet goed waarom de nieuwe wijk aan de oostkant van de stad komt.’ (de Volkskrant, 17 maart 1997)

In het ideaalmodel van een kritische discussie wordt aan de mogelijkheid tot bijstelling, afzwakking, aanscherping en eventueel zelfs herziening van standpunten recht gedaan door het tot stand komen van de definitieve posities, en dus van het geschil, in elk geval in twee (en zonodig meer) confrontatierondes te laten verlopen. Wij zullen nu door middel van dialectische profielen aangeven wat de verschillende patronen van zetten zijn die in deze twee rondes tot een bepaald type geschil leiden. Alle geschiltypen kunnen op deze wijze in dialectische profielen worden gespecificeerd.

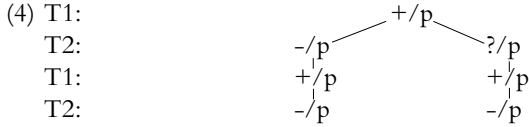
Een *niet-gemengd enkelvoudig geschil*, het simpelste geschiltype, kan ontstaan doordat T2 een standpunt van T1 in twijfel trekt en beide partijen hun positie handhaven of doordat T2 in eerste instantie een tegengesteld standpunt tegenover het standpunt van T1 stelt maar dat in tweede instantie afzwakt tot twijfel. Uitgaande van een initieel positief standpunt van T1 dat ook in tweede instantie gehandhaafd wordt, kunnen deze twee mogelijkheden als volgt in een profiel worden weergegeven:

*Indicatoren van dialectische geschilprofielen*



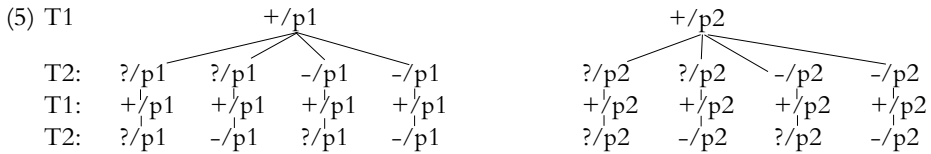
Een complicatie is dat ook T1 zijn standpunt kan herzien, waardoor de partijen in de tweede ronde alsnog tot overeenstemming kunnen komen of uiteindelijk zelfs een niet-gemengd enkelvoudig geschil over een negatief standpunt kan ontstaan. Andersom zou er naar aanleiding van een initieel negatief standpunt ook een niet-gemengd enkelvoudig geschil over een positief standpunt kunnen ontstaan. Deze complicaties laten we hier buiten beschouwing. Het profiel onder (3) beschouwen we als het *kernprofiel* van het tot stand komen van een niet-gemengd enkelvoudig geschil.

Een *gemengd enkelvoudig geschil* kan tot stand komen doordat T2 tegenover het standpunt van T1 direct een tegengesteld standpunt stelt en dat handhaaft of doordat hij eerst alleen maar twijfel aan het standpunt van T1 uit en die twijfel in tweede instantie aanscherpt tot een tegengesteld standpunt:



Dit is het kernprofiel van de dialectisch gesanctioneerde genese van een gemengd enkelvoudig geschil, maar ook hier geldt uiteraard dat het dialoogverloop ook ingewikkelder kan zijn.

In een *meervoudig geschil* komen er uiteindelijk standpunten over meer dan één kwestie ter discussie te staan. Of die standpunten alleen op twijfel stuiten of dat er ook één of meer tegengestelde standpunten worden ingenomen, bepaalt of het meervoudige geschil (geheel of gedeeltelijk) niet-gemengd of gemengd is:



Dit kernprofiel van de dialectische genese van een meervoudig geschil vormt in feite een combinatie van de kernprofielen van de genese van niet-gemengde en gemengde enkelvoudige geschillen die eerder gespecificeerd zijn. Een meervoudig geschil dat aan dit profiel beantwoordt, kan dan ook eenvoudig in een aantal enkelvoudige geschillen worden ontleed. Ingewikkelder wordt het als er een meervoudig geschil ontstaat doordat T2 – nadat hij eerst heeft geëxternaliseerd dat hij het standpunt van T1 niet aanvaardt – in tweede instantie een alternatieve positie tegenover een standpunt van T1 betreft. In zo’n geval gaat het in principe niet om zomaar een ander standpunt, maar om een standpunt dat negatieve implicaties heeft voor het standpunt dat in eerste instantie ter discussie stond. Dit kan duidelijk worden gemaakt met behulp van de dialogen onder (6):

- (6) T1: Het is hier warm.  
 T2: Wárm?  
 T1: Ja.  
 T2: Ik vind het hier eerder koud.

- T1: Het is hier warm.  
 T2: Het is hier niet warm.  
 T1: Wel.  
 T2: Ik vind het hier eerder koud.

T2 geeft in deze dialogen eerst alleen te kennen dat hij het standpunt van T1 niet aanvaardt, maar vervolgens brengt hij ook een eigen, alternatief standpunt naar voren. Elk van deze standpunten behoeft afzonderlijk verdediging, want als verdedigd is dat het ergens niet (per se) warm is, is daarmee nog niet automatisch verdedigd dat het daar dan koud is. In deze variant van het meervoudig geschil hangen de standpunten echter wel samen. Een succesvolle verdediging van het tweede standpunt impliceert immers dat ook het eerste standpunt met succes verdedigd is: als het ergens koud is, dan is het daar – volgens dezelfde normen gerekend – niet warm. Een geschil als dat in de dialogen in (6) is niet (alleen) meervoudig in kwantitatieve zin, maar (ook) in kwalitatieve zin. De samenhang tussen het eerste en het tweede standpunt van T2 moet in het kernprofiel van een dergelijk kwalitatief meervoudig geschil worden verdisconteerd door duidelijk te laten uitkomen dat het alternatieve standpunt van T2 dialectisch gezien een standpunt impliceert dat tegengesteld is aan dat van T1. Deze toevoeging kan gesymboliseerd worden als  $[-\rightarrow -/p1]$ :

- |         |                              |        |                              |
|---------|------------------------------|--------|------------------------------|
| (7) T1: |                              | + / p1 |                              |
| T2:     | ? / p1                       |        | - / p1                       |
| T1:     | + / p1                       |        | + / p1                       |
| T2:     | + / p2 $[-\rightarrow -/p1]$ |        | + / p2 $[-\rightarrow -/p1]$ |

Uiteraard kan T2 in de praktijk ook onmiddellijk nadat T1 zijn standpunt heeft geuit een alternatief standpunt naar voren brengen. Maar in een volledig geëxternaliseerde dialectische uitwisseling moet T2 eerst tot uitdrukking brengen dat hij het standpunt van T1 niet aanvaardt: het moet voor T1 immers mogelijk zijn het ingenomen standpunt in reactie op de oppositie van T2 bij te stellen of in te trekken. En T2 kan het op zijn beurt pas nodig achten om een alternatief tegenover het standpunt van T1 te stellen als deze zijn standpunt blijkt te handhaven. Een voortzetting waarin T1 twijfel uit aan het alternatieve standpunt van T2 of dat standpunt verwerpt is overbodig. Uit het feit dat T1 een standpunt ingenomen en gehandhaafd heeft dat door het alternatieve standpunt van T2 wordt uitgesloten, volgt al dat hij het alternatieve standpunt van T2 niet accepteert. En omdat T1 niet meer hoeft te reageren, is er voor T2 ook geen aanleiding meer om zijn alternatieve standpunt al dan niet te handhaven.<sup>6</sup>

### 5. Indicatoren van een kwalitatief meervoudig geschil

Doordat ze in elementaire vorm weergeven hoe de verschillende typen geschillen ontstaan en specificeren welke zetten in de verschillende gevallen een constructieve rol spelen, bie-

### *Indicatoren van dialectische geschilprofielen*

den de beschreven kernprofielen een goed uitgangspunt voor systematisch onderzoek naar woorden en uitdrukkingen die indicatief kunnen zijn voor de te onderscheiden geschiltypen. Aan de hand van het kernprofiel van de kwalitatieve variant van het meervoudige geschil zullen wij duidelijk proberen te maken wat dit voor wat betreft de indicatoren van dit geschiltype kan opleveren.<sup>7</sup>

Als een dialoog volledig in overeenstemming met het kernprofiel van een kwalitatief meervoudig geschil verloopt, is de identificatie van dit type geschil geen probleem. In de praktijk zullen echter in de regel verschillende onderdelen van het profiel impliciet blijven. Zelden zullen discussianten zo duidelijk aangeven hoe hun positiebepaling zich ontwikkelt als in het IJburgtekstje. Het kernprofiel van het kwalitatief meervoudige geschil maakt duidelijk wat er in de praktijk allemaal impliciet kan blijven. Ten eerste hoeft T2 tegenover het standpunt van T1 niet per se eerst expliciet een uiting van twijfel of een tegengesteld standpunt te stellen; hij kan ook meteen een alternatief standpunt naar voren brengen dat impliciet T1's standpunt betwist:

- (8) T1: Het is hier godbetert hartstikke koud.  
T2: Ik vind het hier warm.

Ten tweede kan, ook als T2 wél eerst expliciet het standpunt van T1 verwerpt, alsnog impliciet blijven of het standpunt dat T2 vervolgens naar voren brengt ook werkelijk een alternatief standpunt is dat een tegenstelling met het standpunt van T1 impliceert:

- (9) T1: Die Harry is me wel een grappenmaker.  
T2: Hij is geen grappenmaker. Hij heeft een hele saaie vriend.

Uiteraard kunnen ook beide impliciet blijven:

- (10) T1: Die Harry is me wel een grappenmaker.  
T2: Hij heeft een hele saaie vriend.

Idealiter indiceren indicatoren van een kwalitatief meervoudig geschil zowel dat een standpunt dat taalgebruiker T2 naar voren brengt strijdig is met een standpunt van taalgebruiker T1 als dat het daarvoor een alternatief vormt. In de regel wordt echter slechts één van beide geïndiceerd. We zullen hier eerst indicatoren bespreken die, in het geval waarin T2 niet expliciet aangeeft dat hij het standpunt van T1 bestrijdt maar meteen een eigen standpunt naar voren brengt, duidelijk kunnen maken dat dit standpunt een alternatief voor het standpunt van T1 vormt. De belangrijkste indicatoren zijn dan indicatoren van *contrariteit*.

Er is sprake van contrariteit tussen het standpunt van T2 en het standpunt van T1 als het standpunt van T2 niet in logische zin tegengesteld is aan dat van T1, maar een succesvolle verdediging van het standpunt van T2 wel een succesvolle verdediging impliceert van het standpunt dat tegengesteld is aan dat van T1, zoals in voorbeeld (8) T1: 'Het is hier godbetert hartstikke koud', T2: 'Het is hier warm'. Het is echter niet altijd onmiddellijk duidelijk of standpunten werkelijk contrair zijn of in de betreffende context in elk geval als contrair beschouwd moeten worden:

- (11) T1: Die Harry is me wel een grappenmaker.  
T2: Hij is heel serieus.

De predikaten ‘is me wel een grappenmaker’ en ‘is heel serieus’ mogen op het eerste gezicht contrair lijken, maar het is natuurlijk heel goed mogelijk dat iemand vaak leuke grappen maakt en tegelijk een heel serieus persoon is. T2 had ook zelf kunnen stimuleren dat deze interpretatie tot stand komt door een indicator te gebruiken die de tegenstelling – en daarmee het geschil – annuleert, bijvoorbeeld door te zeggen dat ‘Harry *ook* heel serieus is’. Andere woorden die dit effect kunnen hebben, zijn ‘en’, ‘daarnaast’, ‘bovendien’ en – iets formeler – ‘eveneens’ en ‘tevens’. Dergelijke indicatoren zorgen ervoor dat de vergeleken eigenschappen naast elkaar, in plaats van tegenover elkaar, komen te staan, zodat er geen sprake is van een contraire, maar van een complementaire relatie. Andersom had T2 de tegenstelling – en daarmee het geschil – ook kunnen aanscherpen, bijvoorbeeld door ‘Harry is *juist* heel serieus’ te zeggen of ‘Maar Harry is *nu bij uitstek* heel serieus’. Niet alleen kan het gebruik van indicatoren zoals ‘maar’, ‘juist’ en ‘nu bij uitstek’ duidelijk maken dat er een alternatief wordt gepresenteerd, maar ook dat dit alternatief datgene waar het tegenover wordt gesteld uitsluit. De volgende berichten in *de Volkskrant* laten zien dat deze indicatoren van naastelkaarplaatsing respectievelijk tegenoverelkaarstelling ook in niet-geconstrueerde voorbeelden met de genoemde functie worden gebruikt:

In elke bespreking worden vooral de humor van het boek en McCourts gebrek aan bitterheid geroemd, maar er is **ook** veel ironie. (*de Volkskrant*, 5 september 1997)

Ook dit jaar laten de verkeersspecialisten van de fracties zich niet onbetuigd. Groen Links-Kamerlid Van der Steenhoven wil dat randstedelingen de bus nemen; de hele randstad moet busbanen krijgen. Zijn VVD-collega Niederer wil **juist** meer asfalt. Al het geld dat departementen overhouden, moet naar nieuwe of bredere wegen. (*de Volkskrant*, 4 november 1999)

Als de mededeling dat er veel ironie in McCourts’ boek zit in het eerste bericht niet was ingeleid met ‘ook’, dan was de implicatie geweest dat ironie tot op zekere hoogte humor en gebrek aan bitterheid uitsluit. Dat is nu niet zo. In het laatste bericht wordt, door te zeggen dat de VVD-er Niederer ‘juist’ asfalt wil, duidelijk gemaakt dat busbanen en wegenaanleg elkaar in deze discussiecontext wel uitsluiten.

Nog iets ingewikkelder wordt het om te bepalen of een standpunt van T2 dat van T1 impliciet uitsluit wanneer T2 een standpunt naar voren brengt dat uitsluitend in pragmatische zin ‘contrair’ is aan het standpunt van T1. Het is dan de vraag of T2 aan een impliciete verwerping van het standpunt van T1 gehouden kan worden of alleen maar aan het bieden van een wenselijker alternatief:

- (12) T1: We kunnen vanavond wel naar de bioscoop gaan.  
T2: We kunnen beter thuisblijven.

Strikt genomen, impliceert T2’s uitspraak hier niet dat het standpunt van T1 verworpen moet worden. Aangezien het niet om een tegenstelling tussen vermeende feiten gaat maar om een tegenstelling tussen keuzemogelijkheden en bovendien met behulp van ‘beter’



wordt aangegeven dat het om een graduele tegenstelling gaat, kan T2 alleen maar bedoelen dat het standpunt van T1 minder aanvaardbaar is dan het zijne. Toch is de pragmatische consequentie wel dat slechts één van beide standpunten kan worden aanvaard en het andere moet worden verworpen. Dat er goede redenen zijn om thuis te blijven sluit niet uit dat er goede redenen zijn om naar de bioscoop te gaan, maar thuisblijven sluit wel uit dat er naar de bioscoop wordt gegaan, dus ook dat het voorstel om naar de bioscoop te gaan in deze context zou kunnen worden aanvaard en daarmee het standpunt dat dit voorstel aanvaardbaar is. Als T2, in plaats van te zeggen dat het beter is om thuis te blijven, had gezegd: 'We kunnen ook thuisblijven' of 'We kunnen net zo goed thuisblijven', was dit laatste weer niet het geval geweest, want T2 had zijn standpunt dan niet expliciet boven het standpunt van T1 gesteld. In plaats van dat er sprake is van een echt geschil, zou er dan ook alleen maar een inventarisatie kunnen hebben plaatsgevonden van de verschillende opties. Daar staat weer tegenover dat een dergelijke toevoeging van 'ook' in het gewone taalgebruik in de regel toch toelaat dat er een bepaalde voorkeur wordt uitgesproken. Zoals de volgende berichtjes in de Volkskrant duidelijk maken, kunnen 'ook' en 'evengoed' gebruikt worden om, ondanks de letterlijke naastelkaarplaatsing, met het eigen standpunt een alternatief te presenteren dat het standpunt van de andere partij 'overrulet':

Volgens Rabin moet er een einde komen aan het Israelische bestuur over de Palestijnse bevolking. 'Met bezetting bereik je geen vrede' aldus de premier. 'We kunnen doorgaan met doden en gedood worden, maar we kunnen **ook** een einde maken aan de vicieuze cirkel van geweld.' (de Volkskrant, 6 oktober 1999)

'Het terrorisme beleeft zijn laatste stuiptrekkingen', beweerde de Algerijnse premier Ahmed Ouyahia onlangs. Het lijkt bluf. De zware bommen die afgelopen week ontploften in Algiers, kunnen **evengoed** het bewijs vormen van de geslaagde reorganisatie van de islamistische guerrilla. (de Volkskrant, 30 december 1996)

In het eerste bericht worden er door Rabin letterlijk genomen twee opties naast elkaar geplaatst: 'doorgaan met doden en gedood worden' en 'een einde maken aan de vicieuze cirkel van geweld'. Het tussengevoegde 'maar' maakt echter duidelijk dat Rabin de optie 'doorgaan met doden en gedood worden' verwerpt – hetgeen ook weer treffend illustreert dat een analyse in termen van twee geëxternaliseerde confrontatieronden nodig kan zijn om te verklaren wat er in een impliciete discussie precies gebeurt.<sup>8</sup> In het bericht over Algerije zegt de schrijver letterlijk alleen maar dat wat een bewijs voor de ene stelling vormt net zo goed een bewijs voor de andere stelling kan zijn. Het voorafgaande 'Het lijkt bluf' maakt echter duidelijk dat hij van mening is dat de bomontploffingen zijn eigen stelling beter bewijzen dan die van Ouyahia.

Het profiel van de dialectische genese van een kwalitatief meervoudig geschil geeft ook aan dat er gevallen kunnen zijn waarin T2 wel eerst expliciet het standpunt van T1 betwist, maar waarin het juist impliciet blijft of het standpunt dat T2 vervolgens naar voren brengt als een alternatief moet worden beschouwd. Er zijn twee soorten indicatoren die dan uitsluitel kunnen verschaffen. Beide soorten indiceren dat het standpunt van T1 *a fortiori* onhoudbaar is. Met het eerste soort indicatoren brengt T2 impliciet tot uitdrukking dat hij het standpunt van T1 verwerpt en impliceert hij daarbij nog dat zijn eigen standpunt een sterkere polarisering ten opzichte van het standpunt van T1 inhoudt dan een simpele ver-

werping ervan. Met het tweede soort indicatoren brengt T2 eveneens impliciet tot uitdrukking dat zijn eigen standpunt dat van T1 uitsluit maar impliceert hij tevens dat de tegenstelling tussen zijn eigen standpunt en dat van T1 desalniettemin gering is – en er dus slechts van een zwakke polarisering sprake is. Het verschil tussen deze twee soorten *a fortiori*-uitsluiting is dat een sterk polariserende uitsluiting in de regel rechtstreeks betrekking heeft op de aanvaardbaarheid van het standpunt van T1 als zodanig, terwijl een zwak polariserende uitsluiting eerder betrekking heeft op de nuances van de kwalificatie die in het standpunt van T1 wordt gegeven.

Voorbeelden van uitdrukkingen die zich bij uitstek lenen om een standpunt in de hierboven aangegeven zin sterk polariserend uit te sluiten zijn ‘zelfs’ en, in het bijzonder, ‘sterker nog’:

Kunnen we geen moeder meer worden zonder lezen? Uitgevers willen het ons graag doen geloven. Ik beschouw dit soort kreten als onzin. Gelukkig kunnen vrouwen gewoon moeder worden zonder uit boekjes te leren welke gevoelens ze dan moeten hebben. **Sterker nog**, het unieke moedergevoel kan niet in woorden gevangen worden. Wat het precies is om moeder te worden, dat moet je meemaken. (drs. Sarina van der Brons, Reformatorisch Dagblad, 7 april 1999)

Als het unieke moedergevoel niet eens in woorden te vangen is, dan valt *a fortiori* niet uit een boek te leren hoe de lezeres een goede moeder kan worden. Zulke boeken zouden immers alleen kunnen worden geschreven als de daarvoor noodzakelijke woorden er waren, maar die zijn er niet. Andere uitdrukkingen die kunnen aangegeven dat het standpunt van T2 dat van T1 sterk polariserend uitsluit, zijn ‘zeker niet’, ‘al helemaal niet’ en ‘laat staan dat’. Deze indicatoren worden op een iets andere manier gebruikt dan ‘zelfs’ en ‘sterker nog’, want ze introduceren expliciet de verwerping van het standpunt van T1; het alternatieve standpunt is daar dan al aan voorafgegaan:

Waar is in die verschrikkelijke genocide in Kosovo nog een woord van hoop? Die hoop zit niet in een overwinning van de NAVO of een overwinning van het Kosovaarse bevrijdingsleger UCK [= *alternatief*]. En **al helemaal niet** in een overwinning van Milosevic. (Dominee Harrewijn, Reformatorisch Dagblad, 12 april 1999)

Een constructie zoals deze, waarin de expliciete verwerping van het tegengestelde standpunt na het verdergaande alternatief komt, kan gemakkelijk in de door het profiel van een kwalitatief meervoudig geschil gestipuleerde vorm worden gereconstrueerd: ‘De hoop zit [zeker] niet in een overwinning van Milosovic. Hij zit zelfs niet (eens) in een overwinning van de NAVO of van het Kosovaarse bevrijdingsleger UCK’.

T2 kan een standpunt van T1 zwak polariserend uitsluiten door er een standpunt tegenover te stellen dat weliswaar het standpunt van T1 uitsluit, maar dat de tegenstelling die met de aanvankelijke verwerping van het standpunt van T1 gepaard gaat in tweede instantie minder onoverkomelijk maakt – er wordt geïmpliceerd dat het om de nuances van de kwalificatie gaat die in dat standpunt wordt gegeven en niet om de kwalificatie als geheel. Dit type uitsluiting kan worden geëffectueerd met behulp van uitdrukkingen als ‘hoogstens’, ‘alleen maar’ en ‘maar wel’:

### *Indicatoren van dialectische geschilprofielen*

(13) T1: Het is koud buiten!

T2: Het is niet koud, hoogstens wat fris voor de tijd van het jaar.

T1: Het is koud buiten!

T2: Het is niet koud, alleen maar behoorlijk fris.

T1: Het is koud buiten!

T2: Het is niet koud, maar wel behoorlijk fris.

Ook in het volgende bericht vindt een zwak polariserende uitsluiting plaats met behulp van 'maar wel':

Verontrust waren de amateurclubs niet toen vorige week bekend werd dat de FIOD een onderzoek instelt naar betalingen aan spelers door externe sponsors. **Maar wel** verrast, want dat soort praktijken gebeurt toch altijd bij anderen? (de Volkskrant, 8 november 1999)

Tegen de verwachting dat de amateurclubs verontrust waren in, stelt de schrijver van dit stuk dat ze niet verontrust waren maar wel verrast. Hoewel hij daarmee impliceert dat 'verrast zijn' hier 'verontrust zijn' als optimale karakterisering van de manier waarop de clubs gereageerd hebben uitsluit, geeft hij met behulp van 'maar wel' aan dat hij 'verrast zijn' slechts als een zwakkere vorm van 'verontrust zijn' ziet. Hiermee annuleert hij de suggestie dat 'verrast zijn' en 'verontrust zijn' door hem in alle gevallen als tegenpolen worden beschouwd.

Overigens kan 'maar wel' ook gebruikt worden om een alternatief te presenteren voor een standpunt dat in reactie op tegenspraak weer is ingetrokken:

(14) T1: Henk is me wel een gierigaard!

T2: Hoe kom je daar nu bij? Hij is helemaal niet gierig.

T1: Nou ja, misschien dan niet gierig, maar wel behoorlijk schrapiger.

Dit voorbeeld laat zien dat de analysator die zich op woorden en uitdrukkingen wil beroepen die indicatief kunnen zijn voor bepaalde discussiezetten eerst de voorwaarden dient te kennen waaronder die woorden en uitdrukkingen de veronderstelde indicatieve functie vervullen. Het voorbeeld maakt tevens duidelijk dat de context waarin de betreffende woorden en uitdrukkingen worden gebruikt in deze voorwaarden moet worden verdisconteerd.

## **6 Conclusie**

De conclusie van deze uiteenzetting komt, kort samengevat, op het volgende neer. Voor elk van de geschiltypen die in de pragma-dialectische argumentatietheorie worden onderscheiden, kan een theoretisch gemotiveerd kernprofiel worden opgesteld, dat aangeeft welke opeenvolgingen van zetten in een dialectische uitwisseling tot het betreffende geschiltype leiden. Als zodanig vormt het kernprofiel een normatief oriëntatiepunt bij het identificeren

van de zetten die relevant zijn voor het analyseren van het verschil van mening dat de inzet vormt van een argumentatieve discussie.

Varianten in de dialectische genese van een bepaald type geschil, kunnen bij het reconstrueren van de tekst in de regel gemakkelijk tot het betreffende kernprofiel worden herleid, in het bijzonder wanneer het om standaardvarianten gaat die verband houden met het bestaan van bepaalde subsoorten van een geschiltype. Bij het identificeren van de zetten die relevant zijn voor het bepalen van het geschiltype verschaft de argumentatieve werkelijkheid vaak belangrijke empirische aanwijzingen. In het bijzonder bepaalde woorden en uitdrukkingen kunnen, indien de vereiste contextuele voorwaarden vervuld zijn, van belang zijn voor het vaststellen van de precieze functie die bepaalde uitspraken als argumentatieve zetten in een kritische discussie vervullen. Omgekeerd kan de analyse van de gebruiksbetekenis van bepaalde woorden en uitdrukkingen die wij vanuit een specifiek en welomlijnd theoretisch perspectief proberen te geven, ook van belang zijn voor de pragmatische studie van de betekenis van de betreffende indicatoren in het algemeen.

## Noten

1. Dit artikel is geschreven in het kader van het onderzoeksproject 'Argumentatieve indicatoren in het Nederlands', dat gesubsidieerd is door NWO (project nr. 200-41-012). Aan het onderzoek wordt deelgenomen door F.H. van Eemeren, J.M. Gerlofs, P. Houtlosser en A.F. Snoeck Henkemans. Wij bedanken de anonieme beoordelaren van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* voor hun constructieve commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Wij gaan ervan uit dat de context van elke zet gevormd wordt door de andere zetten die in de betreffende discussiefase relevant zijn. Zo is bij het inventariseren van indicatoren van standpunten het uitgangspunt dat het naar voren brengen van een standpunt een taalhandeling is die in een kritische discussie in de confrontatiefase wordt uitgevoerd en analytisch gesproken gevolgd wordt door een uiting van twijfel of tegenspraak van de andere partij, het al dan niet handhaven van het standpunt en het al dan niet handhaven van de oppositie. Indicatoren van standpunten kunnen in deze optiek niet alleen gelokaliseerd zijn in de presentatie van het standpunt, maar ook in de oppositie ertegen of in het verdere verloop van de confrontatie.
3. De meeste taxonomieën van coherentierelaties zijn descriptief-verklarend of conceptueel-analytisch, maar niet normatief. Bovendien zijn ze niet speciaal gericht op relaties die in argumentatief taalgebruik van belang zijn. In de taxonomieën komt het type oppositionele relaties waarmee wij ons hier bezighouden dan ook in de regel niet voor (Pander Maat, 1994) of wordt het niet nader gespecificeerd (Sanders, 1992).
4. Uiteraard kan een meervoudig geschil ook ten dele gemengd zijn en ten dele niet-gemengd. Een voorbeeld is T1: +|- /p1, +|- /p2; T2: - |+ /p1, ?/(+|- /p2).
5. Ook is het mogelijk dat de discussie niet volledig gevoerd wordt maar in een eerder stadium eindigt, bijvoorbeeld in de confrontatiefase – doordat duidelijk wordt dat de partijen het eigenlijk met elkaar eens zijn – of in de openingsfase – als blijkt dat er geen gemeenschappelijke uitgangspunten kunnen worden gevonden, waardoor verder discussiëren zinloos wordt.
6. Een kwalitatief meervoudig geschil kan uiteraard ook in combinatie met een ander type geschil voorkomen. Het nog complexere geschil dat dan ontstaat, kan echter altijd in minder complexe kwalitatief en kwantitatief meervoudige geschillen worden ontleed.
7. Voor enkelvoudige geschillen geldt dat bijvoorbeeld een reactie die duidelijk maakt dat iemand een beweerder van een ander als een standpunt beschouwt, ook informatie kan verschaffen over het daarmee geïnitieerde type geschil (Houtlosser, 1995).

### *Indicatoren van dialectische geschilprofielen*

8. Overigens was de gelijkstelling van de beide opties door middel van 'ook' uiteraard ook tenietgedaan als Rabin het gebruik van 'maar' in de inleiding van zijn alternatief achterwege had gelaten: het eerste alternatief is immers bij uitstek negatief van strekking, terwijl het tweede juist positief is.

### *Bibliografie*

- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1982).** *Regels voor redelijke discussies*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris.
- Eemeren, F.H. van & R. Grootendorst (1992).** *Argumentation, communication, and fallacies*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Houtlosser, P. (1995).** *Standpunten in een kritische discussie*. Amsterdam: IFOTT.
- Koetsenruijter, A.W.M. (1993).** *Meningsverschillen*. Amsterdam: IFOTT.
- Krabbe, E.C.W. (1992).** So what? Profiles for relevance criticism in persuasion dialogues. *Argumentation* 6, 271-283.
- Pander Maat, H. (1994).** *Tekstanalyse*. Groningen: Nijhoff.
- Sanders, T.J.M. (1992).** *Discourse structure and coherence*. Dissertatie Katholieke Universiteit Brabant.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1992).** *Analysing complex argumentation*. Amsterdam: Sic Sat.
- Walton, D.N. (1989).** *Question-reply argumentation*. New York: Greenwood Press.

# *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

*Een overzicht van het onderzoek*

## 1. Inleiding

Argumentatie is een verschijnsel dat behoort tot het gewone, alledaagse taalgebruik. Het komt voor in allerlei soorten geschreven teksten zowel als in allerlei vormen van mondeling taalgebruik. In dat gewone taalgebruik zijn de elementen waaruit de argumentatie is opgebouwd niet altijd expliciet aanwezig. En als dat wel het geval is, is dat vaak op indirecte wijze en is hun argumentatieve functie niet altijd op het eerste gezicht duidelijk. Bovendien is de argumentatie veelal onlosmakelijk verweven met andere tekstuele structuren.

Toch kunnen gewone taalgebruikers argumenten herkennen en erop reageren: zij kunnen impliciet gebleven elementen uit de tekst halen, begrijpen wat indirect is uitgedrukt, en argumentatief relevante elementen identificeren, ook als deze zijn verstrengeld met andere tekstuele structuren. De activiteit die leidt tot de herkenning en het begrip van argumentatieve structuren kan worden aangeduid als de *interpretatie* van argumentatie.<sup>1</sup>

De argumentatieonderzoeker die de argumentatie in een bepaalde tekst wil beschrijven, verklaren of beoordelen, staat in veel opzichten voor dezelfde taak als de gewone taalgebruiker. Maar argumentatieonderzoekers hebben, in tegenstelling tot de meeste gewone taalgebruikers, theoretisch gemotiveerde ideeën over wat argumentatie is, wat de functie ervan is, en met welke maatstaven argumentatie moet worden beoordeeld. En de toepassing van deze ideeën op argumentatie in gewoon taalgebruik vereist speciale operaties. De elementen uit een theoretisch model zijn nu eenmaal zelden *in natura* op dezelfde manier als in het model aan te treffen. Bovendien abstraheert zo'n model van de complexe realiteit. In

## *Samenvatting*

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de stand van zaken in het onderzoek met betrekking tot de interpretatie en reconstructie van argumentatie. Eerst wordt onderzoek besproken dat betrekking heeft op de interpretatie van argumentatie door gewone taalgebruikers.

Aan de orde komen algemene karakteristieken van de organisatie van taalgebruik waarop gewone taalgebruikers zijn georiënteerd, en tekstuele aanwijzingen voor argumentatieve structuren. Vervolgens wordt onderzoek besproken dat betrekking heeft op de reconstructie van argumentatie die een analysator vanuit een bepaald theoretisch perspectief uitvoert. Daarbij komen achtereenvolgens logische, informeel logische, retorische en pragmatistische benaderingen aan de orde.

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

gewoon taalgebruik gebeurt er van alles wat in een theoretisch model geen plaats heeft. Dit betekent dat de onderzoeker het taalgebruik moet *reconstrueren* vanuit het perspectief van zijn theoretische belangstelling en in termen van de categorieën van zijn theoretische model. Deze *reconstructie* van argumentatie houdt in dat alle argumentatieve elementen (en niet meer dan die) uit de tekst worden gehaald die relevant zijn voor het theoretische doel en binnen het theoretische perspectief dat de analysator hanteert.

De wijze waarop gewone luisteraars en lezers taalgebruik interpreteren, wordt onderzocht in verschillende disciplines, met uiteenlopende onderzoeksmethoden en vanuit verschillende perspectieven op wat het inhoudt, taal te gebruiken in communicatie en interactie: discourse- en gespreksanalyse, taalkunde, psycholinguïstiek, etcetera.<sup>2</sup> Argumentatie vormt daarbij zelden het belangrijkste aandachtspunt. Toch zijn er vele studies die relevant zijn wanneer we meer inzicht willen krijgen in hoe gewone taalgebruikers argumentatief taalgebruik interpreteren. In paragraaf 2 wordt dit onderzoek besproken.

In de argumentatietheoretische literatuur krijgt de reconstructie van argumentatie zelden aandacht als een onderwerp van reflectie. Behalve Van Eemeren, Grootendorst, Jackson en Jacobs (1993) is er tot nu toe geen boek verschenen dat geheel aan dit onderwerp is gewijd. Gewoonlijk worden er in de literatuur slechts specifieke onderwerpen behandeld als de reconstructie van verzwegen argumenten of de reconstructie van de argumentatiestructuur van een tekst. Bij die behandeling zijn – aangezien reconstructie altijd geschiedt vanuit een bepaalde theoretische positie – de theoretische doelen, de theoretische aandachtspunten en het theoretische instrumentarium waarmee het taalgebruik wordt benaderd van doorslaggevend belang. In paragraaf 3 wordt een overzicht gegeven van wat verschillende argumentatietheorieën te zeggen hebben over de reconstructie van argumentatie.

## *2. Onderzoek naar de interpretatie van argumentatie*

Eerst komen enkele algemene karakteristieken van de organisatie van taalgebruik aan de orde waarop gewone taalgebruikers zijn georiënteerd bij het interpreteren van argumentatie. Vervolgens wordt ingegaan op specifieke tekstuele aanwijzingen die voor gewone taalgebruikers argumentatieve structuren kunnen signaleren.

### *2.1 Algemene karakteristieken van de organisatie van taalgebruik*

Gewone taalgebruikers maken bij hun interpretatie van taalgebruik gebruik van verschillende soorten kennis. Met name van belang zijn: kennis over het type activiteit waarin het taalgebruik is ingebed en kennis van de wijze waarop taalgebruik binnen deze contexten is geordend.

#### *2.1.1. Inbeddende activiteit*

Hymes (1972) introduceerde de gedachte dat taalgebruik is ingebed in *speech events*, sociaal-cultureel bepaalde typen interactie die deel uit maken van het verbale repertoire van de leden van een taalgebruiksgemeenschap. Ieder *speech event* wordt geconstitueerd door een specifieke constellatie van definiërende dimensies, zoals de fysieke ruimte, de spreker en de luisteraars, de onderwerpen van gesprek, de functie van de interactie, de vigerende taalgebruiksnormen en de stijl van het taalgebruik. De verwachtingen die verbonden zijn met een

bepaald type *speech event* zijn bepalend voor de wijze waarop de leden van een taalgebruiksgemeenschap het verbale en non-verbale gedrag dat daarin plaatsvindt, zullen interpreteren.

Levinson (1979) stelt dat verbale interactie is georganiseerd rond een overkoepelend doel - hij verkiest de term *activity type* - en dat dit doel bepalend is voor de structuur van de activiteit, voor de verbale en non-verbale bijdragen die erin voorkomen, en voor de interpretatie van die bijdragen. Het doel van de activiteit bepaalt uit welke onderdelen de activiteit bestaat, welke sequenties kunnen voorkomen in ieder onderdeel, en wanneer individuele bijdragen functioneel adequaat zijn. De functie van de verbale bijdragen binnen een activiteit is afhankelijk van de structurele eigenschappen van het *activity type*. 'Het is nu kwart over twaalf' kan bij voorbeeld, in het kader van een hoorcollege en uit de mond van de collegegever of diens inleider aan het begin van de interactie, functioneren als aankondiging van het begin van de activiteit. En vragen in een kruisverhoor in het kader van een rechtszitting kunnen de functie hebben van een poging een getuige antwoorden te ontlokken die onderdeel vormen van een betoog waarmee de jury en de rechter moeten worden overtuigd van de (on-)schuld van de verdachte.

### 2.1.2 *Rationele organisatie*

De gedachte dat taalgebruik is georganiseerd rond een overkoepelend doel wordt verder uitgewerkt door Jacobs en Jackson (1983).<sup>3</sup> Taalgebruik is, zo stellen zij, een rationele activiteit waarin de deelnemers hun gedrag wederzijds op elkaar afstemmen om doelen te bereiken door middel van de verbale middelen die conventioneel met die doelen zijn geassocieerd, namelijk taalhandelingen.<sup>4</sup> Iedere uiting wordt in het licht van een gezamenlijk nagestreefd, sociaal gedefinieerd doel waarvoor de uiting relevant kan worden geacht, geïnterpreteerd als een bepaalde taalhandeling waarmee wordt beoogd een verandering aan te brengen in de mentale houding (geloof/wens) van de luisteraar, dan wel bepaalde verdere gevolgen tot stand te brengen of bepaalde subdoelen te realiseren op weg naar een overkoepelend doel.<sup>5</sup>

De interpretatie van taalhandelingen kan, volgens Jacobs en Jackson (1983) preciezer worden verklaard door een beroep te doen op Searles (1969, 1975) geslaagdheidsvoorwaarden voor taalhandelingen en Grices (1975) Samenwerkingsbeginsel.<sup>6</sup> Het idee is dat taalgebruikers er zonder bewijs voor het tegendeel van uitgaan dat een spreker geen zinloze, overbodige, of onoprechte handelingen uitvoert. Als een luisteraar gelooft dat de spreker gelooft dat de voorbereidende of oprechtheidsvoorwaarden voor een bepaalde taalhandeling niet vervuld zijn (en dat de luisteraar gelooft dat hij dat gelooft), dan zal hij ook aannemen dat de spreker met zijn uiting een andere taalhandeling uitvoert. Ook bij de interpretatie van indirecte taalhandelingen spelen de geslaagdheidsvoorwaarden een belangrijke rol, zoals Searle (1975) heeft laten zien.

Een ander aspect van de rationele, doelgerichte aard van taalgebruik is dat taalgebruikers bij het uitvoeren van taalhandelingen gebruik maken van diverse strategieën die tot doel hebben gezichtsverlies, zowel bij de gesprekspartners als bij zichzelf, te voorkomen (Goffman 1955, Brown en Levinson 1987). Een gezichtsbedreigende taalhandeling indirect uitvoeren is er daar één van. Een andere is, de taalhandeling vooraf te laten gaan door voorbereidende zinnen waarin wordt onderzocht of één of meer van de geslaagdheidscondities zijn vervuld (Levinson 1983).

De hierboven uiteengezette inzichten in de rationele, doelgerichte ordening van taalgebruik kunnen worden toegepast als we willen ophelderen hoe de interpretatie van argumentatief



## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

taalgebruik in zijn werk gaat. In de zojuist geschetste opvatting van taalgebruik wordt argumentatie gezien als een functionele categorie: een taalhandeling die is gericht op een specifiek doel, de regulering van verschillen van mening (Van Eemeren en Grootendorst 1984, Jacobs en Jackson 1981). Dat betekent dat argumentatie een relevante en voorspelbare taalhandeling is in een context waarin er een verschil van mening bestaat. In zo'n context kan een uiting die een argumentatieve interpretatie toelaat, ook inderdaad zo worden geïnterpreteerd. Bovendien wordt argumentatie in deze opvatting gezien als een ondersteuning voor de gerechtvaardigdheid van een taalhandeling, die met name afhankelijk is van het vervuld zijn van de geslaagdheidsvoorwaarden van die taalhandeling. Argumentatie zal daarom betrekking hebben op het vervuld zijn van die voorwaarden. De implicatie hiervan is dat in de context van een (feitelijk of potentieel) verschil van mening over een bepaalde taalhandeling een uiting waarin wordt gerefereerd aan kwesties die verband houden met het vervuld zijn van de geslaagdheidsvoorwaarden van die taalhandeling, kan worden geïnterpreteerd als een argument voor het al dan niet gerechtvaardigd zijn van die taalhandeling.<sup>7</sup> In (1), bij voorbeeld, wordt het (indirecte) verzoek om de deur dicht te doen voorafgegaan door een uiting die verwijst naar de voorbereidende voorwaarde voor verzoeken die inhoudt dat de spreker aanneemt dat de luisteraar in de gelegenheid is het verzoek uit te voeren.

(1) Nu je toch staat, kun je misschien de deur dicht doen?

'Nu je toch staat' kan worden geïnterpreteerd als argument voor de gerechtvaardigdheid van het verzoek van de spreker.

### *2.2 Tekstuele aanwijzingen*

Onderzoek naar de manier waarop argumentatie in gewone gesprekken tot uitdrukking wordt gebracht, kan eveneens licht werpen op de interpretatie van argumentatie. Taalgebruikers laten zich bij hun interpretatie immers leiden door de kennis die zij hebben van de sequentiële patronen waarin en de talige middelen waarmee argumentatie tot uitdrukking wordt gebracht.

Coulter (1990) heeft de vorm van een verschil van mening in gesprekken tussen twee gespreksdeelnemers beschreven. De basisvorm is een tweeledige sequentie: een bewering gevolgd door een tegenbewering. Ook een uitbreiding van deze sequentie tot een vierledige kan worden aangetroffen: 1 een bewering van S1, 2 een uiting van gebrek aan instemming van S2, 3 een uiting waarin S1 een verklaring vraagt, en 4 een tegenbewering van S2.<sup>8</sup> Bij voorbeeld:

(2) 1 S1: nou hij had alle kansen en hij heeft er niet veel van gemaakt  
2 S2: dat is niet echt waar.  
3 S1: o? waarom niet?  
4 S2: om te beginnen, je kan hem moeilijk de ziekte van zijn vrouw kwalijk nemen en dat is waar alle ellende begonnen is.

Na de tegenbewering van S2 kan S1 zijn bewering intrekken of handhaven. In het eerste geval wordt de sequentie afgesloten.

Vuchinich (1990) beschrijft de wijze waarop gespreksdeelnemers een verschil van mening beëindigen nader. Het probleem dat de deelnemers moeten oplossen is hoe een

punt te bereiken waarop de bewering van de ene spreker niet een tegenbewering van de andere oproept. Daarvoor gebruiken deelnemers een afsluitingssequentie. Die heeft twee vormen, beide met een uit twee plaatsen bestaande structuur, waarmee een verbaal conflict onmiddellijk kan worden afgesloten. Het ene type bestaat uit een tegenbewering, gevolgd door instemming (acceptatie of medewerking). De instemming markeert aanvaarding van de gerechtvaardigheid van de oppositie en signaleert overgave. Het andere type bestaat uit het aanbieden van een of meer concessies, gevolgd door acceptatie. De sequentie brengt consensus op basis van de concessie tot uitdrukking. Behalve door een afsluitingssequentie kan een verbaal conflict ook worden beëindigd doordat de deelnemers na een serie beweringen en tegenbeweringen van het onderwerp afstappen (*stand-off*) of zich terugtrekken uit de interactie (*withdrawal*).

Schiffrin (1985) onderzoekt de wijze waarop de mening die wordt verdedigd, kan worden gesignaleerd. Een structurele aanwijzing is de positie waarop de mening naar voren wordt gebracht: aan het begin of aan het einde van een uitgebreide beurt of binnen de beurt tussen twee ondersteunende gedeeltes. Verbale indicatoren zijn elementen waarmee de mening wordt gemarkeerd als concluderende generalisatie: onbepaalde voornaamwoorden, tegenwoordige tijd, niet-handelingswerkwoorden. Ook de distributie van verschillende soorten verbindingswoorden vormt een aanwijzing: nevenschikkende conjuncties introduceren vaak een mening; onderschikkende de ondersteuning. Verder wordt betwistbaarheid, een belangrijke eigenschap van meningen, vaak gemarkeerd door verbale middelen waarmee de inhoud van wat er wordt gezegd, wordt geïntensiveerd of benadrukt.

Vuchinich (1990) noemt verscheidene linguïstische, paralinguïstische en extralinguïstische middelen waarmee een verschil van mening kan worden gesignaleerd. Aanwijzingen voor het oppositionele karakter van een beurt en van de mate waarin de beurt oppositioeneel is, zijn onder meer: grotere luidheid en snelheid, contrastaccent en overdreven intonatiecontouren. Ook is er meer competitie bij beurtovername en zijn interrupties frequent.

Pomerantz (1984) heeft laten zien dat een gebrek aan instemming gewoonlijk de gemarkeerde vorm heeft van niet-geprefereerde reacties: het wordt zo ver mogelijk naar achteren in de beurt geplaatst (voorafgegaan door stilte, herstelinitiatie, aarzeling, beurtvasthouders en/of instemming *pro forma*), verzacht of indirect tot uitdrukking gebracht. Een voorbeeld van het laatste is dat een spreker een gebrek aan instemming naar voren kan brengen door na een evaluerende uitspraak van zijn gesprekspartner te reageren met 'Ik weet het niet' (Tsui 1991). Als die reactie de hele beurt uitmaakt, is dat een sterke uiting van een gebrek aan instemming; als hij voorafgegaan wordt door *pro forma* instemming, aarzeling en dergelijke, een zwakkere. De spreker formuleert zijn gebrek aan instemming op deze manier om zichzelf en de gesprekspartner gezichtsverlies te besparen. Sprekers kunnen de bekentenis dat ze niet over voldoende kennis beschikken ook laten volgen door een bewering; in dat geval geven zij aan dat zij zich niet binden aan de waarheid van de uitgedrukte propositie, waardoor zij hun positie makkelijker kunnen opgeven als ze worden aangevallen.

Mazeland (1994) laat zien dat tegenbeweringen (zoals in Coulter 1990) in eerste instantie kenmerken van niet-geprefereerdheid vertonen. Daartoe behoort ook dat zij leiden tot voortzettingen waarin het gebrek aan instemming wordt verantwoord. Die verantwoordingen kunnen op hun beurt weer het voorwerp van conflicterende stellingnames gaan vormen. Als er op die manier eenmaal openlijk oppositionele standpunten zijn ingenomen worden niet-instemmende reacties niet meer als een niet-geprefereerde beurt vormgege-

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

ven, maar direct en versterkt uitgevoerd, bij voorbeeld door middel van *contrastive matching*, zoals ook Coulter (1990) laat zien.

Schiffrin (1987) beschrijft pragmatische en interactionele functies van verbindingswoorden die te vinden zijn in argumentatief taalgebruik in gesprekken. Zij beschrijft hun sequentiële positie in het gesprek, welke elementen zij verbinden, en leidt uit deze beschrijving hun pragmatische en interactionele functie af.

*Van* en geeft zij bij voorbeeld de volgende beschrijving. *En* coördineert gedachte-eenheden en brengt daarmee lokale verbindingen tot stand in een bepaald handelingskader, zoals het naar voren brengen van een standpunt of het ondersteunen van een standpunt. Het signaleert dat de spreker een nieuwe eenheid op het oog heeft die nevenschikt is aan een voorafgaande eenheid. Bovendien signaleert het dat de spreker wat er volgt, beschouwt als een voortzetting van wat voorafging.<sup>9</sup>

*Maar* is volgens Schiffrin een aanwijzing dat de spreker de eenheid die volgt, beschouwt als een contrasterende handeling. Daartoe behoort ook het gebruik van *maar* om aan te geven dat de spreker na tussenliggend materiaal probeert terug te keren naar de vervulling van een eerder gewekte verwachting. In dat geval brengt *maar* een tegenstelling tot stand met het tussenliggende materiaal dat er direct aan voorafgaat, en kondigt het een herhaling aan van de eerdere, verder terugliggende tekst. Op die manier wordt het een middel om een standpunt tot uitdrukking te brengen: het geeft aan dat de spreker zich bindt aan een bepaalde uitspraak, wanneer deze onderbroken, misverstaan, of aangevallen is, of wanneer hij zelf het standpunt van een andere spreker aanvalt.

*Dus* dient om hogere gedachte-eenheden te markeren die worden voorgesteld als voortvloeiend uit iets anders, terwijl *omdat* fungeert als een markering van ondergeschikte gedachte-eenheden die worden voorgesteld als de oorzaak van iets anders. De oorzaak-gevolg relatie kan in verschillende domeinen zijn gesitueerd: gebaseerd op feiten (oorzaak-gevolg), gebaseerd op kennis (rechtvaardiging-gevolgtrekking), of gebaseerd op handeling (motief-taalhandeling).<sup>10</sup> Bovendien markeert *dus* een overgang: het einde van een beurt, een eenheid of een gespreksonderwerp.

Ook de Franse taalkundigen Anscombe en Ducrot hebben onderzoek gedaan naar verbale indicatoren voor argumentatieve structuren in natuurlijk taalgebruik (Ducrot 1980, 1984, Anscombe en Ducrot 1983, 1989).<sup>11</sup> Aanvankelijk concentreerden zij zich op verbindingswoorden die argumentatie signaleren door causale relaties tussen feiten linguïstisch te representeren, zoals *daarom* en *dientengevolge*. Maar al gauw betraden zij een veel breder terrein: de grote verscheidenheid van talige middelen waarmee de 'inherente argumentativiteit van taalgebruik' kan worden aangeduid.<sup>12</sup>

De zogenoemde inherente argumentativiteit van taalgebruik rust op twee funderingen. In de eerste plaats wijst iedere uiting in potentie in de richting van een specifieke verzameling conclusies. Iets relatief goedkoop noemen, kan bij voorbeeld in de richting wijzen van de conclusie dat het relatief slecht van kwaliteit is, of juist van de conclusie dat het een goede koop is; zeggen dat iemand relatief hard werkt, kan wijzen in de richting van de conclusie dat ze relatief moe zal worden, of juist van de conclusie dat ze relatief goede resultaten zal behalen. Ieder predikaat verwijst, met andere woorden, impliciet naar een toep, waarin eigenschappen in verschillende richtingen gradueel verbonden worden met andere eigenschappen. In de tweede plaats maakt iedere uiting deel uit van een impliciete dialoog, en kunnen er derhalve verschillende gezichtspunten in de uiting zijn gerepresenteerd, aan slechts enkele waarvan de spreker zich bindt.

Talige uitdrukkingen kunnen signaleren welke richting de conclusie waarop de uiting wijst, uitgaat en aan welk gezichtspunt de spreker zich bindt of juist niet bindt. In (3), bij voorbeeld, neemt de spreker een gematigd positief standpunt in ten opzichte van de kans dat zij zullen slagen:

(3) Er is een kleine kans dat zij zullen slagen

In (4), daarentegen, neemt hij een negatief standpunt in ten opzichte daarvan:

(4) Er is weinig kans dat zij zullen slagen

De verschillende formuleringen in deze uitingen activeren verschillende richtingen waarin de toepassing waaraan impliciet wordt gerefereerd in het predikaat, moet worden toegepast. De eerste uiting activeert de directe toepassing, bij voorbeeld 'hoe groter de kans op succes, hoe meer steun een onderneming verdient'; de tweede activeert de omgekeerde toepassing, bij voorbeeld 'hoe kleiner de kans op succes, hoe minder steun een onderneming verdient'.

Een ander voorbeeld van een talige uitdrukking waarmee gesignaleerd wordt welke richting de conclusie waarop de uiting wijst, uitgaat en aan welk gezichtspunt de spreker zich bindt of juist niet bindt, is het verbindingswoord *maar* in het volgende voorbeeld:

(5) Dit restaurant is duur, maar goed

Volgens Anscombe en Ducrot wijst *maar* in de context van een discussie over de vraag of er in een bepaald restaurant gegeten moet gaan worden op twee tegengestelde conclusies, die voortvloeien uit de twee topen waarnaar wordt verwezen door de twee predikaten 'duur' en 'goed': hoe duurder een restaurant, hoe minder aanbevelenswaardig het is er te gaan eten, en hoe beter een restaurant is, hoe aanbevelenswaardiger dat is. Daarbij geeft *maar* aan dat de spreker zich bindt aan het gezichtspunt dat het restaurant duur is en goed, en aan de conclusie dat het aanbeveling verdient er te gaan eten, en dat hij zich distantieert van de conclusie dat het niet aanbevelenswaardig is er te gaan eten.

Het werk van Anscombe en Ducrot biedt een interessant uitgangspunt voor onderzoek dat tot doel heeft meer inzicht te krijgen in de interpretatie van argumentatie. Snoeck Henkemans (1995a) heeft laten zien hoe uit hun beschrijving van de franse equivalenten van 'zelfs' en 'trouwens' kan worden afgeleid dat deze uitdrukkingen kunnen functioneren als indicatoren van de structuur van complexe argumentatie, waarbij 'zelfs' verwijst naar cumulatief of complementair nevensgeschikte argumentatie, en 'trouwens' naar meervoudige argumentatie.

Dat tekstuele aanwijzingen de taalgebruiker kunnen helpen bij de herkenning van argumentatieve verbanden blijkt uit experimenteel onderzoek. Van Eemeren, Grootendorst en Meuffels (1984, 1985, 1989) stelden bij voorbeeld vast dat verbale indicatoren van argumentatie, zoals *omdat*, maar ook indicatoren in ruime zin, zoals *gegeven* en *op basis van*, de herkenning van argumentatie significant vergemakkelijken. Ontbreken dergelijke indicatoren, dan draagt ook markerings van het standpunt (bij voorbeeld door uitdrukkingen als *ik ben van mening dat*) bij tot de herkenning.<sup>13</sup> Indirecte argumentatie werd beter herkend als

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

er een welbepaalde context aanwezig was waarin een letterlijke (niet-argumentatieve) interpretatie onbevredigend zou zijn.

Hoe argumentatieve verbanden precies worden geïnterpreteerd blijkt uit onderzoek van Noordman (1979) naar de cognitieve verwerking van conditionele zinnen. Noordman stelde vast dat conditionele conjuncties voornamelijk worden geïnterpreteerd als uitdrukking van een equivalentierelatie.<sup>14</sup> Hij verklaart dit resultaat met een beroep op Grices stelregel van kwantiteit, ‘maak uw bijdrage zo informatief als is vereist’. De luisteraar gaat ervan uit dat de spreker alle relevante informatie verschaft. De spreker die een conditionele zin uit, is dan ook alleen coöperatief als de noodzakelijke voorwaarden die hij niet vermeldt irrelevant of vervuld zijn.<sup>15</sup>

Noordman stelde wel verschillen vast tussen verschillende conjuncties. Bovendien bleek er verschil te zijn tussen conditionele zinnen waarin een voorwaarde-gevolgrelatie tot uitdrukking word gebracht en zinnen waarin een inferentierelatie wordt uitgedrukt. Taalgebruikers ervaren verschil tussen conditionele zinnen waarin wat cognitief geldt als ‘oorzaak’ of voorwaarde staat in het antecedentgedeelte van de zin en zinnen waarin dat staat in het consequentgedeelte. In het eerstgenoemde geval drukt de zin een voorwaarde-gevolgrelatie uit, waarin de voorwaarde het *topic* of de bekende informatie is, en het gevolg het *comment* of de nieuwe informatie, zoals in het volgende voorbeeld.

(6) Als Jan het examengeld niet heeft betaald, heeft hij zijn rijbewijs niet gekregen.

Als de voorwaarde in het consequentgedeelte staat, drukt de zin een inferentierelatie uit, waarin het gevolg in het eerste deel van de zin het *topic* vormt, en de voorwaarde het *comment*, zoals in het volgende voorbeeld.

(7) Als Jan zijn rijbewijs heeft gekregen, heeft hij het examengeld betaald.

Dit laatste type zinnen bleek voor taalgebruikers aanmerkelijk moeilijker te verwerken.

### *Onderzoek naar de reconstructie van argumentatie*

Iedere tekst kan op verscheidene manieren worden gereconstrueerd, afhankelijk van het theoretische doel en het conceptuele apparaat waarmee de analysator de tekst benadert. In wat volgt, wordt uiteengezet hoe onderzoekers van verschillende argumentatietheoretische signatuur de reconstructie van argumentatie benaderen. Achtereenvolgens komen logische, informeel logische, retorische en pragma-dialectische opvattingen aan de orde.

#### *3.1 Logica*

Logici willen de formele structuur van de redenering die ten grondslag ligt aan een argument achterhalen, gewoonlijk met het doel de geldigheid van de redenering te toetsen, hoewel zij soms niet meer nastreven dan een complexe redenering doorzichtig te maken. Logici reconstrueren argumentatie in termen van premissen en conclusies, en de reconstructie wordt gestuurd door het type logica (bij voorbeeld propositionele, modale, deontische) en het soort geldigheids criterium dat zij van toepassing achten. Voorbeelden van logi-

sche reconstructie zijn te vinden in handboeken als Copi (1953, 1990), Kahane (1971, 1976) en Rescher (1964, 1975).

In argumentatie in natuurlijke taal is de formele structuur van de onderliggende redenering waarop de geldigheid van die redenering berust, zelden onmiddellijk duidelijk. Zowel de logische vorm van de samenstellende proposities als de logische vorm van de redenering als geheel moet worden gereconstrueerd. Nuchelmans (1976) heeft laten zien welke abstractiestappen nodig zijn om taalgebruik tot zijn logische structuur te herleiden.

Eerst moet worden geabstraheerd van de feitelijke taalgebruikers die op een bepaald moment, op een bepaalde plaats, in een bepaalde context en in een bepaalde situatie een argument naar voren brengen. Het resultaat is een lijst van proposities die premissen en conclusie van een redenering vormen. Deze reconstructiestap vereist onder meer de interpretatie van deictische elementen, desambiguatie, en de explicitering van impliciete elementen.

Vervolgens moet worden geabstraheerd van de wijze waarop de argumentatie in feite is verwoord. De proposities moeten worden gegoten in het type standaardparafrase dat wordt vereist door het soort logica dat op de redenering wordt losgelaten. Deze reconstructiestap vereist met name substitutie van uitdrukkingen.

Dan moeten de logisch relevante elementen worden geïsoleerd van de inhoudelijke elementen. Deze laatste worden afgekort. Ook hier is reconstructie vereist, gestuurd door het logische systeem dat wordt toegepast. Argumentatie waarin de onderliggende redenering berust op klassenlidmaatschap van termen, bij voorbeeld, wordt gereconstrueerd in termen van syllogistische logica. Daarin bestaan de logisch relevante elementen uit kwantificerende uitdrukkingen als 'alle' of 'sommige', ontkenningen en persoonsvormen van koppelwerkwoorden, die inhoudelijke elementen regeren, die bestaan uit klassenaanduidende termen. Argumentatie waarin de onderliggende redenering berust op operaties op hele proposities worden gereconstrueerd in termen van propositielogica. Daarin bestaan de logisch relevante elementen uit de connectoren 'niet', 'en', 'of', 'als...dan' en 'dan en alleen dan als', die inhoudelijke elementen verbinden, die bestaan uit proposities.

Tot slot moeten de logisch relevante elementen vervangen worden door de logische constanten die er het formele equivalent van vormen, en die een welomschreven betekenis hebben in de logica waar zij deel van uitmaken. Ook hier moeten de gebruikte termen worden geïnterpreteerd en vervangen door termen die soms een andere, en altijd een preciezere betekenis hebben dan de oorspronkelijke. Zo heeft het 'of' uit de natuurlijke taal gewoonlijk een exclusieve betekenis, terwijl het  $\vee$  uit de propositielogica een inclusieve betekenis heeft, en heeft het gewone 'als...dan' meestal een veel substantiëlere betekenis dan louter materiële implicatie en is het bovendien vaak uitwisselbaar met 'dan en alleen dan als'.<sup>16</sup>

Het zal duidelijk zijn dat de logische reconstructie die van een bepaald argument wordt gegeven volledig afhangt van het logische systeem dat wordt toegepast. Maar welk systeem ook wordt gehanteerd, in alle gevallen moet er in de reconstructie een brede kloof worden overbrugd tussen het gewone alledaagse taalgebruik en de formele taal van de logica. Weliswaar is er een vrij recente stroming waarin wordt geprobeerd krachtiger, niet-monotonische logica's te ontwikkelen die beter in staat zijn de kenmerken van natuurlijke taal te representeren (zie bij voorbeeld Van Benthem 1996), maar ook met deze logica's moeten de zoëven opgesomde abstractiestappen worden gezet. De noodzaak iedere reconstructiestap te verantwoorden blijft even dringend.

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

Helaas worden in de literatuur de vele problemen die zich bij iedere reconstructiestap voordoen als wordt geprobeerd het natuurlijke taalgebruik in te passen in het gehanteerde logische model, grotendeels verwaarloosd. Het gaat in feite zelfs te ver om hier nog van reconstructie te spreken. Gewoonlijk vinden wij in de logica-handboeken gefingeerde voorbeelden die uit niet meer dan een paar kale zinnen bestaan. Reële teksten van enige lengte komen zelden voor. Dit betekent om te beginnen dat er geen aandacht wordt besteed aan de analyse van taalgebruik als argumentatie. Bovendien wordt er geen verantwoording gegeven van hoe de logische analyse van de argumentatie werd bereikt: na de weergave van de voorbeelden volgt eenvoudigweg de analyse, die als vanzelfsprekend wordt gepresenteerd.

### *3.2 Informele logica*

Informele logici reconstrueren argumentatief taalgebruik met het doel om te kunnen vaststellen in welke mate en op welke manier de premissen van een argument de conclusie ondersteunen.<sup>17</sup> In de informele logica heeft de reconstructie, net als in de formele logica, waarop de informele logica een kritische reactie vormt, tot doel de premissen en de conclusie van de aan de argumentatie ten grondslag liggende redenering te achterhalen. Maar er zijn ten minste twee belangrijke verschillen, die bepalend zijn voor de wijze waarop de reconstructie van argumentatie in de informele logica wordt benaderd.

Ten eerste is voor informele logici deductieve geldigheid niet langer de voornaamste of enige maatstaf bij de evaluatie van argumentatie. Een van de belangrijke kwesties in de informele logica betreft juist de vraag welk geldigheidsbegrip moet worden toegepast. Veel informele logici zijn van mening dat argumenten niet altijd kunnen worden beoordeeld in termen van deductieve geldigheid: sommige argumenten lenen zich beter tot beoordeling met andere maatstaven. Deze kwestie heeft vooral belangrijke implicaties voor de reconstructie van verzwegen argumenten.

Ten tweede zien informele logici argumentatie als een vorm van gewoon, contextueel ingebed taalgebruik waarin de ene taalgebruiker zich richt tot de andere met een poging deze te overtuigen van de plausibiliteit (dus niet noodzakelijk de waarheid) van de conclusie. Dit betekent dat de context van het taalgebruik bij de reconstructie in de beschouwing zou moeten worden betrokken.

Er zijn twee onderwerpen met betrekking tot reconstructie die centraal staan in de informele logica: verzwegen argumenten en argumentatiestructuur. Hoewel Govier andere noemt, zoals de reconstructie van taalgebruik als argumentatie en de reconstructie van het type argument, krijgen deze in de literatuur nauwelijks aandacht. Ik zal in wat volgt slechts een korte samenvatting geven van de discussie met betrekking tot de genoemde twee centrale kwesties: in overzichtsartikelen in andere afleveringen van dit tijdschrift worden zij uitvoeriger behandeld.

#### *3.2.1 Verzwegen argumenten*

Vaak lijken argumenten onvolledig in die zin dat de uitgedrukte premissen de afleiding van de uitgedrukte conclusie niet zonder meer rechtvaardigen. Deze enthymematische argumenten kunnen worden gereconstrueerd door er één of meer premissen aan toe te voegen die de afleiding geldig maken. Deze premissen worden verzwegen argumenten genoemd.

De eerste vraag die zich voordoet met betrekking tot verzwegen argumenten is wanneer er eigenlijk een verzwegen argument moet worden toegevoegd. Govier (1987) geeft

de volgende preliminaire richtlijn: een verzwegen premisse moet worden toegevoegd in die gevallen waarin er een gat wordt gepercipieerd tussen de uitgedrukte premissen en de uitgedrukte conclusie.

Deze kwestie is echter direct verbonden met een andere vraag (zoals ook Govier aan geeft): welk geldigheids criterium moet de reconstructie sturen, anders gezegd, welk type afleidingsstructuur moet de argumentatie in de reconstructie worden toegekend? Deze vraag maakt deel uit van een algemeen debat onder informele logici over de noodzaak verschillende vormen van geldigheid of gerechtvaardigde afleiding te onderkennen.

Aan de ene kant staan de zogeheten deductivisten (zoals Thomas 1973, 1986 en Scriven 1976), die volhouden dat alle argumenten deductief geldig gemaakt kunnen worden door aanvulling met een verzwegen premisse. Deze premisse heeft de vorm van de geassocieerde conditionele uitspraak 'als premisse(n), dan conclusie' of varianten daarvan waarin één of meer inhoudstermen worden generaliseerd.

Aan de andere kant staan degenen (onder anderen Govier 1987 en Hitchcock 1987) die van mening zijn dat er verschillende typen argumentatie moeten worden onderscheiden, sommige waarvan inderdaad beschouwd kunnen worden als aanspraak makend op deductieve geldigheid, en andere waarvoor dat niet het geval is. Als voorbeelden van het laatstgenoemde soort noemen zij analogieargumentatie, empirische inductie en abductie of afleiding van de beste verklaring. In gevallen als deze zou de reconstructie van een verzwegen premisse die de redenering deductief geldig maakt, geen recht doen aan het fundamenteel andersoortige type afleiding dat aan de argumentatie ten grondslag ligt. Deze critici van het deductivistische standpunt wijzen er ook op dat een gereconstrueerde premisse in de vorm van de geassocieerde conditionele uitspraak geen nieuwe informatie toevoegt aan die welke al besloten ligt in de combinatie van de uitgedrukte premissen en de uitgedrukte conclusie. Bovendien zou zo'n reconstructie leiden tot oneindige regressie, aangezien de met de verzwegen premisse uitgebreide verzameling premissen opnieuw via een nieuwe geassocieerde conditionele uitspraak met de conclusie verbonden zou moeten worden. En als de reconstructie geschiedt in de vorm van een generalisatie van één of meer inhoudstermen, is er geen einde aan het aantal mogelijke premissen dat kan worden toegevoegd.

Groarke (1992, 1999) heeft een antwoord geformuleerd op de bezwaren van de critici. Hij betoogt dat het reconstrueren van zogenaamd niet-deductieve typen argumentatie door een premisse toe te voegen die de argumentatie deductief geldig maakt heel goed mogelijk is zonder het anderssoortige karakter van de argumentatie geweld aan te doen. Bij empirische inductie, bij voorbeeld, blijft het onzekere of onstellige karakter van de conclusie in een deductivistische reconstructie wel degelijk bewaard. De onzekerheid ligt namelijk niet in de aard van de gevolgtrekking, maar in de vorm van de premissen of de conclusie. Beide kunnen elementen bevatten (zoals de uitdrukking *waarschijnlijk*) die onzekerheid of onstelligheid aan de uitspraak verlenen. Groarke wijst er ook op dat het probleem om een juiste formulering te vinden voor de premissen die moeten worden toegevoegd om de redenering geldig te maken, niet uitsluitend aan de orde is bij een deductivistische benadering. Ook bij een niet-deductivistische moeten soms verzwegen premissen worden toegevoegd om de aannamen of intenties van degene die een bepaalde conclusie afleidt uit een bepaalde premisse recht te doen, en kunnen zich problemen voordoen met betrekking tot het vinden van een juiste formulering. Het enige verschil is dat het dan alleen maar moeilijker wordt die problemen op te lossen door de afwezigheid van een duidelijk criterium, zoals deductieve geldigheid.



Hoe dan ook, als eenmaal is geconstateerd dat er een ‘gat’ valt tussen de uitgedrukte premissen en de conclusie, en dat er dus een premisse moet worden toegevoegd, wordt de volgende kwestie welke strategie de analyseraar moet toepassen om de juiste premisse te vinden. Ook hier weer lopen de meningen onder informele logici uiteen.

Aan de ene kant zijn er auteurs, zoals Scriven en Thomas, die aanraden enigerlei vorm van het welwillendheidsbeginsel toe te passen. Dit beginsel houdt in dat we ervan uitgaan dat iemand die argumenteert, probeert *goede redenen* voor zijn standpunt aan te voeren. Dat wil zeggen dat we bij het reconstrueren van verzwegen argumenten premissen moeten toevoegen die niet alleen de afleiding formeel geldig maken, maar ook de eigenschap bezitten dat ze waar zijn. Het toepassen van dit principe leidt soms zelfs tot aanpassing van uitgedrukte premissen of conclusies.

Critici van deze benadering, met name Govier, brengen hiertegen in dat toepassing van het welwillendheidsbeginsel een te krachtige strategie is: mensen maken soms fouten bij het redeneren en komen tot onjuiste aannamen.<sup>18</sup> Het welwillendheidsbeginsel brengt ons ertoe aanwijzingen voor implausibele beweringen of foutieve redeneringen te negeren en passages rationeler voor te stellen dan ze in feite zijn. Verder vraagt het ons aan te nemen dat anderen net zo denken als wijzelf.

Govier pleit ervoor een vorm van ‘gematigde welwillendheid’ toe te passen (tenzij er aanwijzingen zijn dat zelfs deze niet van toepassing is). Als aanwijzingen in woordkeus, context en achtergrondkennis over de aannamen, intenties en gebondenheden van de spreker alle evenzeer ten gunste van verschillende interpretaties pleiten, moeten we die premisse kiezen die de meest plausibele argumentatie oplevert.

Niettegenstaande de beleden opvatting van argumentatie als een vorm van gewoon, contextueel ingebed taalgebruik, is er tot nu binnen de informele logica helaas geen systematisch onderzoek gedaan naar wat de door Govier genoemde aanwijzingen inhouden en hoe ze precies moeten worden gebruikt bij het reconstrueren van verzwegen premissen.<sup>19</sup> Een verdere complicatie vormt het feit dat informele logici nogal onduidelijk plegen te zijn over wat er nu eigenlijk moet worden gereconstrueerd. Zij maken geen helder onderscheid tussen verschillende, zelfs onverenigbare doelen als: de aannamen reconstrueren die de spreker in gedachten had, de plausibele aannamen reconstrueren die de spreker in gedachten moet hebben gehad, en reconstrueren waaraan de spreker krachtens zijn woorden aan kan worden gehouden.

### *3.2.2 Argumentatiestructuur*

Als een standpunt wordt ondersteund door meer dan één argument, wordt het van belang te reconstrueren hoe deze argumenten samenhangen. De reconstructie van de argumentatiestructuur heeft aanzienlijke consequenties voor de beoordeling van de argumentatie. Dat geldt vooral voor het onderscheid tussen onafhankelijke (of convergente) en afhankelijke (of verbonden) argumentatie. In het eerstgenoemde type structuur ondersteunt ieder argument afzonderlijk het standpunt, in het laatstgenoemde zijn de argumenten op enigerlei wijze van elkaar afhankelijk om het standpunt te ondersteunen. Informele logici hebben verschillende omschrijvingen gegeven van het onderscheid tussen beide vormen complexiteit (bij voorbeeld Nolt 1984, Thomas 1986, Govier 1988, Pinto en Blair 1989 en Freeman 1991).<sup>20</sup>

Bij het reconstrueren van de argumentatiestructuur is het volgens vrijwel alle auteurs door de ambigue en impliciete presentatie in de praktijk vaak moeilijk vast te stellen tot

welk type een bepaalde argumentatie behoort. Ook al benadrukken velen van hen dat de presentatie een belangrijke rol speelt bij het identificeren van de argumentatiestructuur, in feite wordt er nauwelijks systematisch onderzoek gedaan naar de aanwijzingen die de verbale presentatie oplevert. In plaats daarvan beroepen informele logici zich gewoonlijk op hun persoonlijk oordeel over de vraag of de premissen onafhankelijk voldoende steun aan de conclusie verlenen: zo ja, dan moet de argumentatie worden gereconstrueerd als convergent, zo nee, als verbonden. Govier (1988:143) geeft bij voorbeeld de volgende richtlijn om verbonden argumentatie op het spoor te komen:

The way to determine the pattern is to imagine all premises except one in this group to be false, and to ask whether the remaining premise would still give any support to the conclusion in this case.

Soms wordt, net als bij de reconstructie van verzwegen premissen, het welwillendheidsbeginsel te hulp geroepen. Nolt en Thomas doen dit bij voorbeeld als zij aanraden om in onduidelijke gevallen aan te nemen dat de argumentatie verbonden is. Volgens Nolt is dat de sterkste interpretatie en Thomas zegt dat dit voorkomt dat de analysator bij de beoordeling twee argumenten die hij als onafhankelijk heeft gereconstrueerd te zwak zal achten om op zichzelf te staan.

### 3.3 *Retorica*

Retorici reconstrueren het taalgebruik op zo'n manier dat zij in staat worden gesteld de persuasieve effectiviteit ervan te verhelleren. De reconstructie is in termen van de elementen die geacht worden bij te dragen aan het persuasieve effect van het taalgebruik op een publiek. In tegenstelling tot de benaderingen die tot nu toe aan de orde kwamen, wordt retorische reconstructie over het algemeen niet gestuurd door een belangstelling voor de beoordeling van argumentatie. Het enige doel van de reconstructie is om een beschrijvend inzicht te verwerven in de elementen die bijdragen aan de persuasieve effectiviteit van het taalgebruik.

Er zijn verschillende opvattingen van retorische analyse, in ieder waarvan verschillende aspecten van het taalgebruik in de reconstructie worden vormgegeven. Foss (1989) onderscheidt onder meer neo-Aristotelische, generische, metaforische, narratieve en thematische analyse.<sup>21</sup> In een neo-Aristotelische analyse heeft de reconstructie betrekking op de overtuigingsmiddelen die Aristoteles noemde en die verder zijn uitgewerkt in de Hellenistische en Romeinse retorische tradities. De reconstructie is gericht op aspecten van het taalgebruik als de onderdelen van de rede, het genre, de status, de overtuigingsmiddelen, de gemeenplaatsen, de stijlfiguren en andere stijlmiddelen. In een generische analyse worden retorische middelen gecorreleerd met typen situatie. De reconstructie is gericht op het identificeren van tekstuele elementen, zoals metaforen, beelden of zinsstructuren, die variëren met verschillende retorische situaties. In een metaforische analyse worden in de reconstructie de voornaamste metaforen geïdentificeerd die ten grondslag liggen aan de tekst. In de analyse wordt verhelderd hoe deze metaforen een bepaalde werkelijkheid gestalte geven. In een narratieve analyse gaat het om de identificatie van narratieve structurelementen, zoals gebeurtenissen, personages, temporele en causale relaties en thema's. In andere typen analyse probeert de analysator het motief van de spreker te achterhalen op basis van sleuteltermen in de tekst, of het wereldbeeld dat ten grondslag ligt aan de tekst te reconstrueren. Dat laatste gebeurt bij voorbeeld in het werk van Michael Billigs (1987, 1988, 1991),

### *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

waarin wordt geprobeerd de sociale, psychologische en ideologische aannamen te achterhalen die ten grondslag liggen aan de standpunten die in argumentatief taalgebruik worden ingenomen.

Een neo-Aristotelische benadering die bijzondere populariteit heeft verworven onder argumentatietheoretici, is de nieuwe retorica van Perelman en Olbrechts-Tyteca. In Perelman en Olbrechts-Tyteca (1969) stellen deze auteurs zich ten doel een systematische beschrijving te geven van de argumentatieve technieken die in gewoon taalgebruik kunnen worden gehanteerd om een gehoor te overtuigen of te overreden. Deze beschrijving komt neer op een typologie van argumentatieve schema's. Hoewel de auteurs geen bijzondere aandacht besteden aan kwesties van analyse of reconstructie, kan hun systeem worden gebruikt als een leidraad bij het reconstrueren van de argumentatieve technieken die in argumentatief taalgebruik worden gehanteerd. Critici hebben er echter op gewezen dat de categorieën niet duidelijk gedefinieerd zijn, dat er niet een eenduidig criterium ten grondslag ligt aan de taxonomie en dat de categorieën dus ook niet exclusief zijn. Vanzelfsprekend bemoeilijkt dit de reconstructie.<sup>22</sup>

Hoewel sommige auteurs hebben betoogd dat een analyse in termen van Perelman en Olbrecht-Tyteca's typologie uitvoerbaar is, wordt in hun werk niet duidelijk hoe een dergelijke reconstructie moet worden uitgevoerd. Kienpointer (1993) volstaat met de presentatie van de resultaten van een analyse van een tekst in termen van de typologie. Warnick en Kline (1992) introduceren weliswaar een codeersysteem, maar zonder richtlijnen hoe het systeem op feitelijke teksten moet worden toegepast. Hun observatie dat drie onderzoekers het systeem met een aanvaardbaar consistentieniveau konden toepassen is wellicht geruststellend, maar niet erg informatief.

In geen van de genoemde retorische benaderingen wordt aandacht besteed aan de reconstructieproblematiek als zodanig. De voornaamste nadruk ligt op de beschrijving van de typen elementen die het voorwerp van reconstructie vormen. Hoe deze elementen kunnen worden geïdentificeerd, welke aanwijzingen kunnen worden benut voor hun reconstructie en welke strategieën een analysator daarbij kan toepassen, deze en dergelijke vragen worden niet gesteld, laat staan beantwoord.<sup>23</sup>

#### *3.4 Pragma-dialectiek*

Pragma-dialectici reconstrueren het taalgebruik op zo'n manier dat zij in staat worden gesteld vast te stellen welke bijdrage het levert aan de rationele oplossing van een meningsverschil. De reconstructie is pragmatisch, omdat deze tot doel heeft in het taalgebruik de taalhandelingen te identificeren die in de verschillende fasen van de geschiloplossing worden uitgevoerd. De reconstructie is dialectisch, omdat deze tot doel heeft die elementen te identificeren die relevant zijn voor de rationele oplossing van geschillen. De reconstructie resulteert in een analytisch overzicht waarin de volgende elementen zijn gerepresenteerd:

- (1) de standpunten die inzet vormen van het verschil van mening
- (2) de posities die de partijen innemen, hun uitgangspunten en conclusies
- (3) de argumenten die impliciet zowel als expliciet door de partijen naar voren worden gebracht
- (4) de argumentatiestructuur
- (5) de gebruikte argumentatieschema's.<sup>24</sup>

Bij het reconstrueren van de dialectisch relevante taalhandelingen wordt een selectieve idealisatie op het taalgebruik toegepast door de uitvoering van vier soorten dialectische reconstructietransformaties: deletie, additie, substitutie en permutatie. Door middel van deletie worden die elementen verwijderd die niet onmiddellijk relevant zijn voor de oplossing van het meningsverschil, zoals uitweidingen, toelichtingen en herhalingen. Door middel van additie worden elementen toegevoegd die relevant zijn voor de oplossing van het meningsverschil, maar die niet in het taalgebruik zijn uitgedrukt. Impliciete elementen worden geëxpliciteerd of aangevuld. Door middel van substitutie worden de elementen die een dialectische functie hebben in het taalgebruik verduidelijkt: ambigue of onduidelijke formuleringen worden vervangen door goed gedefinieerde standaardparafrazen, de functie van indirect uitgedrukte elementen wordt verhelderd, en elementen met dezelfde functie worden door dezelfde standaardparafraze gerepresenteerd. Door middel van permutatie worden elementen in de oorspronkelijke tekst zo geordend dat hun functie in de oplossing van het geschil van mening duidelijk wordt gemaakt; de dialectisch relevante elementen worden toegewezen aan de verschillende stadia van de geschiloplossingsprocedure in hun ideale volgorde.

Pragma-dialectische reconstructie rust op twee pijlers. Aan de ene kant zijn er normatieve overwegingen die voortvloeien uit het normatieve ideaal van rationele geschiloplossing. Een ideaalmodel van een kritische discussie, waarin de stadia van geschiloplossing en de taalhandelingen die in ieder stadium moeten worden uitgevoerd, zijn gespecificeerd, dient als een heuristisch instrument dat de analyse richting geeft. Door te specificeren welke taalhandelingen relevant zijn in de opeenvolgende stadia van geschiloplossing, vervult het model de heuristische functie aan te geven welke taalhandelingen in de reconstructie betrokken dienen te worden. Taalhandelingen die geen bijdrage leveren aan de geschiloplossing worden genegeerd, impliciete elementen worden expliciet gemaakt, indirecte taalhandelingen worden als directe taalhandelingen gerepresenteerd, en de stadia van het oplossingsproces worden in hun juiste volgorde weergegeven.

Aan de andere kant wordt de reconstructie gerechtvaardigd door empirische overwegingen, waarin wordt verwezen naar de eigenschappen van het taalgebruik dat moet worden gereconstrueerd, gezien tegen de achtergrond van empirische inzichten over de wijze waarop taalgebruik is geordend. Er wordt gebruik gemaakt van verschillende bronnen van empirische evidentie: etnografische inzichten over *speech events* en hun doelen en structuur; kennis van conventionele structuren en strategieën in taalgebruik (bij voorbeeld regels en regelmatigheden bij de uitvoering van taalhandelingen), en aanwijzingen waaruit kan worden afgelezen hoe de taalgebruikers zelf het taalgebruik interpreteren. Zoals Van Eemeren, Grootendorst, Jackson en Jacobs (1993:44) aangeven:

None of these sources works alone, and all work against the background of the analyst's own cultural knowledge and intuitive competence as a native speaker. Ultimately, the acceptability of any reconstruction will rest on its overall coherence, its accountability to the details of the text, and its consistency with other information about how this case works in particular, how related cases of this type work in general, and how discourse in general is known to work.

In het algemeen kan worden gesteld dat de empirische overwegingen die de reconstructie rechtvaardigen, steunen op het pragmatische perspectief dat inherent is aan de pragma-dia-

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

lectische benadering. Daarin wordt taalgebruik gezien als een rationele onderneming waarin sprekers taalhandelingen uitvoeren als middel tot het bereiken van communicatieve en interactionele doelen. Bij de reconstructie beroept de analysator zich op alle regels, conventies en regelmatigheden die in het geding zijn bij het uitvoeren van taalhandelingen in gewoon taalgebruik. Ook wordt gebruik gemaakt van alle tekstuele en contextuele indicatoren voor de elementen die een rol spelen bij de rationele oplossing van geschillen.

Soms suggereren eigenschappen van de tekst meerdere betekenissen en soms zijn de aanwijzingen die zij bieden niet doorslaggevend. In zulke gevallen wordt het taalgebruik gereconstrueerd in overeenstemming met de verdeling van taalhandelingen in het ideaalmodel van een kritische discussie. De analysator gebruikt dan een strategie van maximaal argumentatieve interpretatie. Zo'n maximaalstrategie wordt echter alleen toegepast als de analyse die deze oplevert niet wordt uitgesloten door empirische overwegingen.

Een goed voorbeeld van de toepassing pragmatische principes bij pragma-dialectische reconstructie is de behandeling van impliciet of indirect uitgedrukte elementen van het geschiloplossingsproces. Implicietheid en indirectheid zijn normale verschijnselen in het alledaagse taalgebruik, die gewone taalgebruikers over het algemeen weinig moeilijkheden opleveren. Searle (1975) en Grice (1975) hebben een verklaring gegeven voor de mogelijkheid dat taalhandelingen impliciet en indirect kunnen worden uitgevoerd en begrepen. Van deze verklaring maken Van Eemeren en Grootendorst (1984, 1990, 1992) gebruik bij de verantwoording van de reconstructie van impliciete of indirecte elementen in het geschiloplossingsproces. Hoe dit in zijn werk gaat, kan worden gedemonstreerd aan de hand van het volgende voorbeeld, waarin de slotzinnen van een betoog voor onmiddellijke afschaffing van kernwapens zijn weergegeven.

(8)        Waarom nog langer gearzeld? Tenslotte hebben we een wereld te verliezen.

De eerste vraag die de analysator moet beantwoorden is: is dit een argumentatieve sequentie? Een bevestigend antwoord zou als volgt kunnen worden gerechtvaardigd. De tekst is een betoog waarin een standpunt wordt verdedigd. Dit zijn de slotzinnen van de tekst. Verwacht kan worden dat daarin een slotconclusie van het betoog tot uitdrukking wordt gebracht. Zo'n conclusie zou op zo'n plaats relevant zijn. Bovendien is een van de betekenissen van de uitdrukking *tenslotte* dat ermee wordt aangeduid dat in wat volgt een reden wordt gegeven voor de uitspraak die eraan vooraf gaat. En daarmee is de argumentatieve relevantie van de tweede zin ten opzichte van de eerste gegeven. De conclusie lijkt dus gewettigd dat in de eerste zin een standpunt wordt uitgedrukt en in de tweede een argument voor dat standpunt.

Op het eerste gezicht lijkt de eerste zin echter niet erg op een standpunt. Hij begint met een vraagwoord en eindigt met een vraagteken. Hoe kan de analysator desalniettemin vasthouden aan de gegeven reconstructie?

Ten eerste kunnen we vaststellen dat een letterlijke vraag naar de redenen voor het voortzetten van aarzeling niet erg aan de orde lijkt te zijn. De lezer kan de schrijver, afwezig als hij is, immers geen antwoord geven. Ook de schrijver zelf geeft geen antwoord op zijn vraag; sterker nog, de zin leidt zelfs de slotsequentie van de tekst in. Een analyse waarin de zin niet letterlijk wordt opgevat, lijkt gewettigd.

Ten tweede kunnen we vaststellen dat de vorm van de vraag, zonder persoonsvorm en zonder onderwerp, van een soort is dat conventioneel wordt gebruikt voor een andere taal-

handeling dan die van een vraag. Het gaat hier om een als zodanig gemarkeerde retorische vraag, een uiting met de vorm van een vraag en de functie van een bewering. De schrijver impliceert dat er geen reden is om langer te aarzelen. Bovendien wijst het *nog* erop dat de schrijver vindt dat er al lang genoeg is gearzeld.

Tot slot kunnen we vaststellen dat de propositionele inhoud van de vraag (en de geïmpliciteerde bewering) verwijst naar een voorbereidende voorwaarde voor een andere taalhandeling, namelijk die van een voorstel. Een voorbereidende voorwaarde voor het doen van een voorstel is dat er een goede reden is om te doen wat de spreker voorstelt. Door te impliceren dat er geen goede reden is om te blijven aarzelen stelt de schrijver van deze tekst voor om niet langer te aarzelen. En in de volgende zin geeft hij een argument voor het standpunt dat dit voorstel aanvaarding verdient.

Als we eenmaal hebben vastgesteld dat we hier te maken hebben met een argumentatieve sequentie, rijst een tweede vraag. Op het eerste gezicht lijken de uitspraak dat we moeten ophouden met aarzelen en de bewering dat we een wereld te verliezen hebben, op zichzelf genomen niets met elkaar te hebben. Dat zou betekenen dat we de schrijver hier zouden moeten beschuldigen van irrelevantie. Maar op grond van het communicatiebeginsel mogen we ervan uitgaan dat hij zijn uitingen in feite wel degelijk relevant beoogt te laten zijn. We kunnen dit uitgangspunt recht doen als wij aannemen dat de schrijver zich bindt aan een impliciete premisse die de twee uitspraken met elkaar verbindt. Op pragmatische gronden moet de reconstructie dus ook een representatie van deze impliciete premisse omvatten.

Ook de wijze waarop deze impliciete premisse wordt gereconstrueerd, wordt op pragmatische gronden gerechtvaardigd. We kunnen een aantal uitspraken formuleren die de twee uitspraken zouden verbinden. Bij de keuze van de uitspraak waaraan de schrijver geacht mag worden te zijn gebonden, doen we opnieuw een beroep op het communicatiebeginsel. Volgens dit beginsel moet de uitspraak een premisse uitdrukken waarmee de schrijver de taalhandeling van het naar voren brengen van een argument op een zinvolle en oprechte wijze uit zou voeren. De geslaagdheidsvoorwaarden voor deze taalhandeling vereisen dat de spreker gelooft dat zijn argument de aanvaardbaarheid van het standpunt versterkt en dat de luisteraar dit ook gelooft. Dat zou het geval zijn als de onuitgedrukte premisse de verbinding tussen standpunt en argument geldig maakt overeenkomstig een gedeeld logisch geldigheids criterium.<sup>25</sup> Bovendien moet de premisse zo informatief zijn dat de schrijver geen overtreding van de stelregel van kwantiteit in de schoenen wordt geschoven. De premisse moet dus algemener van strekking zijn dan het zogeheten logisch minimum of de geassocieerde conditionele uitspraak. Kennis van de wereld en van de context spelen een belangrijke rol bij de beslissing van de analysator op dit punt.<sup>26</sup> In het geval van dit specifieke voorbeeld zou de analysator zo iets als de volgende impliciete premisse kunnen reconstrueren: als een handelwijze fatale schade aan de wereld toebrengt, moet je ermee stoppen.

Pragma-dialectische reconstructie omvat meer dan de logische relatie tussen premissen en conclusie: ook het gehanteerde argumentatieschema maakt er deel van uit. De reconstructie heeft bovendien niet alleen betrekking op de argumentatiefase, maar op alle fasen van een kritische discussie, zoals die in een betogende tekst tot uitdrukking komen: de aard van het geschil (confrontatiefase), de concessies en gemeenschappelijke uitgangspunten van de discussianten (openingsfase) en de wijze waarop het geschil tot een oplossing wordt gebracht (afsluitingsfase).

Daarbij is het voorwerp van de reconstructie niet de aannames of intenties van de spreker, noch wat de spreker zou moeten geloven of intenderen, noch wat een conclusie waar zou maken. Het gaat om niets meer of minder dan de uitspraken waar de spreker aan geacht kan worden gebonden te zijn krachtens zijn woorden. In de pragma-dialectiek wordt een systematische verantwoording van de reconstructie dan ook van het grootste belang geacht.

Hoewel in de pragma-dialectiek het belang van een systematische verantwoording van de reconstructie van argumentatief taalgebruik wordt onderkend, moet er nog veel onderzoek worden verricht om die verantwoording daadwerkelijk te kunnen geven. Aan de ene kant behoeft het normatieve begrippenapparaat verdere ontwikkeling en verfijning. Aan de andere kant moet meer inzicht worden verworven in de pragmatische conventies, procedures, strategieën en talige middelen die gewone taalgebruikers gebruiken bij het produceren en begrijpen van argumentatief taalgebruik, en de wijze waarop normatief relevante elementen vorm krijgen in alledaagse verbale interactie. Recent gestarte onderzoeksprojecten naar argumentatieve indicatoren (Snoeck Henkemans 1995 a en b, 1999, *te verschijnen*; Van Eemeren, Houtlosser en Snoeck Henkemans *te verschijnen*) en naar de wijze waarop taalgebruikers de oplossing van geschillen met retorische middelen naar hun hand proberen te zetten (Van Eemeren en Houtlosser 1998, 1999 en *te verschijnen*) zijn een stap in de goede richting.

#### 4. Slot

Interpretatie van argumentatie is het werk dat gewone taalgebruikers verrichten om te herkennen welke argumenten een spreker of schrijver aanvoert om zijn standpunten te verdedigen, ook als die argumenten indirect, impliciet of verweven met andere tekstuele structuren zijn uitgedrukt. Reconstructie van argumentatie is wat een argumentatieonderzoeker doet als hij argumentatie vanuit een bepaald theoretisch perspectief wil beschrijven, verklaren, of beoordelen.

Hoewel de twee activiteiten in dit artikel afzonderlijk zijn behandeld, is er een belangrijk verband. Interpretatie vormt de basis voor reconstructie. Vóór een argumentatietheoreticus een argumentatieve tekst kan reconstrueren moet hij hem hebben geïnterpreteerd. Bovendien vraagt de reconstructie van argumentatief taalgebruik de bewuste en systematische integratie van twee verschillende perspectieven. Vereist zijn zowel een kritisch perspectief, gebaseerd op een normatieve argumentatietheorie waarin een belangstelling voor de beoordeling van argumentatie wordt gereflecteerd, als een beschrijvend perspectief, gebaseerd op inzichten in menselijk verbaal gedrag waarin een belangstelling voor de productie en verwerking van natuurlijke taal door gewone taalgebruikers wordt gereflecteerd.

Een aantal van de hier behandelde argumentatietheoretische benaderingen, met name de logische, de informeel-logische en de retorische, schiet juist te kort doordat er te weinig aandacht wordt besteed aan de wijze waarop argumentatie in het gewone taalgebruik tot uitdrukking wordt gebracht en gewone taalgebruikers argumentatie interpreteren. Daardoor blijven de uitgevoerde reconstructies veelal onverantwoord en worden de problemen die zich voordoen als wordt geprobeerd het natuurlijke taalgebruik in te passen in het gehanteerde argumentatietheoretische model, veronachtzaamd. En dat is jammer, want pas als er systematisch aandacht wordt geschonken aan die problemen, kan het onderzoek worden verricht dat een basis kan vormen voor de verantwoorde reconstructie van argumentatief taalgebruik.

## Noten

- 1 Jackson (1992) spreekt van 'naïve reconstruction'.
- 2 Van Eemeren, Grootendorst, Jacobs en Jackson (1993) onderscheiden verschillende benaderingen: etisch/emisch, apriori/aposteriori, sequentieel/conventioneel/rationeel.
- 3 Het idee dat taalgebruik is georganiseerd rond een overkoepelend doel is ook uitgewerkt door anderen, bij voorbeeld Rehbein (1977) en Ehlich en Rehbein (1986). Jacobs en Jacksons uitwerking staat echter expliciet in het teken van de verheldering van de interpretatie en reconstructie van argumentatie.
- 4 Tracy (1991) bevat een verzameling artikelen waarin het complexe, dynamische, tweerichtingsverkeer karakter van het verband tussen doelen en taalhandelingen wordt benadrukt.
- 5 Deze opvatting van relevantie, waarin het gaat om relevantie ten opzichte van communicatieve en interactieve doelen, is niet alleen ruimer, maar in dit verband ook adequater dan die van Sperber en Wilson (1986), waarin het slechts gaat om relevantie ten aanzien van proposities.
- 6 Zie ook Van Eemeren en Grootendorst (1984, 1992) en Van Rees (1992 a en c).
- 7 De luisteraar kan natuurlijk betwisten dat de geslaagdheidsvoorwaarden zijn vervuld. In dat geval fungeert het geproblematiseerde element als 'virtueel' standpunt dat verdediging behoeft. Het geheel aan gebondenheden dat verbonden is met het uitvoeren van een taalhandeling, vormt een *disagreement space*, een gestructureerde verzameling argumentatiemogelijkheden (Jackson, 1992).
- 8 De uiting in de laatste positie noemt Coulter eveneens een *counter-assertion*. In feite gaat het hier om een argument voor de tegenpositie.
- 9 Schiffrin wijst erop dat de identificatie van de structureel equivalente eenheden en de eenheden die worden voortgezet, berust op andere tekstuele informatie.
- 10 Eenzelfde soort onderscheid wordt gemaakt door Sweetser (1990). Kritiek daarop is naar voren gebracht door Snoeck Henkemans (1999).
- 11 Hun werk, dat voor het grootste deel in het Frans is gepubliceerd, is voor de Engelssprekende wereld toegankelijk gemaakt door publicaties van Lundquist (1987), Nølke (1992), Verbiest (1994) en Snoeck Henkemans (1995 b).
- 12 Zoals zal blijken uit wat volgt, hanteren deze auteurs de term 'argumentativiteit' op geheel eigen wijze. Er hoeft niet noodzakelijkerwijs enig argument naar voren te zijn gebracht in de gevallen waarin Anscombe en Ducrot spreken van argumentativiteit. Zij gebruiken de term louter om aan te duiden dat een spreker door zijn taalgebruik een bepaald perspectief op een zaak tot uitdrukking kan brengen.
- 13 Jungslager (1991) heeft laten zien dat hier een *top-down* verwerkingsstrategie aan het werk is, waarin de verschijning van een standpunt de verwachting wekt dat er argumentatie zal volgen. Haar onderzoeksresultaten ondersteunen de conclusie van Van Eemeren, Grootendorst en Meuffels (1985) dat de presentatievolgorde standpunt-argument een betere herkenning van argumentatie tot gevolg heeft dan de presentatievolgorde argument-standpunt.
- 14 Noordman vermeldt in het voorbijgaan dat taalgebruikers de regels van de logica niet noodzakelijkerwijs schenden als zij een conditionele zin niet als een materiële implicatie maar als een equivalentie interpreteren. Als ten gevolge van allerlei pragmatische factoren de relatie tussen antecedens en consequens feitelijk bi-conditioneel is, redeneert de taalgebruiker wel degelijk logisch, als hij de conditionele zin als bi-conditioneel interpreteert.
- 15 Dit is het complement van Johnson-Lairds (1983, 1993) mentale-modelhypothese: als de luisteraar meer modellen moet uitwerken dan het minimum, moet de spreker meer informatie geven.
- 16 Zoals ook blijkt uit het hierboven beschreven cognitieve onderzoek.
- 17 Onder informele logici bestaan verschillende opinies over het precieze doel van reconstructie. Sommigen willen achterhalen of de conclusie van het argument waar is, anderen of de conclusie ondersteund wordt door



## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

- wat de spreker naar voren bracht, weer anderen wat de spreker eigenlijk bedoelde (zie onder meer Adler 1982, Govier 1987 en Berg 1992).
- 18 Adler (1996) probeert aannemelijk te maken dat de toepassing van het welwillendheidsbeginsel niet uitsluit dat mensen soms fouten maken en drogredenen begaan.
  - 19 Een sprekend voorbeeld biedt Wreen (1989), die een aantal reconstructieprincipes opnoemt (onder meer: interpreteer welwillend, plaats het argument in zijn context en neem alle relevante achtergrondinformatie in beschouwing), maar vervolgens een reconstructie (van het *ad baculum* argument) uitvoert, zonder duidelijk te maken hoe de toepassing van deze principes leidt tot de gekozen reconstructie.
  - 20 Snoeck Henkemans (1992, 2000) geeft een overzicht.
  - 21 Wenzel (1987) noemt onder meer de volgende onderwerpen die in een retorische analyse aan bod kunnen komen: de lijn van het betoog, narratieve structuur, de wijze waarop stijl, humor en andere kenmerken van goed karakter en goede wil ethos kunnen creëren, aanpassing aan het publiek, onderliggende metaforen en volgorde van of verbindingen tussen elementen in de tekst.
  - 22 Een beknopte beschrijving van de typologie en van de zwakheden ervan is te vinden in Van Eemeren e.a. (1997).
  - 23 Voorbeelden van analyses waarin de reconstructie van de ideologische positie van de auteur van de tekst wel systematisch wordt verantwoord door een gedetailleerde beschrijving van de tekstenmerken waarin deze positie tot uitdrukking komt, zijn te vinden in niet specifiek argumentatietheoretisch georiënteerde literatuur, met name uit de *critical discourse analysis*, bij voorbeeld Van Dijk (1988), Fairclough (1989) en Kitis en Milapides (1997).
  - 24 Zie Van Rees (1992b) en Walton (1992) over het reconstrueren van discussies als kritische discussie, Houtlosser (1995), Koetsenruijter (1993) en Slot (1993) over het reconstrueren van standpunten, Van Eemeren en Grootendorst (1982, 1983) en Gerritsen (1999) over het reconstrueren van verzwegen argumenten, Snoeck Henkemans (1992) over het reconstrueren van de argumentatiestructuur en Garssen (1997) over het reconstrueren van argumentatieschema's.
  - 25 Van Eemeren e.a. (1997) verbinden zich uitdrukkelijk niet *a priori* aan enige positie in de deductivismediscussie.
  - 26 De rol van kennis van de wereld bij het reconstrueren van verzwegen argumenten wordt uiteengezet in Haft-van Rees (1985).

## *Literatuur*

- Adler, J. (1982).** Why be charitable? In: *Informal Logic Newsletter*, iv, 2, 15-16.
- Adler, J. (1996).** Charity, interpretation, fallacy. In: *Philosophy and Rhetoric*, 29, 4, 329-343.
- Anscombe, J.-C. en O. Ducrot (1983).** *L'argumentation dans la langue*. Liège: Pierre Mardaga.
- Anscombe, J.-C. en O. Ducrot (1989).** Argumentativity and informativity. In: M. Meyer (ed.), *From Metaphysics to rhetoric*. Dordrecht: Kluwer, 71-87.
- Benthem, J. van (1996).** Logic and argumentation. In: J. van Benthem e.a. (eds.), *Logic and argumentation*. Amsterdam: North-Holland, 27-42.
- Berg, J. (1992).** The point of interpreting arguments. In: *Informal Logic*, 14, 2 & 3, 119-122.
- Billig, M. (1987).** *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, M. (1988).** Common-places of the British Royal Family: a rhetorical analysis of plain and argumentative sense. In: *Text*, 8, 3, 191-217.
- Billig, M. (1991).** *Ideology and opinions*. London: Sage.

- Brockriede, Wayne (1985).** Constructs, experience, and argument. In: *Quarterly Journal of Speech*, 71, 2, 151-163.
- Brown, P., en S.C. Levinson (1987).** *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, H.H. (1979).** Responding to indirect requests. In: *Cognitive Psychology*, 11, 430-77.
- Copi, I.M. (1953).** *Introduction to logic*. New York: Macmillan.
- Copi, I.M., en C. Cohen (1990).** *Introduction to logic* (8th ed.). New York: Macmillan.
- Coulter, J. (1990).** Elementary properties of argument sequences. In: G. Psathas (ed.), *Interactional competence*. New York: Lawrence Erlbaum, 181-203.
- Dijk, T.A. van (1988).** *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ducrot, O. (1980).** *Les échelles argumentatives*. Paris: Minuit.
- Ducrot, O. (1984).** *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst (1982).** Unexpressed premisses: Part I. In: *Journal of the American Forensic Association*, 19, 97-106.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst (1983).** Unexpressed premisses: Part II. In: *Journal of the American Forensic Association*, 19, 215-225.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst (1984).** *Speech acts in argumentative discussions. A theoretical model for the analysis of discussions directed toward solving conflicts of opinion*. Dordrecht: Foris.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst (1990).** The study of argumentation from a speech act perspective. In: J. Verschuere, ed., *Pragmatics at issue. Selected papers from the 1987 international pragmatics conference. Part I*. Amsterdam: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van, en R. Grootendorst (1992).** *Argumentation, communication, and fallacies. A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst, S. Jackson en S. Jacobs (1993).** *Reconstructing argumentative discourse*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst en B. Meuffels (1984).** Het identificeren van enkelvoudige argumentatie. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 6, 297-310.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst en B. Meuffels (1985).** Gedifferentieerde replicaties van identificatieonderzoek. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 7, 241-258.
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst en B. Meuffels (1989).** The skill of identifying argumentation. In: *Journal of the American Forensic Association*, 25, 239-245.
- Eemeren, F.H. van, en P.Houtlosser (1998).** Rhetorical rationales for dialectical movers: Justifying pragma-dialectical reconstructions. In: J.F. Klump (ed.), *Argument in a time of change. Definitions, frameworks, and critiques*. Proceedings of the tenth NCA/AFA Conference on Argumentation. Annandale, VA: NCA, 51-56.
- Eemeren, F.H. van, en P.Houtlosser (1999).** Strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten. In: *Taalbeheersing*, 21, 142-156.
- Eemeren, F.H. van, en P.Houtlosser (te verschijnen).** De retorische functie van stijlfiguren in een dialectisch proces. Strategisch gebruikte metaforen in Edward Kennedy's *Chappaquiddick Speech*. Lezing VIOT-congres Delft, 20 december.
- Eemeren, F.H. van, P.Houtlosser en A.F.Snoeck Henkemans (te verschijnen).** Indicatoren van dialectische geschildprofielen. Lezing VIOT-congres Delft, 21 december.
- Eemeren, F.H. van, e. a. (1997).** *Handboek argumentatietheorie. Historische achtergronden en hedendaagse ontwikkelingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Ehlich, K. en J. Rehbein (1986).** *Muster und Institution. Untersuchungen zur schulischen Kommunikation*. Tübingen: Narr.
- Fairclough, N. (1989).** *Language and power*. London: Longman.
- Foss, S. K. (1989).** *Rhetorical criticism. Exploration and practice*. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press.

## *De interpretatie en reconstructie van argumentatie*

- Freeman, J.B. (1988).** *Thinking logically: Basic concepts for reasoning.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Freeman, J.B. (1991).** *Dialectics and the macrostructure of arguments: a theory of argument structure.* Berlin: Foris.
- Garsen, B. (1997).** *Argumentatieschema's in pragma-dialectisch perspectief. Een theoretisch en empirisch onderzoek.* Amsterdam: IFFOT.
- Gerritsen, S. (1999).** *Het verband ontgaat me. Begrijpelijkheidsproblemen met verzuwegen argumenten.* Amsterdam: Nieuwezijds.
- Goffman, E. (1955).** On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction. In: *Psychiatry*, 18, 213-231.
- Govier, T. (1987).** *Problems in argument analysis and evaluation.* Dordrecht: Foris.
- Govier, T. (1988).** *A practical study of argument.* Belmont, CA: Wadsworth.
- Grice, H.P. (1975).** Logic and conversation. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics, III: Speech acts.* New York: Academic Press, 41-58.
- Groarke, L. (1992).** In defense of deductivism: replying to Govier. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation illuminated.* Amsterdam: Sic Sat, 113-121.
- Groarke, L. (1999).** Deductivism within pragma-dialectics. In: *Argumentation*, 13, 1, 1-16.
- Haft-van Rees, M.A. (1985).** Relevantie van uitingen in argumentatieve teksten. In: W.B.K. Koning (ed.), *Taalbeheersing in theorie en praktijk.* Dordrecht: Foris.
- Hitchcock, D. (1987).** Enthymematic argument. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation: Across the lines of discipline. Proceedings of the Conference on Argumentation 1986.* Berlin/New York: Foris/De Gruyter, 289-298.
- Houtlosser, P. (1995).** *Standpunten in een kritische discussie. Een pragma-dialectisch perspectief op de identificatie en reconstructie van standpunten.* Amsterdam: IFOTT.
- Hymes, Dell (1972).** Models of the interaction of language and social life. In: J.J. Gumperz en D. Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Speaking.* New York: Holt, Rinehart en Winston, 35-71.
- Jackson, S. (1992).** Virtual standpoints' and the pragmatics of conversational argument. In: F.H. van Eemeren e.a., *Argumentation Illuminated.* Amsterdam: Sic Sat, 260-270.
- Jackson, S. (1995).** Fallacies and heuristics. In: F.H. van Eemeren et al., *Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation, II, Analysis and Evaluation.* Amsterdam: Sic Sat, 257-70.
- Jacobs, S., en S. Jackson (1981).** Argument as a natural category: The routine grounds for arguing in natural conversation. In: *Western Journal of Speech Communication*, 45, 118-132.
- Jacobs, S., en S. Jackson (1983).** Speech act structure in conversation. Rational aspects of pragmatic coherence. In: R.T. Craig en K. Tracy (eds.), *Conversational Coherence: Form Structure and Strategy.* Beverly Hills: Sage, 47-66.
- Johnson, R.H., en J.A. Blair (1993).** *Logical self-defense* (3rd ed.). Toronto: McGraw-Hill.
- Johnson-Laird, Ph. N. (1983).** *Mental models.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Johnson-Laird, Ph. N. (1993).** *Human and machine thinking.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Jungslager, F.S. (1991).** *Standpunten en argumentatie. Een empirisch onderzoek naar leesstrategieën tijdens het leggen van een argumentatief verband.* Diss. UvA.
- Kahane, H. (1971).** *Logic and contemporary rhetoric. The use of reasoning in everyday life.* Belmont, CA: Wadsworth.
- Kahane, H. (1976).** *Logic and contemporary rhetoric. The use of reasoning in everyday life* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Kienpointner, M. (1993).** The empirical relevance of Perelman's new rhetoric. In: *Argumentation*, 7, 419-437.
- Kitis, E. en M. Milapides (1997).** Read it and believe it: how metaphor constructs ideology in news discourse. A case study. In: *Journal of Pragmatics*, 28, 5, 557-590.
- Koetsenruijter, W. (1993).** *Meningsverschillen. Analytisch en empirisch onderzoek naar de reconstructie en interpretatie van de confrontatiefase in discussies.* Amsterdam: IFFOT.
- Levinson, S.C. (1979). Activity types and language. In: *Linguistics*, 17, 365-399.

- Levinson, S.C. (1979).** Activity types and language. *Linguistics*, 17, 365–399.
- Levinson, S.C. (1983).** *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundquist, L. (1987).** Towards a procedural analysis of argumentative operators in texts. In F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation: Perspectives and approaches. Proceedings of the Conference on Argumentation 1986*. Dordrecht: Foris, 61–69.
- Mazeland, H. (1994).** Argumentatie in gesprekken. Een conversatie-analytische aanzet. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 16, 4, 273–295.
- Nölke, H. (1992).** Semantic constraints on argumentation: From polyphonic micro-structure to argumentative macro-structure. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation illuminated*. Amsterdam: Sic Sat, 189–200.
- Nolt, J.E. (1984).** *Informal logic: Possible worlds and imagination*. New York: McGraw-Hill.
- Noordman, L.G.M. (1979).** *Inferring from language*. Berlin etc.: Springer-Verlag.
- Perelman, Ch., en L. Olbrechts-Tyteca (1969).** *The new rhetoric: A treatise on argumentation*. Notre Dame/London: University of Notre Dame Press.
- Pinto, R.C., en J.A. Blair (1989).** *Information, inference and argument. A handbook of critical thinking*. Internal Publication.
- Pomerantz, A. (1984).** Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred turn-shapes. In: J.M. Atkinson en J. Heritage (eds.), *Structures of Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press, 57–101.
- Rees, M.A. van (1992a).** The adequacy of speech act theory for explaining conversational phenomena: a response to some conversational analytical critics. In: *Journal of Pragmatics*, 17, 31–47.
- Rees, M.A. van (1992b).** Problem solving and critical discussion. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation illuminated*. Amsterdam: Sic Sat, 281–291.
- Rees, M.A. van (1992c).** *The Use of Language in Conversation. An introduction to research in conversational analysis*. Dordrecht: Sic Sat.
- Rees, M.A. van (1995a).** Analyzing and Evaluating Problem-Solving Discussions. In: *Argumentation*, 9, 343–362.
- Rees, M.A. van (1995b).** Argumentative discourse as a form of social interaction: implications for dialectical reconstruction. In: Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., Blair, J.A., en Willard, C.A. (eds.) *Proceedings of the Third ISSA Conference on Argumentation, III, Reconstruction and Application*, Amsterdam: Sic Sat, 159–168.
- Rehbein, J. (1977).** *Komplexes Handeln. Elemente zur Handlungstheorie der Sprache*. Stuttgart: Metzler.
- Rescher, N. (1963).** *Introduction to logic*. New York: St. Martin's Press.
- Rescher, N. (1975).** *Introduction to logic* (5th ed.). New York: St. Martin's Press.
- Schiffrin, D. (1985).** Everyday argument: The organization of diversity in talk. In: T.A. van Dijk (ed.), *Handbook of discourse analysis III*. London: Academic Press, 35–46.
- Schiffrin, D. (1987).** *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scriven, M. (1976).** *Reasoning*. New York: McGraw-Hill.
- Searle, J.R. (1969).** *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1975).** Indirect speech acts. In: P. Cole en J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics, III: Speech acts*. New York: Academic Press, 59–82.
- Slot, P. (1993).** *How can you say that? Rhetorical questions in argumentative texts*. Amsterdam: IFOTT.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1992).** *Analysing complex argumentation. The reconstruction of multiple and coordinatively compound argumentation in a critical discussion*. Amsterdam: Sic Sat.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1995a).** Dialogische indicatoren van complexe argumentatie. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 17 (1), pp. 26–34.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1995b).** *But* as an indicator of counter-arguments and concessions. In: *Leuvense Bijdragen*, 84, 281–294.
- Snoeck Henkemans, A.F. (1999).** Argument or explanation? Propositional relations as clues for distinguishing

## ***De interpretatie en reconstructie van argumentatie***

- arguments from explanations. In: *Proceedings of the Fourth International conference of the ISSA*. Amsterdam: Sic Sat, p. 757-760.
- Snoeck Henkemans, A.F. (2000)**. De argumentatiestructuur. Een overzicht van de belangrijkste benaderingen. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 22, 1, 41-66.
- Snoeck Henkemans, A.F. (te verschijnen)**. Aanwijzingen in de presentatie als hulpmiddel bij het reconstrueren van kentekenargumentatie.
- Sperber, D. en D. Wilson (1986)**. *Relevance. Communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sweetser, E. (1990)**. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, S.N. (1973)**. *Practical reasoning in natural language*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Thomas, S.N. (1986)**. *Practical reasoning in natural language* (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Tracy, K. (1991)**. *Understanding Face-to-Face Interaction. Issues linking goals and discourse*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Tsui, A.B.M. (1991)**. The pragmatic functions of 'I don't know'. In: *Text*, 11, 4, 607-622.
- Verbiest, A.E.M. (1994)**. A new source of argumentative indicators? In: F.H. van Eemeren en R. Grootendorst (eds.), *Studies in pragma-dialectics*. Amsterdam: Sic Sat, 180-187.
- Vuchinich, S. (1990)**. The sequential organization of closing in verbal family conflict. In: A.D. Grimshaw (ed.), *Conflict talk: sociolinguistic investigations of arguments in conversations*. Cambridge: Cambridge University Press, 118-139.
- Walton, D.N. (1992)**. Types of dialogue, dialectical shifts and fallacies. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation illuminated*. Amsterdam: Sic Sat, 133-147.
- Warnick, B., en S.L. Kline (1992)**. The new rhetoric's argument schemes: A rhetorical view of practical reasoning. In: *Argumentation and advocacy*, 29, 1-15.
- Wenzel, J. W. (1987)**. The rhetorical perspective on argument. In: F.H. van Eemeren et al. (eds.), *Argumentation: Across the lines of discipline. Proceedings of the Conference on Argumentation 1986*. Berlin/New York: Foris/De Gruyter, 101-111.
- Wreen, M. (1989)**. A bolt of fear. In: *Philosophy and Rhetoric*, 22,

# *Zo werkt dat. Het ontwerp van instructieve teksten*

*Verkorte versie oratie KU Nijmegen, 22-10-1999\**

## *1. Inleiding*

Wie rond de millenniumwisseling het leven wil veraangenamen door gebruik te maken van de verworvenheden van de moderne technologie, kan er niet onderuit. Met enige regelmaat zal hij (of zij natuurlijk) complexe, lastig beredeneerbare handelingen moeten uitvoeren om de werking van de betreffende apparatuur aan de eigen wensen te laten voldoen. Zo zullen er af en toe nieuwe zenders op televisie of videorecorder moeten worden geprogrammeerd, zal de wekkerradio moeten worden ingesteld en zal de klok op de digitale thermostaat van zomertijd naar wintertijd moeten worden gescha-keld. Niet zelden valt in zulke situaties de klacht te vernemen dat de informatie schromelijk tekort schiet waarmee zo'n taak tot een goed einde moet worden gebracht. Het kan een kwestie zijn van slecht vertaalwerk door een medewerker die de doeltaal niet of nauwelijks beheerst.[1] Het kan ook gaan om inhoudelijke missers, bijvoorbeeld door-

dat het product in kwestie wel is vernieuwd, maar de informatie daaraan nog niet is aangepast. En soms ook is de kloof zo groot tussen de eisen die de bediening van het product stelt en de vaardigheden die de doelgroep bezit die met dat product aan het werk moet, dat die door geen enkele vorm van bijkomende informatievoorziening meer te overbruggen valt.

## *2. Perspectief*

Maar meestal is er iets anders aan de hand waardoor instructieve teksten niet de hulp bieden waar de lezers ze voor ter hand nemen. Terwijl die lezers primair geïnteresseerd zijn in

### *Samenvatting*

Met dit artikel als begin besteedt het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* voortaan aandacht aan de oraties van recent benoemde hoogleraren.

Carel Jansen betoogt dat onderzoek naar de kwaliteit van instructieve documenten niet alleen een praktisch belang heeft voor consumenten en producenten. Ook voor tekst- en communicatiewetenschappers ligt hier een belangrijke uitdaging. Het gaat hem dan niet om ad-hoc maatregelen bij incidentele communicatieproblemen. Hij pleit voor een route (de *U-bocht*) die via theorieverkenning en empirisch onderzoek, van probleemanalyse leidt naar deugdelijk onderbouwde oplossingsmethoden. Opmerkelijk genoeg is in het onderzoek tot nu toe nog weinig aandacht besteed aan de invloed van cultuurverschillen op de waardering voor en de effectiviteit van instructieve teksten. Binnen de afdeling Bedrijfscommunicatie van de KU Nijmegen is een project van start gegaan (ICATO) waarin juist deze thematiek centraal staat.

### *Zo werkt dat. Het ontwerp van instructieve teksten*

het uitvoeren van een concrete taak, is in de teksten die zij daartoe willen raadplegen vaak een heel ander perspectief te herkennen. In veel handleidingen, gebruiksaanwijzingen en toelichtingen bij formulieren is de drang van de auteurs herkenbaar om toch maar vooral te beschrijven hoe het product of de regeling in kwestie is geconstrueerd, welke functies er zijn geïmplementeerd, en als het enigszins kan ook nog welke beslissingen er tijdens het ontwerpproces van product of regeling om welke redenen zijn genomen (zie Jansen & Steehouder, 1989; Jansen e.a., 1989; Steehouder & Jansen, 1997).

Hoe goed ook te verklaren mag zijn dat schrijvers van instructieve teksten geneigd zijn het perspectief van de organisatie te kiezen – zeker als ze zelf tot het team behoord hebben dat verantwoordelijk was voor de realisatie van het product of de dienst waarover uitleg moet worden verschaft, het is duidelijk dat een document dat niet vanuit het perspectief van de lezer is opgezet voor de communicatie tussen producent en consument rondt schadelijk kan zijn. Al in het begin van de jaren tachtig hebben Flower et al. (1983) in een onderzoek naar het leesgedrag bij overheidsdocumenten laten zien dat dat gekenmerkt wordt door wat zij het *scenario-principe* gedoopt hebben. Hun hardop denkende proefpersonen bleken het bestuderen van het bureaucratische proza dat ze voorgelegd kregen, frequent te onderbreken door uitingen als de volgende.

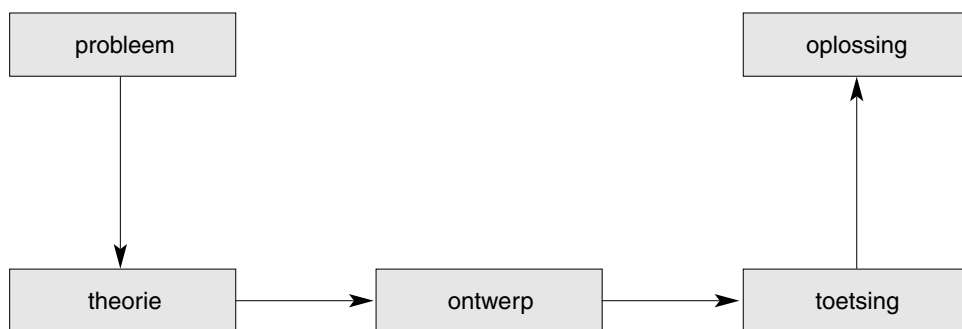
- ‘Oh, dus als ik zou verhuizen naar gebied [A], zou ik geen recht meer hebben op [B]’, of
- ‘Als ik het goed begrijp, heb ik alleen recht op bedrag [C] als mijn inkomen lager is dan bedrag [D]’.

Bij de interpretatie van de teksten die waren geschreven vanuit het perspectief van de organisatie bestond er kennelijk een voortdurende behoefte aan een vertaalslag naar informatie die voor de lezers in de eigen situatie relevantie zou kunnen hebben. De conclusie voor ontwerpers van instructieve documenten ligt voor de hand. Voorkomen moet worden dat de lezer zo’n vertaalslag uit moet voeren. Dat vermindert de tijd en de cognitieve inspanning die er van de lezer wordt gevraagd, en belangrijker misschien: het verkleint ook de kans op interpretatiefouten.[2] Voor de hand ligt de vraag hoe het dan komt dat het gebruikersperspectief in veel vormen van instructieve communicatie nog maar moeilijk herkenbaar is. Het antwoord is vermoedelijk niet erg gecompliceerd. In veel organisaties waar moderne technologie-producten het licht zien, is men er nog niet van overtuigd dat betere instructieve documenten voor de organisatie zelf aanzienlijke voordelen kunnen opleveren. Toch kan een kwalitatief hoogstaande, of op zijn minst acceptabele instructieve tekst interessanter zijn voor de organisatie die die tekst verspreidt dan wel eens wordt verondersteld. Dat blijkt bijvoorbeeld uit Schriver (1997), waar een onderzoek wordt gerapporteerd onder zo’n 200 Amerikaanse consumenten die werden geïnterviewd bij het verlaten van een elektronica-winkel in de buurt van Pittsburgh. Een van de vragen die werden gesteld, was of positieve ervaringen met de handleiding bij een product van een bepaald merk, ertoe zouden leiden dat men een volgende keer bij een ander product weer de voorkeur aan datzelfde merk zou geven. De overgrote meerderheid (79%) zei daarop stellig ‘ja’.[3] Het mag dan zo zijn dat kopers van een videorecorder, een mobiele telefoon of een audioset in de winkel slechts zelden naar de handleiding vragen, de resultaten van dit onderzoek geven aan dat de communicatieve kwaliteit van een instructieve tekst wel degelijk een rol speelt bij toekomstige aankoopbeslissingen (Schriver, 1997: 223).

Goed ontworpen instructieve teksten zijn niet alleen van belang voor de organisatie die ze verspreidt. Relevant voor de lezer is vooral of ze bijdragen tot, of in elk geval geen afbreuk doen aan de directe gebruikswaarde van het product of de dienst in kwestie. Dat geldt niet alleen voor handleidingen bij producten voor de consumentenmarkt, maar ook – en misschien wel klemmender – voor de documenten die overheidsinstellingen verstrekken bij de vele regelingen waar burgers mee geconfronteerd kunnen worden (zie onder meer Jansen & Steehouder, 1992).

### 3. U-bochtconstructie

Wat voor rol nu speelt het wetenschappelijk onderzoek bij de kwaliteitsverbetering van dit soort zakelijke documenten? Licht hier eigenlijk wel een taak voor de universiteit, en dan met name voor communicatiekundigen? De laatste jaren is de overtuiging gegroeid dat die vraag positief moet worden beantwoord (zie bijvoorbeeld Schellens e.a., 2000). Behalve aan het op beschrijving en verklaring van taalsysteem en taalgebruik gerichte werk zoals dat er binnen de taalkunde wordt verricht, is er in onze samenleving ook behoefte aan onderzoek waar de oplossing van problemen in de professionele communicatie de centrale doelstelling is. Dat betekent niet dat er aan Nederlandse universiteiten meer ruimte zou moeten worden gecreëerd voor communicatie-onderzoek dat slechts *ad hoc* oplossingen voor incidentele problemen oplevert. Het wetenschappelijke onderzoek moet verder te reiken, en moet gericht zijn op empirisch beproefde oplossingsmethoden voor *probleemcategorieën*. Noodzakelijk voor dit type onderzoek is dat er bij het genereren van mogelijke oplossingen een route wordt gekozen die kan worden aangeduid met de term *U-bochtconstructie*. Het gaat erom dat de weg van probleemanalyse naar oplossingsontwerp in ieder geval leidt langs wat er beschikbaar is aan relevante modellen en theorieën. Eenkennigheid is daarbij niet gewenst, niet op het niveau van specifieke modellen of theorieën en ook niet op het niveau van de disciplines waar een tekstontwerponderzoeker te rade kan gaan. Maar een eclectische benadering betekent nog niet dat het bij tekstontwerp volstaat om simpelweg de handigste theorie of het meest geschikte model in de literatuur op te sporen en daar vervolgens direct een praktische vertaling aan te geven. Daar lenen theorieën zich nu eenmaal lang niet altijd voor. En minstens zo belangrijk: vaak bestaan er ook lacunes in wat er aan theoretisch werk beschikbaar is. Dan zal er eigen, theoriegericht onderzoek gedaan moeten worden.



Figuur 1: U-bochtconstructie



Met deze U-bochtconstructie wordt het gevaar vermeden waar Schriver (1989) op wijst, als zij constateert dat tekstontwerpers er in de jaren zeventig en tachtig vaak voortreffelijk in geslaagd zijn om wat zij noemt 'lokale communicatieproblemen' aan te pakken, maar veel minder goed in staat zijn gebleken om problemen op te lossen met meer algemene tekstsoorten, die de grenzen van een bepaald bedrijf of een specifiek producttype overschrijden. De verdieping van het vakgebied waar Schriver tien jaar geleden voor pleitte, is er zeker gekomen, niet in het minst door de bijdragen van Nederlandse onderzoekers.

#### 4. Cultuur

Opmerkelijk is dat er in ons land, maar ook daarbuiten, tot nu toe aan een van de belangrijkste uitdagingen op het gebied van tekstontwerponderzoek vrijwel is voorbijgegaan. In een tijd waarin de samenleving in veel landen invloeden van steeds meer verschillende culturen ondergaat, waarin bedrijven op mondiale schaal opereren, waarin de mobiliteit alleen maar toeneemt en ook reizen over grote afstanden steeds gewoner worden, in een tijd ook waarin grensoverschrijdende communicatie via het Internet een kwestie van een of twee klikken met de muis geworden is, in deze tijd wordt de behoefte aan praktisch toepasbare kennis op het gebied van interculturele communicatie alleen maar groter. In de adviesliteratuur op het gebied van tekstontwerp is dat besef meer en meer aan het doordringen. Er wordt vrijwel geen handboek over instructieve of technische communicatie meer gepubliceerd waar niet ten minste kort wordt ingegaan op de problematiek van de afstemming op een internationaal en multicultureel publiek. Helaas moet worden geconstateerd dat op de wijze waarop dat thema aan de orde komt, nogal wat valt af te dingen. Veel adviezen blijven steken op het wel zeer concrete niveau van de conventies met betrekking tot het papierformaat, verschillen in maat- en gewichtsystemen, en tegenwoordig ook wel de keuze van pictogrammen die in de ene cultuur wel en in de andere cultuur beter maar niet gebruikt kunnen worden. Op communicatiestrategieën of op inhoudelijke of stilistische keuzes gerichte adviezen zijn er nauwelijks te vinden (zie bijvoorbeeld Johnson Rew, 1993; Horton, 1994).

Het belangrijkste probleem echter in de adviesliteratuur rond interculturele communicatie is de gebrekkige fundering daarvan. Zo stelt Hoft (1995) dat het goed is bij het vertalen van Amerikaanse documentatie naar het Frans flink te schrappen in de herhalingen die kenmerkend zouden zijn voor Engelstalige teksten. Franse lezers zouden een minder redundante tekst verkiezen. Als enige bron in de argumentatie fungeren hier: "many English-to-French translators". Verdere onderbouwing ontbreekt.

Er zijn uitzonderingen. Soms wordt er in de adviesliteratuur over interculturele instructieve communicatie (bijvoorbeeld in Warren, 1994) wél verwezen naar empirisch onderzoek. Bijna altijd betreft dat sociaal-wetenschappelijk werk als dat van Hofstede (1984; 1995), dat is gericht op het inventariseren en clusteren van cultuurverschillen. Directe conclusies over tekstkenmerken die in de ene cultuur meer en in de andere minder adequaat zouden zijn, kunnen er uit dat soort studies echter niet getrokken worden. Daarvoor is empirisch onderzoek nodig naar de feitelijke invloed van cultuurverschillen op de effectiviteit van zakelijke teksten. Onlangs is in de afdeling Bedrijfscommunicatie van de Letterenfaculteit van de KU Nijmegen een project van start gegaan met de bedoeling aan dat soort onderzoek een

bijdrage te leveren, of preciezer misschien: tot dat soort onderzoek het initiatief te nemen. Want opmerkelijk genoeg is onderzoek naar de relatie tussen tekstontwerp en cultuurverschillen nog nauwelijks verricht.

In het betreffende project, dat de naam *ICATO* heeft gekregen (Interculturele Aspecten van TekstOntwerp), gaat de aandacht niet alleen uit naar instructieve teksten, maar ook naar persuasieve, op overtuigen gerichte documenten. Een voorlopige verwachting daarbij is dat het effect van cultuurverschillen bij de laatste tekstsoort het opvallendst zal zijn. Bij overtuigingspogingen immers wordt frequenter en nadrukkelijker dan bij instructieve communicatie een beroep gedaan op normen en waarden van de ontvanger. Precies die normen en waarden vormen de kern van een cultuur, als we dat complexe concept mogen begrijpen zoals dat door Hofstede, de meest geciteerde auteur op dit gebied, wordt beschouwd. Van Hofstede ook is de inmiddels wijd verbreide notie afkomstig dat cultuurverschillen zich goed laten beschrijven in een beperkt aantal dimensies van samenhangende kenmerken. Uit de resultaten van een grootschalig survey-onderzoek dat eind jaren zestig, begin jaren zeventig in twee etappes onder meer dan 100.000 IBM-medewerkers in ruim 70 landen werd gehouden, destilleerde Hofstede in eerste instantie vier cultuurdimensies.

#### *Machtsafstand*

In welke mate verwacht en accepteert men dat de macht in een samenleving ongelijk verdeeld is?

#### *Onzekerheidsvermijding*

Hoe bedreigend worden nieuwe, onbekende situaties gevonden, en hoe groot is de behoefte aan formele of informele regels om onaangename verrassingen te voorkomen?

#### *Masculiniteit versus femininiteit*

Hoe gescheiden of juist overlappend zijn de sociale sekserollen; zijn mannen vooral gericht op carrière en succes, zijn vrouwen eerder bescheiden en gericht op de kwaliteit van het bestaan, of is dat onderscheid veel minder scherp?

#### *Collectivisme versus individualisme*

Is men vanaf de geboorte opgenomen in een hechte groep die levenslange bescherming biedt in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit, of zijn de onderlinge banden tussen individuen heel los, en zorgt iedereen primair voor zichzelf en de zeer naaste familie?

Aan deze dimensies werd op basis van onderzoek van Bond in onder meer een aantal landen in het verre oosten, later nog een vijfde dimensie toegevoegd.[4]

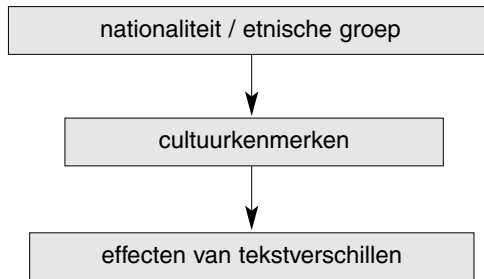
#### *Lange-termijn- versus korte-termijnnoriëntatie*

In welke mate is men bereid zich offers te getroosten om daarmee op langere termijn succes te behalen?

Het voert te ver hier de verschillende dimensies verder uit te werken en de posities van verschillende landen op de vijf dimensies te bespreken, hoe boeiend zo'n exercitie op zichzelf ook moge zijn.[5] Hetzelfde geldt voor de beperkingen die er kleven aan het op zichzelf bewonderenswaardige werk dat Hofstede met zijn cultuuronderzoek heeft verricht.[6]

5. Tekstontwerpbeslissingen en cultuurverschillen

Wel van belang is hier de constatering dat het naïef en daarmee uiteindelijk ook weinig productief zou zijn om uit het soort cultuurverschillen waartoe Hofstede concludeert, directe voorspellingen af te leiden over de effecten van tekstverschillen op lezersgedrag. Een eenvoudig model als dat in figuur 2 kan niet een afdoende theoretische basis vormen voor onderzoek naar interculturele aspecten van tekstontwerp.



Figuur 2

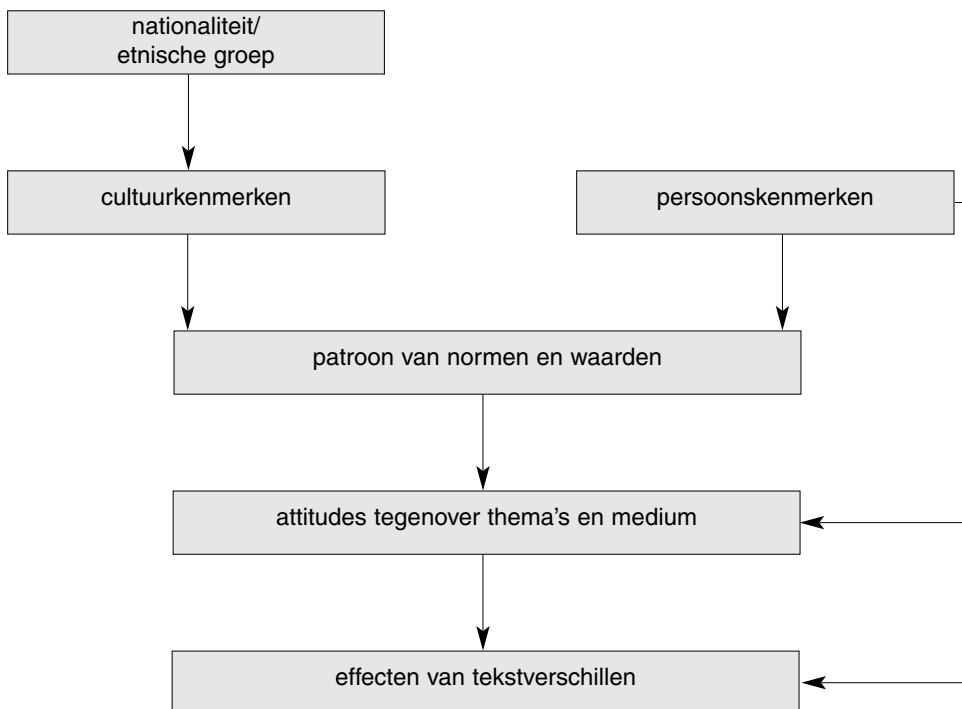
Ten minste zal ook de relatie in ogenschouw moeten worden genomen tussen cultuurdimensies op groepsniveau en waardenpatronen op individueel niveau.

Een goede illustratie van het belang van een onderscheid tussen deze niveaus levert de studie waarover wordt gerapporteerd in Earley (1989). In dit onderzoek werd nagegaan in hoeverre een in een westerse culturele omgeving al vaak gevonden sociaal-psychologisch fenomeen zich ook voordoet in een oosterse samenleving, in dit geval de Chinese. Het ging hier in concreto om wat ‘social loafing’ wordt genoemd: het verschijnsel dat de prestaties van individuen teruglopen als die weten of in elk geval veronderstellen dat ze deel uitmaken van een groep waarin ook anderen hun aandeel aan de werkzaamheden moeten leveren, en waarin de individuele bijdragen in het eindresultaat niet herkenbaar zijn. Dit ‘loafing’- of in mooi Nederlands ‘lanterfant’-gedrag doet zich sterker voor naarmate de groep waarvan men denkt deel uit te maken in omvang toeneemt, zo blijkt uit herhaalde studies. Wat Earley nu wilde weten, was of ‘social loafing’ een universeel verschijnsel is of dat het zich beperkt tot een bepaalde cultuur.

De variantie-analyse die op de data werd uitgevoerd, leverde in eerste instantie een statistisch significant hoofdeffect op voor nationaliteit. Bij de Amerikanen bleek er, zoals verwacht, wél sprake te zijn van ‘social loafing’, bij de Chinezen niet. Maar toen er een regressie-analyse op de resultaten werd uitgevoerd, waarbij als predictor-variabele naast nationaliteit ook de individuele score op een speciaal geconstrueerde waarden-vragenlijst werd gehanteerd, werd duidelijk hoe de variantie in de uitkomsten werkelijk verklaard moest worden. Het bleek dat het belang dat de individuele proefpersonen hechtten aan collectivistische waarden als groepsloyaliteit, versus individualistische waarden als onafhankelijkheid, feitelijk het grootste deel van de variantie verklaarde. Wanneer die variabele in de analyse werd betrokken, was de bijdrage van nationaliteit niet langer significant.

Anders gezegd: of iemand meer gaat lanterfantens als er in een grotere groep wordt gewerkt waar de individuele verantwoordelijkheden niet direct zichtbaar zijn, hangt blijkens dit onderzoek niet primair af van de nationaliteit van de betrokkene, maar veeleer van het persoonlijke belang dat hij of zij toekent aan waarden als groepsloyaliteit of juist onafhankelijkheid. Hoewel uit het onderzoek van Earley een duidelijke samenhang van het individuele waardenpatroon blijkt met nationaliteit, wordt minstens zo helder dat iemands waarden- en normenpatroon zich niet direct laat voorspellen uit deze variabele, maar voor een belangrijk deel wordt bepaald door individuele achtergronden en karaktereigenschappen.[7]

Wat betekent dat voor het model dat de basis moet vormen voor intercultureel tekstontwerponderzoek? In ieder geval zal daarin expliciet plaats moeten worden ingeruimd voor de invloed van individuele persoonskenmerken, en ook van variabelen als sexe, leeftijd en opleiding op het resulterende persoonlijke normen- en waardenpatroon. Maar met zo'n model is de werkelijkheid nog te weinig recht gedaan. Expliciet zal ook moeten worden gemaakt wat de rol is van attitudes en overtuigingen, enerzijds ten aanzien van de specifieke objecten, gebeurtenissen, personen en symbolen die in de te onderzoeken teksten aan de orde komen, en anderzijds ten aanzien van het communicatiemedium waarvoor gekozen is. Dat kan een tekst zijn in de meer traditionele betekenis van de term, een brochure dus bijvoorbeeld of een handleiding bij een product. Maar het kan ook een digitale informatiedrager in de brede zin van het woord betreffen. Een model dat de realiteit al dichter zou kunnen benaderen, is afgebeeld in figuur 3.



Figuur 3: Voorlopig ICATO-model

### *Zo werkt dat. Het ontwerp van instructieve teksten*

Ook dit model is nog niet geschikt om uiteindelijk in het ICATO-project als onderzoekskader te kunnen functioneren. Daarvoor is het te statisch en te zeer gedacht als een ononderbroken causale keten, en laat het te weinig ruimte voor de dynamiek en wederzijdse beïnvloeding die kenmerkend zijn voor communicatie. Het model zal dan ook in de loop van het ICATO-project beslist nog worden bijgesteld. Maar het biedt ten minste voorlopig enig inzicht in mogelijk relevante relaties tussen componenten uit het probleemveld van de interculturele zakelijke communicatie, het sluit aan bij de beschikbare literatuur, en het valt statistisch te toetsen. Al met al schept het model uit figuur 3 voorlopig een werkbaar kader voor het type onderzoek waar het de communicatiekundigen in de Nijmeegse letterenfaculteit primair om gaat: onderzoek naar effecten van tekstverschillen op lezers, in dit geval met een verschillende culturele achtergrond.

Hoewel duidelijk moge zijn dat in zulk onderzoek ook steeds plaats moet worden ingeruimd voor de andere elementen uit het model dat hierboven is gepresenteerd, kunnen toch al enkele voorbeelden worden genoemd van mogelijke interacties tussen tekst- en cultuurvariabelen die zich voor onderzoek zouden lenen. Voor wat betreft persuasieve communicatie is onderzoek mogelijk naar bijvoorbeeld de interactie tussen de cultuurdimensie machtsafstand en het gewicht dat er in een voorlichtingstekst wordt toegekend aan de deskundigheid van de bron. Ook kan worden gedacht aan onderzoek naar een mogelijk verband tussen de score van de lezers op een masculiniteits-index en het type argumenten dat wordt aangevoerd in een brochure over bijvoorbeeld een onderwerp als schoolkeuze. Denkbaar zijn ook experimenten waar de interactie wordt onderzocht tussen enerzijds collectivisme-individualisme-scores en anderzijds de wijze waarop er aan de lezer wordt gerefereerd (met 'men' of met 'u') in bijvoorbeeld een tekst die waarschuwt tegen riskante voedingsgewoontes. Ook op het gebied van instructieve teksten zijn er aantrekkelijke mogelijkheden om onderzoek te doen naar interactie-effecten van cultuurdimensies en tekstvariabelen. Gedacht kan worden aan onzekerheidsvermijding gerelateerd aan plaats en gedetailleerdheid van waarschuwingen, aan lange-termijngerichtheid en de verdeling van declaratieve en procedurele informatie in handleidingen, en aan machtsafstand en het gebruik van directe stijl, meer in het bijzonder van imperatiefconstructies.

Het zijn slechts enkele voorbeelden van studies die in de komende jaren in ICATO-verband ondernomen kunnen worden. Duidelijk is dat er veel meer interessante thema's zijn op het snijvlak van cultuuronderzoek en tekstontwerp, die uitnodigen tot het opzetten en uitvoeren van experimenten. Maar duidelijk is ook dat er een flinke hoeveelheid voorbereidend werk wacht voordat er zinvol geëxperimenteerd kan worden. Zo is er behoefte aan validatie en deels nieuwe ontwikkeling van instrumenten waarmee relevante cultuuraspecten gemeten kunnen worden. Belangrijk is ook dat er gedegen cross-cultureel opgezette corpus-analyses plaatsvinden om een beeld te krijgen van verschillen en overeenkomsten die er bestaan tussen persuasieve en instructieve teksten die in uiteenlopende taal- en cultuurgebieden geproduceerd worden. En vanzelfsprekend zullen er vragenlijsten, tekstvarianten en leesopdrachten moeten worden geconstrueerd en getest, waarmee proefpersonen met verschillende culturele achtergronden in een experimentele setting aan het werk gezet kunnen worden. Er valt, om kort te gaan, in de komende jaren nog veel werk te doen binnen de thematiek van het interculturele tekstontwerp. De weg die moet worden afgelegd is ongetwijfeld lastig en niet zonder valkuilen. Maar de problemen die er wachten zijn

gezien de expertise en de inzet van de stafleden uit de afdeling Bedrijfscommunicatie van de KU Nijmegen zeker niet onoverkomelijk. En de uitdaging is meer dan serieus. Niet alleen omdat het gaat om een terrein dat wetenschappelijk gezien vrijwel braak ligt, maar ook vanwege de snel toenemende maatschappelijke behoefte aan meer inzicht in problemen en oplossingen rond interculturele zakelijke communicatie.

## Noten

- \* De volledige tekst van de oratie is uitgegeven door Nijmegen University Press (ISBN 90 373 0492 3).
- 1 Van dit fenomeen kunnen nog te vaak voorbeelden worden aangetroffen. Zo valt in de Engelse versie van een recente gebruiksaanwijzing bij de *Oneworld 35mm Compact Camera* te lezen dat “the Lens Cover is interlocked with the safety mechanism of the camera”. In de als Nederlands bedoelde tekst is dat geworden: “De Lens Dekken is interlocked bij de blijf-van-mijn-lijfhuis de fototoestel.” Het is moeilijk voorstelbaar dat zo'n vertaling is gemaakt door van iemand die de doeltaal beheerst.
- 2 Voor onderzoek waarin de veronderstelling steun vindt dat instructieve documenten geschreven vanuit het perspectief van de gebruiker, effectiever en efficiënter zijn dan teksten waarvan het bouwplan bepaald wordt door de kenmerken van product of regeling, zie bijvoorbeeld de speciale aflevering van *Technical Communication* (42, 1, 1995) over het thema ‘value added’ bij kwalitatief hoogstaande gebruikersdocumentatie. Voor een Nederlandse voorbeeld: zie Jansen, Klatter & De Vet (1991).
- 3 In een Nederlands replicatie-onderzoek worden de conclusies van Schriver in grote lijnen bevestigd (Jansen & Balijon, te verschijnen).
- 4 Voor een uitwerking van deze en de andere cultuurdimensies, zie onder meer Hofstede (1984; 1995).
- 5 Zie behalve Hofstede (1984; 1995) en de verwijzingen aldaar ook bijvoorbeeld Gerritsen (1998).
- 6 Zo heeft Hofstede's aanpak tot gevolg dat het beeld dat uit zijn analyses naar voren komt van ‘de’ Zuid-Afrikaanse cultuur, een grote gelijkenis vertoont met de cultuur die hij als typerend voor Groot-Brittannië presenteert. De verklaring ligt in de herkomst van Hofstede's respondenten. Zeker ten tijde van zijn onderzoek vormde de Britse cultuur een belangrijk referentiekader voor de bevolkingsgroep in Zuid-Afrika waaruit veel van de IBM-medewerkers afkomstig zullen zijn geweest die de onderzoeksdata leverden. Evident is dat die groep niet representatief was en is voor de gehele Zuid-Afrikaanse bevolking.
- 7 Ook Hofstede zelf waarschuwt overigens al tegen stereotypering. Uitspraken over cultuur zijn geen uitspraken over individuen, zo valt te lezen in het slothoofdstuk van Hofstede (1995).

## Literatuur

- Earley, P.C. (1989)**, Social loafing and collectivism. A comparison of the United States and the People's Republic of China. *Administrative Science Quarterly*, 34, pp. 565-581.
- Flower, L., Hayes, J. & Swarts, H. (1983)**, Revising functional documents: The scenario principle. In: P. Anderson, R. Brockmann & C. Miller (eds.). *New essays in technical and scientific communication. Research, theory and practice* (pg. 41-58). Amityville (NY): Baywood.
- Gerritsen, M. (1998)**, The role of culture in communication. How knowledge of differences in communication between cultures may be the key to successful intercultural communication. *South-African Journal of Linguistics, Suppl.*, 35, pp. 28-50.
- Hofstede, G. (1984)**, *Culture's consequences*. (Abridged edition). Newbury park etc.: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1995, 7e druk)**, *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam: Contact.

***Zo werkt dat. Het ontwerp van instructieve teksten***

- Hoft, N. (1995)**, *International technical communication. How to export information about high technology*. New York: Wiley.
- Horton, W. (1994)**, *The icon book. Visual symbols for computer systems and documentation*. New York: Wiley.
- Jansen, C. & Balijon (te verschijnen)**, What consumers have to say about the marketing value of good operation instructions. In: *Postharvest of Forum 2000*, London: Intecom.
- Jansen, C., Klatter, S. & Vet, D. de (1991)**, Formulierenonderzoek bij de Informatiseringsbank. *Communicatief*, 4, pp. 189-204.
- Jansen, C. & Steehouder, M.F. (1989)**, *Taalverkeersproblemen tussen overheid en burger. Een onderzoek naar verbeteringsmogelijkheden van voorlichtingsteksten en formulieren*. Dissertatie Universiteit Utrecht. 's-Gravenhage: Sdu.
- Jansen, C. & Steehouder, M. (1992)**, Forms as a source of communication problems. *Journal of Technical Writing and Communication*, 22, pp. 179-194.
- Jansen, C.J.M. e.a. (1989)**, *Formulierenwijzer. Gids voor de redactie van formulieren*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Johnson Rew, L. (1993)**, *Introduction to technical writing. Process and practice*. 2nd ed. New York: St. Martin's Press.
- Schellens, P.J, Klaassen, R. & Vries, S. de (red.), (2000)**, *Communicatiekundig ontwerpen*. Assen: Van Gorcum.
- Schrifer, K.A. (1989)**, Document Design from 1980 to 1989: Challenges that remain. *Technical Communication*, 36, pp. 316-331.
- Schrifer, K.A. (1997)**, *Dynamics in document design. Creating texts for readers*. New York: Wiley.
- Steehouder, M. & Jansen, C. (1997)**, *Handleidingenwijzer. Handboek voor effectieve softwarehandleidingen*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Warren, T.L. (1994)**, Issues in internalization of documentation: Quality control. In: M. Steehouder et al. (eds.). *Quality of technical documentation* (pg. 171-184). Amsterdam: Rodopi.

# Boek besprekingen

**Bimmel, Peter (1999).** *Training en transfer van leesstrategieën: training in de moedertaal en transfer naar een vreemde taal. Een effectstudie bij leerlingen uit het voortgezet onderwijs.* Dissertatie Universiteit Utrecht. Promotores: prof.dr. G.J. Westhoff en prof.dr. C.M. de Glopper. Copromotor: dr. R.J. Oostdam.

Het proefschrift van Peter Bimmel telt 161 pagina's (zonder bijlagen), en is (ruwweg) onder te verdelen in drie delen: een theorie-deel en twee delen waarin verslag gedaan wordt van evenzoveel experimentele studies. Daarnaast wordt in de 120 pagina's tellende bijlagen een uiterst minutieus overzicht gegeven van de gebruikte materialen, toetsen, en uitkomsten.

In het eerste deel wordt de vraagstelling vanuit een theoretisch gezichtspunt beschouwd. Hierbij wordt het leesproces in de moedertaal als uitgangspunt genomen, waarna strategische leeshandelingen en transfer van dergelijke leeshandelingen naar het lezen in een vreemde taal aan de orde komen. Echter, de verwachte relatie tussen leesprocessen en 'een plan van mentaal handelen om een leesdoel te bereiken', of strategische leeshandelingen, blijft enigszins onderbelicht. Als we ons echter bedenken dat leesstrategieën in het metacognitieve domein geplaatst behoren te worden, dan doet dit commentaar ook in zijn algemeenheid opgang. Gebruikelijke aanduidingen zoals in termen van 'monitors' zijn in feite niet meer

dan een metafoor, in plaats van een theorie over de wijze waarop metacognitieve processen ingrijpen op, of richtinggevend zijn voor, cognitieve processen.

Opmerkelijk genoeg ontbreekt een theoretische beschouwing over het lezen in een vreemde taal, terwijl toch niet zonder meer aangenomen kan worden dat het leesproces in een vreemde taal op identieke wijze verloopt als het leesproces in de moedertaal. M.a.w. als leesstrategieën richtinggevend zijn voor het leesproces in de moedertaal, op welke wijze geven zij dan sturing aan het lezen in een vreemde taal? Op het leesproces in een vreemde taal wordt slechts zijdelings gezinspeeld, met name daar waar aangegeven wordt dat een slechte leesvaardigheid in een vreemde taal het gevolg kan zijn van a) het gebruik van leesstrategieën die voor die vreemde taal minder geschikt zijn, of b) van het niet gebruiken van leesstrategieën die in de moedertaal wel gebruikt worden; goede moedertaallezers kunnen ook in een vreemde taal goed lezen wanneer zij boven een bepaald niveau komen en leesstrategieën adequaat kunnen toepassen. Als een leesstrategie voor de ene taal wel effectief is, maar voor de andere niet, dan verschillen de leesprocessen in beide talen. En hetzelfde geldt als een leerling een leesstrategie in de ene taal wél kan gebruiken en in de andere taal niet. M.a.w. beide opties kunnen opgevat worden als indicatief voor verschillen in processen tussen lezen in de moedertaal en lezen in een vreemde taal (zie bij voorbeeld: Klein



Gunnewiek, 2000, hoofdstuk 8 voor een mogelijke interpretatie)

De vraag die zich vervolgens opdringt is natuurlijk welke strategische leeshandelingen de kans op succesvol uitvoeren van een leestaak vergroten. Op basis van een literatuuroverzicht worden vier potentieel aantrekkelijke strategische handelingen geïdentificeerd: 'koppen snellen': het voorspellen van tekstinhouden op basis van de titel, tussenkopjes en illustraties; 'het lezen van het begin en einde van alinea's'; 'sleutelfragmenten': onderstrepen van passages met hoge informatie-waarde; 'scharnierwoorden': het gebruik maken van structuurmarkeerders die aanwijzing geven over de logische relaties in een tekst.

Bimmel maakt duidelijk dat van een experimenteel onderzoek naar leesstrategieën alleen effecten verwacht mogen worden als (1) de leesstrategieën adequaat onderwezen zijn, (2) de leerlingen de leesstrategieën tijdens de taakuitvoering daadwerkelijk toepassen, en dat (3) pas wanneer een effect van (geleerde) leesstrategieën in de moedertaal aangetoond kan worden, (4) een effect op het lezen in een vreemde taal verwacht mag worden. In adequaat onderzoek dienen dan ook controles ingebouwd te worden voor al deze vier aspecten. Een onderzoek waarin niet over al deze aspecten systematisch informatie verzameld is, dient op zijn best als polyinterpretabel beschouwd te worden.

In het eerste experiment worden drie condities onderscheiden. In de eerste twee (experimentele) condities worden leerlingen ( $N = 2 \times 32$ , en  $N_{\text{controle groep}} = 74$  (!)) naast het reguliere onderwijs (de vier genoemde) leesstrategieën aangeleerd. In de ene experimentele conditie wordt hierbij de nadruk gelegd op uitleg én reflectie (in tweetallen) van de geleerde (te leren) strategieën, terwijl in de andere experimentele conditie de uitleg van de leesstrategieën centraal staat. Dit onderwijskundige onderscheid tussen de beide condities is één van

de kenmerkende zaken van dit proefschrift; Bimmel heeft veel werk gemaakt van de onderwijsbaarheid – en de wijze van onderwijs – van de leesstrategieën. Centraal staat immers het leren (toepassen) van heuristische (wat leesstrategieën in feite zijn) in het kader van de Russische leerpsychologie. Hierbij wordt een belangrijke rol toegedacht aan reflectie op met succes uitgevoerde handelingen. Er wordt er dus, conform Westhof (1981), van uitgegaan dat leerlingen leren van reflectie op succesvol handelen. Wellicht heeft de promovendus hier te veel vertrouwd op zijn promotor (Westhof), want er is (ook) voor het tegenovergestelde 'leerlingen leren van fouten' een behoorlijke hoeveelheid empirische evidentie voorhanden (vergelijk Couzijn, 1999).

Het belang van onderwijsbaarheid blijkt niet alleen uit de wijze waarop dit aspect geïdentificeerd wordt, maar ook uit de evaluatie-instrumenten die geconstrueerd zijn voor de onderscheiden leesstrategieën; voor elk van de vier leesstrategieën is een apart instrument geconstrueerd, zodat nagegaan kan worden of en in hoeverre de leerlingen op de leesstrategieën vooruit gegaan zijn. Of, anders gezegd, in hoeverre het onderwijs succesvol is geweest. In tegenstelling tot veel andere studies naar effecten en transfer van strategie-onderwijs wordt dus niet blind gevaren op effecten op de uiteindelijke criteria (i.c. tekstbegrip Nederlands en tekstbegrip Engels), maar worden ook directe effecten op de onderwezen leesstrategieën gemeten.

Ondanks de zorgvuldigheid waarmee het onderwijsmateriaal geconstrueerd is en de proefleiders geïnstrueerd zijn, en ondanks dat de experimentele groepen extra les gekregen hebben in kleine groepjes (van twaalf leerlingen), kunnen nauwelijks experimentele effecten op de toetsen voor de vier experimentele leesstrategieën aangetoond worden. En als de leerlingen niet vooruitgegaan zijn op deze toetsen dan kan

ook nauwelijks een effect op de leesvaardigheid in het Nederlands en het Engels verwacht worden. Hetgeen dan ook het geval blijkt te zijn. Voor het uitblijven van de veronderstelde effecten worden diverse oorzaken genoemd. De belangrijkste zijn: er staat voor de leerlingen (te) weinig op het spel: de toetsen tellen niet mee voor het rapport; de leerlingen werden bij de leestoetsen niet 'gedwongen' de geleerde leesstrategieën ook toe te passen; er werd gewerkt in heterogene groepjes van twaalf leerlingen, waardoor snelle leerlingen regelmatig moesten wachten op langzamere leerlingen, wat demotiverend werkte; de cursus was te kort, waardoor het nut van de toepassing van de geleerde strategieën niet voor iedere leerling optimaal duidelijk kon worden (gemaakt); de betrouwbaarheid van sommige toetsen was niet optimaal, etc.

De tweede studie wordt dan ook zo opgezet dat aan diverse van de genoemde bezwaren tegemoet gekomen wordt. Nu bestaat de experimentele groep uit twaalf leerlingen die in tweetallen les krijgen in de vier leesstrategieën (met uitleg én reflectie), en de controlegroep uit 119(!) leerlingen uit dezelfde klassen als de 'experimentele leerlingen'. In deze studie kan voor enkele strategieën aangetoond worden dat de experimentele groep (iets) meer vooruit gegaan is op de leesstrategie-toetsen, maar ook op de leesvaardigheidstoets Nederlands. De verwachte transfer van leesstrategieën naar leesvaardigheid Engels bleek niet aantoonbaar.

Een probleem met deze studie is echter dat de experimentele groep strategieën geleerd heeft in groepjes van twee van de onderzoeker. Achteraf kunnen we nu niet meer nagaan of de (kleine) effecten een gevolg zijn van het onderwijs in tweetallen door de onderzoeker, of van het experimentele onderwijs an sich. Een kritische lezer zal wellicht de conclusie trekken dat Bimmel een erg goede docent is voor groepjes van

twee, of dat leerlingen van onderwijs in groepjes van twee altijd wel iets opsteken.

Tot slot wil ik een probleem aanroeren dat in het proefschrift naar mijn mening niet of onvoldoende uit de verf komt. Hoewel Bimmel aangeeft dat het optreden van transfer mogelijkwijze afhankelijk is van het niveau, kunnen we hiermee nog twee kanten op. Immers, het zou zo kunnen zijn dat met name minder goede leerlingen, die hun leesvaardigheid als minder adequaat ervaren, baat hebben bij het leren van leesstrategieën. Het zou ook zo kunnen zijn dat het voor transfer van leesstrategieën noodzakelijk is dat leerlingen over een bepaald niveau van taalvaardigheid in de vreemde taal beschikken. Welke van beide interpretaties de voorkeur verdient hangt (o.a.) af van de theoretische stellingname omtrent het lezen (en leesprocessen) in de vreemde taal. Voor beide opties is het één en ander te zeggen. Zo zou geopperd kunnen worden dat goede lezers vertrouwen op hun 'gewone' leesstrategieën, en alleen een nieuwe strategie toepassen als zij daar, bij wijze van spreken, echt toe gedwongen worden. Hierdoor zouden goede lezers nauwelijks baat hebben bij het experimentele onderwijs, maar slechte lezers des te meer. Aan de andere kant is het géén boute veronderstelling dat het toepassen van leesstrategieën aandacht vereist. Dientengevolge kunnen lezers alleen leesstrategieën toepassen als zij cognitieve ruimte (aandacht) vrij hebben, en niet alle aandacht opgesoupeerd wordt door de leestaak in kwestie. En dat het lezen in de vreemde taal voor leerlingen een meer aandachtsintensieve taak is dan het lezen in de moedertaal is uitermate waarschijnlijk. Immers, in de moedertaal zijn allerlei processen, zoals het koppelen van woorden aan betekenissen, geautomatiseerd (i.e. vereisen geen aandacht).

Hoewel op verschillende punten gesugereerd wordt dat het effect van leesstrate-

## Boekbespreking

gieën wellicht verschilt afhankelijk van het vaardigheidsniveau, gunt Bimmel zich niet de ruimte om de consequenties hiervan op een rijtje te zetten en in theoretisch opzicht stelling te nemen. Echter, ongeacht een stellingname hieromtrent mag een analyse waarin expliciet beproefd wordt of effecten voor specifieke groepen aangetoond kunnen worden niet ontbreken. Dat hiervoor andere analyses dan de standaard covariantie-analyse noodzakelijk zijn spreekt voor zich.

Hoewel er diverse kritische noten bij dit proefschrift mogelijk zijn, moet wel bedacht worden dat het proefschrift zich bevindt op het snijpunt van vier disciplines (psycholinguïstiek, leerpsychologie, didactiek en methodologie). Specialisten zullen hierdoor hun eigen stokpaardjes niet of nauwelijks herkennen en het proefschrift aan de mage-re kant vinden, omdat zij op diverse punten de voorkeur geven aan andere gezichtspunten en/of andere keuzes zouden maken. Zo zou ik, bij wijze van voorbeeld, nooit mijn controlegroepen zo groot maken; ik zou liever meer tijd en aandacht aan de 'experimentele leerlingen' besteden. Aan de andere kant wordt wel een duidelijke poging gedaan om tot een integratie van deze gebieden te komen; waarin in een quasi-experimentele setting een volledig onderwijsprogramma beproefd wordt.

Huub van den Bergh

## Bibliografie

- Couzijn, M. (1999). Learning to write by observation of writing and reading processes: effects of learning and transfer. *Learning and Instruction*, 9, 109-142.
- Klein Gunnewiek, L. (2000). *Sequenzen und Konsequenzen: Zur Entwicklung niederländische Lerner im Deutschen als Fremdsprache*. Amsterdam: Rodopi.

**Freudenthal, A. (1999).** *The design of home appliances for young and old customers*. Dissertatie Technische Universiteit Delft. Delft: Delft University Press.

Promotoren: prof. dr. J.M. Dirken en prof. dr. A.J.W.M. Thomassen.

Het proefschrift van Adinda Freudenthal gaat over het ontwerpen van huishoudelijke apparaten voor ouderen. Het gaat dus niet over taalbeheersingsonderzoek. Toch is zijn er twee redenen om er in het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* aandacht aan te besteden. In de eerste plaats is het een voorbeeld van funderend onderzoek dat moet dienen ter verbetering van ontwerpprocessen. In die zin kan het interessant zijn voor taalbeheersers die hun onderzoeksgebied karakteriseren als *tekstontwerp*. Daarnaast richt Freudenthal zich niet alleen op apparaten maar ook op de bijbehorende gebruiksaanwijzingen, en dat is een onderwerp dat sommige taalbeheersers ook na aan het hart ligt.

De hoofdvraag in het onderzoek van Freudenthal is: welke ontwerprichtlijnen en achtergrondinformatie kunnen een oplossing vormen voor de belangrijkste problemen die ouderen hebben met alledaagse producten? En een nevenvraag is: zijn deze ontwerprichtlijnen ook relevant voor jonge gebruikers?

In het kader van deze overkoepelende vragen heeft Freudenthal een aantal onderzoeken uitgevoerd die in dit proefschrift aan elkaar geknoopt worden. Om te beginnen een literatuuronderzoek naar de factoren die veroorzaken dat ouderen doorgaans meer moeite hebben met min of meer technische apparaten dan jongeren. Uit het onderzoek komt een groot aantal factoren naar voren die vooral liggen op het gebied van verminderde fysieke vermogens (motoriek, zintuigen), verminderde mentale vermogens (aandacht en geheugen) en

verschillen in voorkennis en behoeften vergeleken met de jongere consument. En passant wordt overigens duidelijk dat met 'ouderen' personen vanaf 50 jaar worden bedoeld en dat er drie gradaties van ouderdom kunnen worden onderscheiden. Als aanvulling op het literatuuronderzoek worden interviews met vier oudere echtparen gehouden waarin gevraagd wordt naar de belangrijkste problemen met huishoudelijke producten. Dat levert een lange lijst van producten op met een globale indicatie van de problemen.

Na deze inventariserende fase wordt een eerste, voorlopige lijst van richtlijnen opgesteld op basis van een onderzoek waarin 10 proefpersonen geobserveerd worden bij het werken met een aantal huishoudelijke apparaten (zoals magnetron en wasmachine). Freudenthal leidt uit het gedrag van de proefpersonen af welke richtlijnen gevolgd (hadden) moeten worden bij het ontwerp van het betreffende product. De observatie dat sommige vrouwelijke proefpersonen een deksel niet open konden krijgen, leidt tot de aanwijzing: bedienen van de producten mag niet te veel kracht vergen, in het bijzonder niet voor oudere vrouwen (p.105). En omdat alle proefpersonen in de handleiding naar de inhoudsopgave zochten, formuleert Freudenthal de richtlijn: Er moet een inhoudsopgave zijn om het paginanummer op te kunnen zoeken (p.106).

De zo opgestelde voorlopige set richtlijnen wordt in een volgende fase van het onderzoek getoetst, en wel door opnieuw een aantal proefpersonen te observeren, dit keer bij het bedienen van een TV/videorecorder. Dat gebeurde in twee rondes: eerst bij proefpersonen thuis (met als proefleider de auteur zelf), daarna in een laboratorium setting (met een andere proefleider). Freudenthal voorspelde op basis van de richtlijnen welke problemen de proefpersonen met het apparaat zullen

hebben en toetste deze 'hypothese' door de observaties te analyseren. Blijkt een bepaald probleem inderdaad voor te komen, dan bevestigt dat de waarde van de overeenkomstige richtlijn; blijkt het probleem achterwege te blijven, dan wordt de richtlijn geschrapt; doen zich nieuwe problemen voor, dan worden nieuwe richtlijnen toegevoegd. Zo ontstaat de tweede versie van de verzameling richtlijnen. Deze is integraal in het proefschrift opgenomen (32 pagina's op een afwijkende kleur papier).

Als afronding van het onderzoek werd nog nagegaan in hoeverre professionele ontwerpers in de praktijk konden profiteren van de richtlijnen. Het ging daarbij om een aantal afstudeerprojecten van Delftse studenten en enkele projecten van meer ervaren ontwerpers. De ontwerpers werden na afloop van het project geïnterviewd. Uit de summier reportage hierover in het proefschrift valt te concluderen dat bij de ontwerpproducten naast de richtlijnen nog tal van andere informatiebronnen werden gebruikt. Over de rol die de richtlijnen hadden gespeeld wordt geen precieze informatie gegeven.

Wanneer we het proefschrift van Freudenthal opvatten als een inventarisatie van geaccumuleerde praktijkervaring bij het ontwikkelen van producten die (ook) door oudere consumenten gemakkelijk te bedienen moeten zijn, dan slaat het boek geen slechte figuur. Er was dan nog wel veel te wensen geweest ten aanzien van de zeer rommelige structuur, de gebrekkige leesbaarheid en het gemis aan goede argumenten voor de genomen beslissingen, maar de charme daarvan is dat het ook iets laat zien van de weerbarstige praktijk: het gaat nooit precies zoals je verwacht, een goed idee komt soms uit de lucht vallen, en vaak als het al te laat is, en je neemt vaak intuïtieve beslissingen.

Maar omdat het een proefschrift is, mag

je méér verwachten. Een duidelijke probleemstelling, een verantwoorde methode, een precieze beschrijving van de data en een zorgvuldige onderbouwing van de conclusies. Daar mankeert het op veel punten in het proefschrift aan.

De probleemstelling van het boek is ruim geformuleerd: welke richtlijnen en achtergrondinformatie kunnen dienen om de ernstigste problemen op te lossen die ouderen hebben met alledaagse producten? (p. 14) De combinatie van 'richtlijnen' met 'achtergrondinformatie' roept wel wat vraagtekens op, temeer daar de tweede component ontbreekt in een herformulering van de probleemstelling (p. 16) en verder geen rol meer lijkt te spelen, al wordt in de uiteindelijk ontwikkelde richtlijnen inderdaad wat achtergrondinformatie gegeven. Je mag je – zeker achteraf – afvragen of deze probleemstelling niet al te ruim gekozen is, en of het niet verstandiger was geweest om het onderzoek te concentreren op een bepaald type problemen. Dat te meer omdat uit het literatuuronderzoek in hoofdstuk 2 wel degelijk blijkt dat er al heel wat bekend is over het ontwerpen van producten voor ouderen. De vraag is of de praktijk niet meer gediend is bij het uitdiepen van een deelprobleem dan bij een onderzoek dat oneerbiedig gezegd een schot hagel oplevert waarmee vast wel iets valt te verbeteren maar waarmee de échte problemen nog niet verhelderd worden.

Eén van de punten die in het proefschrift als vanzelfsprekend worden aangenomen is dat ontwerpondersteunend onderzoek moet leiden tot globale richtlijnen (heuristieken) voor ontwerpers. Die hebben natuurlijk de charme van de eenvoud, maar gaan ook mank aan ongenueanceerdheid. De vraag is of ontwerpers niet veel meer gebaat zouden zijn bij goed inzicht in de strategieën van ouderen bij het gebruik van technische producten, de problemen die ze daarbij hebben en de

manieren waarop deze strategieën ondersteund of gecompenseerd kunnen worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de ontwerpers die met Freudenthals richtlijnen aan de gang gingen, nog tal van andere inzichten, informatiebronnen en onderzoekstechnieken toepasten. Helaas gaat Freudenthal niet in op de vraag hoe richtlijnen zich verhouden tot al die andere bronnen.

Maar zelfs als onderzoek dat dient voor het ontwerpen en valideren van richtlijnen stelt het proefschrift van Freudenthal teleur. In de eerste plaats door de toch wel beperkte omvang. Vier senioren echtparen werden geïnterviewd (hoofdstuk 3) en in totaal zijn niet meer dan 38 proefpersonen geobserveerd die met de verschillende producten aan de gang gingen. Toegegeven, observatieonderzoek is bewerkelijk en tijdrovend, maar als belangrijkste onderbouwing van de set richtlijnen valt het toch wat tegen. De keuze van de kleine aantallen wordt weliswaar verantwoord op basis van de usabilityliteratuur waarin aantallen van 5 tot 15 proefpersonen worden genoemd, maar Freudenthal gaat voorbij aan het feit dat deze aantallen ook maar een slag in de lucht zijn, en vooral aan het feit dat het in deze literatuur gaat om het pretesten van één concreet product en niet om het ontwikkelen en valideren van generaliseerbare richtlijnen!

Mijn grootste bezwaar is echter de grote stap die Freudenthal maakt van het observatie-onderzoek naar de richtlijnen. De curieuze en dubieuze methodiek om richtlijnen rechtstreeks af te leiden uit het gedrag van de proefpersonen – 'lange halen, snel thuis' – laat de kritisch meedenkende lezer in de kou staan. In de eerste plaats omdat niet duidelijk wordt hoe de protocollen van de sessies precies geanalyseerd zijn. Wat is er precies gebeurd, hoe is een en ander gecodeerd en hoe wordt de vertaalslag van gedrag naar richtlijn

gemaakt? Wat met name ontbreekt is de *diagnose* van de geobserveerde problemen. Die is onmisbaar om te kunnen bepalen of het gedrag van de proefpersonen kenmerkend is voor dit éne specifieke product of dat het symptomatisch is voor de manier waarop ouderen met álle technische producten omgaan. Door de gevolgde methode laat Freudenthal een belangrijke kans liggen om de logica van haar richtlijnen overtuigend over het voetlicht te brengen, en levert ze ook geen aanknopingspunten voor verdere theorievorming over de wijze waarop ouderen technische apparaten gebruiken.

In het begin merkte ik al op dat het onderzoek van Freudenthal zich niet alleen richtte op de apparaten, maar ook op de daarbij behorende handleidingen. Op zichzelf verdient dat waardering: al te vaak wordt de handleiding eerder als een aanhangsel beschouwd dan als een integraal

onderdeel van het product. Maar wat Freudenthal op dit gebied te berde brengt is zeer teleurstellend. Niet alleen ontbreken in het literatuurhoofdstuk de belangrijkste publicaties op dit gebied (zoals die van Schriver en Carroll), ook zijn de observaties over het gebruik van de handleidingen en de daaruit voortvloeiende richtlijnen betrekkelijk triviaal. In elk geval voegen ze niets toe aan de bestaande literatuur. Als dat ook geldt voor de richtlijnen voor het productontwerp (dat kan ik niet beoordelen), dan moeten we vrezen dat het onderzoek van Freudenthal weinig heeft opgeleverd: geen nieuwe inzichten in de manier waarop funderend onderzoek uitgevoerd moet worden, geen nieuwe inzichten in de strategieën die (oudere) gebruikers toepassen bij het werken met technische apparaten, en geen nieuwe ontwerprichtlijnen.

Michaël Steehouder

# Signaleringen

**Koning, Monique de (1999).** *Eureka! Handleiding voor het samenstellen van registers.* Samsom: Alphen aan den Rijn. ISBN 901405839x Prijs: fl. 51,75. (160 p.p.)

Het samenstellen van een register bij een boek kan worden opgedeeld in twee fasen:

- eerst wordt bepaald welke begrippen uit de inhoud zullen worden opgenomen in het register;
- daarna wordt zowel de talige als de grafische vormgeving van de geïndexeerde woorden bepaald.

Bij de talige vormgeving wordt besloten hoe een combinatie van woorden (bijvoorbeeld “informatie zoeken”) zal worden geordend, eerst het werkwoord en dan het bijbehorende zelfstandig naamwoord of omgekeerd. Bij de grafische vormgeving wordt zowel aandacht geschonken aan lettertype en lettergrootte als aan de hiërarchische ordening van items.

Het boek van Monique de Koning behandelt beide fasen, hoewel de eerste fase veel minder aandacht krijgt (Hoofdstuk 2:24 bladzijden) dan de tweede (Hoofdstukken 3, 4, 5, 6: 58 bladzijden). Daarnaast is een hoofdstuk (Hoofdstuk 7) gewijd aan het world wide web en een hoofdstuk aan de vraag wie de indexerings moet verzorgen, de auteur of een professionele indexeerder (Hoofdstuk 8). Hoofdstuk 7 valt daarbij uit de toon ten opzichte van de overige hoofdstukken. Hier wordt het world wide web namelijk

niet behandeld vanuit het perspectief van degene die de trefwoorden formuleert, maar vanuit het perspectief van degene die zoekt naar de informatie die is te bereiken via deze trefwoorden.

Zoals het tweede deel van de titel aangeeft, is het boek van Monique de Koning bedoeld als een gids bij het opstellen van een register. Tijdens de eerste fase van het indexereren zal een indexeerder (niet bij voorbaat tevens de auteur van het boek, aldus Hoofdstuk 8) het boek van de Koning dus kunnen gebruiken als een richtlijn voor het kiezen van de trefwoorden die in aanmerking komen voor opname in het register.

De keuze van deze woorden zal afhangen van de inhoud van het boek. Immers, als het boek een overzicht geeft van een vakgebied, zullen in het register van dat boek alle kernbegrippen uit dat vakgebied zijn opgenomen die in het boek worden behandeld. De keuze van de trefwoorden voor het register van zo'n boek ligt dus vrijwel vast. Deze vorm van indexerings komt in het boek van de Koning niet aan bod. Integendeel, “Een register mag zeker geen lijst zijn van woorden die in de tekst voorkomen” (p. 37).

Welke vorm van indexerings wordt dan wel behandeld in het boek van Monique de Koning? De inhoud van Hoofdstuk 2 laat zien dat de schrijfster zich vooral richt op de indexerings van boeken die door lezers worden gebruikt om gericht te zoe-

ken naar informatie (“Een goed register bevat zoveel mogelijk trefwoorden die de lezer gebruikt bij het formuleren van een zoekvraag”, p, 35). Software-handleidingen behoren tot deze categorie. Het hoofdstuk is dan ook grotendeels gewijd aan de indexerings van de inhoud van dit type handleiding.

De hoofdstukken die zijn gewijd aan de talige en grafische vormgeving van een register behandelen technische kwesties als:

- hoe ingangen beknopt kunnen worden geformuleerd;
- hoe plaatsnamen, eigennamen en acroniemen kunnen worden ondergebracht in een register;
- hoe trefwoorden te ordenen
- de verwijzing naar paginanummers
- de keuze van lettertype en van lettergrootte.

Voor iemand die het vak nog moet leren, zal hier veel steun vinden bij het maken van een register.

Gerard Nas

**Dolle-Willemsen, Dora & Verbiest, Agnes (1999).** *Taal in de klas*. Amsterdam: Contact. ISBN 9025495656. Prijs: fl. 16,90. (60 pp.)

Verwachtingen van de school en, nog belangrijker, van leerkrachten spelen een cruciale rol in de ontplooiing van leerlingen. Alle emancipatie ten spijt, blijken docenten onbewust meisjes meer in bescherming te nemen, terwijl ze jongens juist meer uitdagen en meer en interessantere beurten geven – met alle gevolgen van dien. Meisjes en jongens blijken zich naar de verwachtingspatronen van hun docenten te gaan gedragen. Deze onthutsende conclusie trekken Dora Dolle-Willemsen en Agnes Verbiest op grond van experimenteel onderzoek naar taalgebruik in de klas.

In ‘Taal in de klas’ geven de auteurs een duidelijk overzicht van verschillend onderzoek naar taalgebruik en gender in de klas. De term ‘gender’ verwijst naar het complex van ideeën dat in een samenleving rondom sekse hangt; sekse gaat over het biologisch verschil, gender over alle stereotypen, normen en waarden die daarmee samenhangen.

Recent conversatie-analytisch onderzoek geeft niet alleen helder inzicht in de gendermechanismen van de taal in de klas, maar het verschaft ook middelen om het aan sekse gerelateerde verwachtingspatroon te doorbreken en een groter scala aan mogelijkheden tot ontplooiing te laten komen.

Taal – in de zin van communicatie tussen leerkracht en leerling – blijkt cruciaal. In de klas blijkt de leerkracht ten onrechte onderscheid te maken op grond van sekse. De leerlingen passen zich aan en vormen zo de ‘schoolse identiteiten’ van typisch jongen en typisch meisje. Dat houdt in dat ze voldoen aan de genderstereotypen, de eisen en wensen die leven in onze hedendaagse maatschappij over echte vrouwelijke vrouwen/meisjes en ware mannelijke mannen/jongens. Op deze manier wordt de relatie van de docent met de klas als vanzelf seksespecifiek en ingekleurd met alle genderstereotypen die voorhanden zijn. Zo belanden leerkrachten en leerlingen in de bekende cirkel die van stereotiepe verwachtingen naar stereotiep gedrag leidt, en van stereotiep gedrag weer naar de bevestiging van de verwachtingen.

De school ondersteunt op allerlei manieren het genderleerproces van jongens en meisjes, maar uiteindelijk zijn de verwachtingspatronen van docenten er verantwoordelijk voor dat de genderideeën die al in de maatschappij heersen, door de school in stand worden gehouden, en worden bevestigd en bevorderd. Docenten noch leerlingen zijn zich bewust van het onder-



## Signaleringen

scheid naar sekse dat gemaakt wordt, en toch menen leerkrachten – mannen en vrouwen – dat goede prestaties van meisjes vooral op vlijt en inzet terug te voeren zijn, terwijl ze die van jongens toeschrijven aan begaafdheid en aanleg.

Dolle-Willemsen en Verbiest achten het van belang de gendergeladen vooronderstellingen van leerkrachten om te buigen en vervolgens de vakdidactiek specifiek in te kleuren. Centraal staat de vraag wat zich nu toch precies afspeelt tussen leerkracht en leerling, waardoor de verwachtingen van de leerkracht zo'n rechtstreeks effect kunnen hebben op het gedrag van leerlingen, en daarmee op hun studiekeuze en dus hun hele verdere leven.

Recent conversatie-analytisch onderzoek naar manieren van lesgeven in de klas (beurten geven en beurten nemen) toont aan dat de interactieprocessen in de klas seksespecifiek zijn in het voordeel van de jongens. Leerkrachten geven meer en interessantere beurten aan jongens, en jongens nemen zelf ook nog eens meer beurten dan meisjes. Dit onderzoek op micro-niveau van de taal in de klas verschaft inzicht in de seksespecifieke studiekeuzes door leerlingen. In de interactie met de leerkracht bouwen jongens en meisjes verschillende schoolse identiteiten op. De jongens krijgen de kans hun creativiteit en hun probleemoplossend vermogen te ontwikkelen; ze worden daartoe zelfs gestimuleerd. Meisjes worden geleid naar volgzzaamheid en afhankelijkheid van hulp. Daar komt nog bij dat jongens door hun ordeverstorende ervaringen met de leerkracht leren constructief met kritiek om te gaan, terwijl meisjes, doordat ze weinig negatieve feedback ontvangen – en dan nog alleen op grond van tekortschieten in bekwaamheid – kritiek slechts als ondermijning van hun zelfvertrouwen kunnen ervaren.

Klasse-interacties werden geanalyseerd met FROG (Feedback Research Observa-

tion Guide), een speciaal daartoe ontworpen interactie-analysesysteem. Als feedbacksysteem op feitelijk interactiegedrag in de klas blijkt FROG succes te boeken bij zowel het opsporen als het ombuigen van seksespecifieke invloeden in de interactie. Het inzicht in interactiepatronen in de klas maakt het mogelijk daar bewust mee om te gaan, waardoor de macht als een kracht in het onderwijs wordt ingezet; een uitdaging voor leerkrachten en leerlingen.

Nieuw inzicht in de rol van de taal in de klas verschuift het probleem van seksongelijkheid en seksespecifieke vervolgskeuze van de leerlingen naar de maatschappij, met al haar stereotiepe eisen en wensen ten opzichte van jongens en meisjes, mannen en vrouwen. Hier ligt niet alleen een taak voor de school, die meisjes en jongens gelijkwaardig moet voorbereiden op een kansrijk toekomstperspectief, maar ook voor de leerkrachten, ouders en opvoeders.

Al met al geven Dora Dolle-Willemsen en Agnes Verbiest in 'Taal in de klas' bruikbare suggesties voor leerkrachten, ouders en jongeren om de stereotiepe, aan sekse gerelateerde verwachtingspatronen te doorbreken en meer mogelijkheden tot ontplooiing te laten komen. Dit maakt 'Taal in de klas' verplichte literatuur voor leerkrachten en in het curriculum van pedagogische opleidingen. Ook ouders en opvoeders is dit boek sterk aan te bevelen.

Annemiek Mattern

### **Groot, Hans de (red.) (1999).**

*Van Dale Idioomwoordenboek. Verklaring en herkomst van uitdrukkingen en gezegden.*

ISBN 9066483059 Prijs: fl. 135,00.

(1069 pp.)

"Idioom komt veel voor in onze taal, meer dan we vaak denken", aldus de inleiding

van het *Idioomwoordenboek*. En inderdaad, de spreekwoorden, gezegdes en uitdrukkingen die in deze Van Dale zijn opgenomen beslaan, inclusief uitleg, bij elkaar meer dan duizend pagina's, waarmee het boek qua dikte niet onderdoet voor menig gewoon woordenboek. De redactie vermeldt in de inleiding dat zij zich bij de selectie van idioom voornamelijk heeft laten leiden door drie criteria: de uitdrukking moet vandaag de dag gangbaar zijn en uit meerdere woorden bestaan – 'knalvuif' valt nu al om twee redenen af – en deze woorden moeten samen een vaste combinatie vormen. Ook na deze selectie is de hoeveelheid idioom binnen het Nederlands nog overstelpend groot. Idioom is volgens het woordenboek 'taaleigen', en onze taal staat bol van de taaleigen woordcombinaties. Zo is 'iemand als jij en ik' al idioom – Karel van het Reve merkte ooit op dat een Rus in zo'n geval zou spreken over 'onze broer'.

Overigens staat 'iemand als jij en ik' er niet in. Dat is op zich begrijpelijk, want er moet ergens een grens worden getrokken en misschien vond de redactie deze uitdrukking niet boeiend genoeg. Uit de selectiecriteria blijkt echter niet duidelijk waar die grens precies ligt. Waarom ontbreken bijvoorbeeld 'een sterk staaltje', 'ergens op afknappen' en 'vanaf de zijlijn toekijken', terwijl vergelijkbare uitdrukkingen als 'een hard gelag', 'ergens stil van zijn' en 'geen poot uitsteken' wel zijn opgenomen? Maar het is wat flauw om lijstjes te presenteren met ontbrekend idioom. Enerzijds is een uitputtende inventarisatie van Nederlands idioom domweg onhaalbaar, anderzijds zal het moeilijk zijn om harde criteria te geven die een hanteerbare hoeveelheid idioom opleveren. Het *Idioomwoordenboek* is hoe dan ook een goed gevuld naslagwerk.

Het boek wijkt in meerdere opzichten af van een gewoon woordenboek. Zo is de

toelichting relatief uitgebreid: naast de betekenis van een uitdrukking wordt, indien mogelijk, ook de herkomst ervan verklaard en worden alle uitdrukkingen toegelicht met voorbeeldcitatens, afkomstig uit recente media. Bovendien wordt soms informatie gegeven over de achterliggende gedachte bij een uitdrukking. Zo staat onder 'zijn geheugen laat hem in de steek' dat deze uitdrukking vaak wordt gebruikt in verband met een onaangenaam onderwerp, waar de betreffende persoon liever niet over praat. Verder is gekozen voor een bijna verhalende manier van verklaren. Onder 'balen als een stekker' lezen we bijvoorbeeld "[...] Misschien is de (kennelijke) onzin-metafoor *balen als een stekker* een balorige variant op *balen als een stier*. Balen stieren dan? Nee. Wel lijkt het waarschijnlijk dat de volgende ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Het moet begonnen zijn met de uitdrukking *het land in hebben*, [...]". Zulke beschrijvingen maken het *Idioomwoordenboek* naast een naslagwerk ook een leesboek, dat uitnodigt om in te bladeren zonder dat de lezer direct op zoek is naar een specifieke uitdrukking. Dit leesboekkarakter wordt nog versterkt door de vele zwart-wit-illustraties, door de kaderteksten waarin verbanden worden gelegd tussen thematisch verwante uitdrukkingen en door een aantal paginagrote kleurenillustraties waarin idioom wordt uitgebeeld.

Het *Idioomwoordenboek* is niet, zoals gewone woordenboeken, voorzien van kopteksten met trefwoorden. Kennelijk hebben de makers een wat minder wetenschappelijke vormgeving nagestreefd, maar hierdoor is het soms relatief lastig om snel op alfabet te zoeken. Weliswaar staan in de tekst zelf duidelijk gemarkeerde kernwoorden, maar soms volgt na een kernwoord – bijvoorbeeld na 'oog' – zo'n lange lijst met uitdrukkingen dat het volgende kernwoord pagina's lang uitblijft. Los hier-

## Signaleringen

van leent idioom zich uitstekend voor de wat meer informele opzet die is gekozen. Het *Idioomwoordenboek* is, met name dankzij de uitgebreide uitleg en de levendige stijl, een interessant en informatief boek.

Wim Blokzijl

**Burger, Peter & Jong, Jaap de (red.) (1999).** *Taalboek van de eeuw*. Den Haag: Sdu / Antwerpen: Standaard. ISBN 90 57970023. Prijs: fl. 39,90. (262 pp.)

In 2009 is het Nederlandse volk in meerderheid analfabetisch. Een revolutionaire technische vinding – de zogenaamde ‘klanknoteerder’ – heeft er tegen die tijd voor gezorgd dat lezen en schrijven alleen nog maar een hobby is van intellectuelen. Als we Hugo Brandt Corstius mogen geloven althans. Een troost is dat het Nederlands dan wel op het punt staat een wereldtaal te worden. Hoe dat precies zit, valt te lezen in zijn bijdrage aan het *Taalboek van de eeuw*. Terwijl Brandt Corstius in zijn slotbeschouwing alvast ‘terugblijkt’ op het Nederlands van de 21<sup>e</sup> eeuw, bieden de voorafgaande tien hoofdstukken van het boek een overzicht van honderd jaar Nederlands van vóór de millenniumwisseling. Elk hoofdstuk bestaat uit een historisch essay van een taalkundige, een interview met een gebruiker van het Nederlands en een kroniek van ‘taalgebeurtenissen’ in een periode van tien jaar.

In de essays wordt steeds naar aanleiding van een historische gebeurtenis een facet van de geschiedenis van het Nederlands belicht. Zo bespreekt Frank Jansen naar aanleiding van de eerste vlucht van een ‘aëroplaan’ in Nederland (1909) de invloed van maatschappelijke veranderingen op de Nederlandse woordenschat. Dat

in *de Volkskrant* op 7 december 1969 voor het eerst het woord ‘hondenlul’ (of was het nou zonder ‘n’?) werd afgedrukt, is voor Peter Burger en Jaap de Jong aanleiding tot een beschouwing over honderd jaar ‘informatisering’ van het Nederlands. Voorts bevat het boek informatieve en onderhoudende essays over de invloed van nieuwe communicatiemiddelen op het taalgebruik (Marc van Oostendorp), de geschiedenis van kunsttalen (Roland Tweehuysen), de invloed van vreemde woorden en de reacties daarop (Nicoline van der Sijs), de spellinggeschiedenis (Harry Cohen), revoluties in de taalwetenschap (Marc van Oostendorp), ontwikkelingen in het taalonderwijs (Jannemieke van de Gein), veranderingen in de grammatica (Joop van der Horst) en meertaligheid (René Appel). Bij elk onderwerp wordt de belangstellende lezer doorverwezen naar achtergrondliteratuur.

Een minder geslaagd onderdeel van het boek zijn de ‘interviews’, waarin gebruikers van het Nederlands – elk in een ander decennium geboren – een vaste lijst vragen beantwoorden over hun ervaringen met de Nederlandse taal. De geïnterviewden vormen een bont geschakeerd gezelschap: onder de uitverkorenen bevinden zich Drs. P., H.J.A. Hofland, Corry Brokken, Wieteke van Dort en Peter Smulders. Van sommigen is niet helemaal duidelijk waarom juist zij interessant zijn voor dit boek, behalve dan dat ze in een bepaald decennium geboren zijn. De vragen zijn ook niet allemaal even inspirerend en lokken soms plichtmatige of verveelde antwoorden uit. (Vraag aan Brigitte Kaandorp: ‘Welke spelling hebt u op de lagere school geleerd?’ Antwoord: ‘De spelling die je in 1968 op een katholieke school in Haarlem leerde.’)

De kronieken van taalgebeurtenissen waarmee elk hoofdstuk wordt afgesloten vormen een gevarieerde en vermakelijke verzameling ‘weetjes’. Altijd goed om te

weten dat op 6 januari 1918 Wilhelmina Elisabeth Trenité, beter bekend als Tante Betje, op tachtigjarige leeftijd te Haarlem is overleden. En dat in 1963 mevrouw Reuvers-Ulijn uit Oss de *vlaflip* bedacht. Uiteraard krijgen ook de meer betekenisvolle taalgebeurtenissen – overigens met alle respect voor bovengenoemde dames – een vermelding, zoals de introductie van het eerste Groene Boekje (1954), de ondertekening van het Taalunieverdrag (1980) en de voltooiing van het WNT (1998). Het begrip ‘taalgebeurtenis’ moet ruim worden opgevat, want ook de eerste Nederlandse televisie-uitzending op 2 oktober 1951 en de gekte rond het afscheidconcert van de popgroep Doe Maar op 14 april 1984 zijn in de kronieken opgenomen. Over ‘gekte’ gesproken: natuurlijk kan er zonder moeite een alternatieve lijst worden opgesteld van gebeurtenissen die evenzeer een vermelding waard zouden zijn. Waarom bij 1971 bijvoorbeeld wel een vermelding van Wim Hazeu’s introductie van het woord ‘vertrossing’, maar niet van de eerste uitzending van de *Fred Haché Show*, bakermat van populaire woorden en uitdrukkingen als ‘gekte’, ‘pollens!’ en ‘bal gehakt’? Deze kritiek is echter al te gemakkelijk; de kronieken moeten niet worden gelezen als een uitputtend overzicht, maar als een kleurrijke schets van een veranderend tijdsbeeld.

Het *Taalboek van de eeuw* is een prettig leesboek voor een breed publiek. Het is ook een boek om zorgvuldig te bewaren voor nieuwe generaties taalgebruikers, zodat zij zich kunnen vermaken om de voorspellingen waaraan sommige auteurs zich wagen. Zal het werkelijk zo zijn dat over twintig jaar in elke badkamer en boven elk bed een luidsprekertje geïnstalleerd is dat de krant voorleest, zoals Marc van Oostendorp beweert? In dat geval is het nog maar een kleine stap naar de situ-

atie in 2099 die Hugo Brandt Corstius ons voorhoudt. Jammer alleen dat er dan niet zoveel mensen meer zullen zijn die zijn essay kunnen nalezen.

Maarten van der Tol

**Neutelings, Rob & Janssen, Daniël (1999).** *Beleidstekswijzer*. 's-Gravenhage: Sdu. ISBN 9012085608. Prijs: fl. 49,90. (300 pp.)

Taalbeheersers uit Utrecht hebben het laatste decennium veel onderzoek verricht naar beleidsteksten. De voornaamste vruchten daarvan zijn neergelegd in de proefschriften van Daniël Jansen (*Schrijven aan beleidsnota's. Schrijfprocessen van beleidsambtenaren empirisch-kwalitatief onderzocht*, 1991) en Rob Neutelings (*De eigenzinnige lezer. Hoe Tweede-Kamerleden en gemeenteraadsleden beleidsteksten beoordelen*, 1997). Het wachten was dus op een adviesboek voor de praktijk. Dat boek is er nu gekomen en het heet de *Beleidstekswijzer*. Is het de parel aan de kroon in de wijzer-serie van de Staatsdrukkerij?

In de *Beleidstekswijzer* leggen Janssen en Neutelings op een heldere manier uit wat er moeilijk is aan het genre beleidstekst, welke valkuilen er op de loer liggen en wat de beste strategie is om daar niet in te vallen. Ter verlichting van hun adviezen hebben ze rijkelijk geput uit hun onderzoeksverleden. Het boek is gelardeerd met foute en goede fragmenten uit nota's en krasse uitspraken van vaderlandse politici over rapportenschrijvers.

Zo zegt een VVD-Kamerlid: “Samenvattingen vertrouw ik niet. Dat is wat de schrijvers zelf graag willen dat in jouw kop blijft hangen. Ja, de groeten. Dat zal ik zelf wel uitmaken.” De meeste andere politici geven echter aan dat ze van kort houden en áltijd eerst de samenvatting lezen. Sweder van Wijnbergen: “Moet ik twee

## Signaleringen

uur gaan zitten lezen omdat een ander zich niet heeft weten in te houden?” Toch bevatte maar ongeveer de helft van alle nota's een samenvatting, constateerde Neutelings bij een peiling van 21 nota's met een gemiddelde dikte van 61 pagina's.

De *Beleidstekswijzer* begint met een aantal hoofdstukken over de communicatieve context waarin notaschrijvers werken, dan volgen een paar hoofdstukken die gewijd zijn management en coaching, terwijl de laatste hoofdstukken concrete adviezen bevatten over de argumentatie, structurering en formulering in beleidsteksten.

Wat opvalt is dat de schrijvers geen begripsbepaling van het neologistische woord *beleidstekst* geven. Ze willen kennelijk adviseren over alle ambtelijke teksten: van kleine notities tot dikke nota's. Zelfs ambtelijke brieven worden onder “beleidsteksten” gerekend: als een soort toegift is het slothoofdstuk van het boek daaraan gewijd. Ik begrijp wel hoe dat komt: de Utrechtenaren hebben ook veel brieven van ambtenaren onderzocht. Dat ei willen Janssen en Neutelings ook kwijt. Het hoofdstuk bevat een mooi voorbeeld van foute correspondentie van een ambtenaar met een ongeruste burger.

De interessantste hoofdstukken vond ik die over het management van schrijftaken en het coachen van schrijvers. De *Beleidstekswijzer* is namelijk ook bedoeld voor coaches die een projectteam met schrijvers scherp moeten houden. Zo geven ze waardevolle tips over het samenstellen van projectgroepen. *Valkuil 1 = alleen vriendjes. Valkuil 2 = te veel vijanden. Valkuil 3 = dezelfde soort mensen.* Erg enthousiast zijn ze over de *houdingshoeden* van De Bono: in dat model wordt het team samengesteld uit verschillende typen individuen die elkaar juist door hun verschillen in karakter stimuleren. Het teamlid met een *zwarte hoed* heeft bijvoorbeeld de functie *kritisch* en *negatief* te zijn (een officieel aangestelde

advocaat van de duivel), maar deze vindt tegenover zich de *gele hoed* die juist *positief* en *constructief* is ingesteld.

Schrijvers hebben niet alleen verschillende karakters, maar ook verschillen in aanpak van hun schrijftaak. Coaches doen er volgens Janssen en Neutelings goed aan die individuele verschillen te respecteren. We kenden al de dichotomie van *Mozartianen* en *Beethovenianen* en het kwintet schrijversprofielen van Luuk van Waes (*initiële planners, doorsnee schrijvers, fragmentarische eerste-fase-schrijvers, tweede-fase-schrijvers en doorschrijvers*). Janssen en Neutelings verrijken ons nu met de schrijversprofielen: *koffiedrinker, verspreider, decorateur, schrapper, plakker, verzamelaar* en *schaker*. De hoogste in de hiërarchie is volgens hen de schaker, die wel wat wegheeft van de tweede-fase-schrijver van Van Waes. Als coach kun je ook van deze verschillen profiteren: zo geef je slecht afgewerkte stukken tekst met een gerichte feedbackinstructie aan de *decorateur*, want die is een Pietje Precies in het afwerken.

Janssen en Neutelings zijn ook voorstanders van *schrijfteambuilding*. Ze adviseren een *kick-off-bijeenkomst* te organiseren en vervolgens met z'n allen iets leuks te doen: overleven in de Ardennen of lekker etentje om de hoek. Ook vinden ze dat de coach veel moet belonen: verwen je schrijvers bijvoorbeeld met een nieuwe PC, een nieuw beeldscherm of een extra secretaresse. En als de klus tot volle tevredenheid geklaard is, geef ze dan een extra periodiek of een promotie! De auteurs lijken daarbij wel vergeten dat de coach niet altijd over de geldpotten gaat.

Deze *wijzer* is een mooie en bruikbare edelsteen geworden. Of het de parel aan de kroon in de serie is, mogen Janssen en Neutelings met Jan Renkema uitvechten (maar die competitie is niet helemaal eerlijk: Renkema ligt met zijn *Schrijfwijzer* wel een paar drukken voor).

Willem Bulter

**Van Eijk, Inez en Egbert Warries (1999).** *Eekhoortje op lange weg. Over het schrijven van verhalen en ander proza.* Amsterdam/Antwerpen: Contact. ISBN 9025413153. Prijs: fl. 34,90. (304 pp.)

Taalbeheersers die hun toch al zo rijk gevulde bestaan willen afwisselen met het schrijven van een kort verhaal, kunnen sinds enige tijd terecht bij een leerboek. De titel verwijst naar een cursiefje in *Het Parool* uit 1955 van Simon Carmiggelt, waarin de schrijver verslag doet over een gewaarwording vlak voor hij op een avond in slaap valt. Juist op dat moment valt hem iets geniaals in. Op de tast vindt hij papier en potlood en legt de geweldige vondst vast. De volgende ochtend blijkt deze niet meer te bevatten dan bovenstaande signalering van het eekhoortje op een niet nader aangeduide lange weg. In ieder geval was Carmiggeltes ingeving geniaal genoeg om Van Eijk en Warries verschillende decennia later aan een titel te helpen. Toont het boek zich de Kronkeliaanse titel waardig? Om te beginnen mag worden vastgesteld dat het aardig is om te lezen en veel verstandige en ook interessante aanwijzingen bevat voor schrijvers in spe. Menig professioneel schrijver zou willen dat hij allemaal wist wat de auteurs te berde brengen. En als ervaren schrijvers al veel kunnen opsteken van Van Eijk en Warries, hoe moet het dan niet gaan met de beginnelingen in het vak? Die zouden zich kunnen vasthouden aan de volgende opwekking van de auteurs: 'Sla eventueel alles wat wij beweren in de wind, roep alle mogelijke tegenargumenten in het geweer, zoek overtuigende voorbeelden die ons ongelijk bevestigen'. Helaas eindigt de geciteerde zin met de opwekking: 'maar lees dit boek eerst, want je kunt pas zondigen als je de regels kent.' En daar zit 'm in didactisch opzicht de kneep: de gemiddel-

de beginnende schrijver zou namelijk wel eens hoorndol kunnen worden van alle verstandige aanwijzingen die over haar of hem worden uitgestort. Veel komt er immers kijken bij het schrijven van zelfs het meest eenvoudige verhaal.

Ter adstructie van hun aanwijzingen citeren Van Eijk en Warries uit vele verhalen waarin schrijvers de door hen behandelde stof in praktijk hebben gebracht. Zeer verhelderend, dat zeker. En dan te bedenken dat de meesten van die geciteerde schrijvers tot hun prestaties zijn gekomen zonder ooit een leerboek te hebben ingezien. Hier ligt een volgend gebruikersprobleem van het boek. Want stel dat je schrijver wilt worden en je begint op bladzijde 1 van dit leerboek. Dan is het toch maar de vraag in welke mate je al die wijze raadgevingen moet toepassen. Van Eijk en Warries gebruiken het typografisch middel van de vet gedrukte zin om hun kernboodschappen over te brengen. En dat zijn er nogal wat. 'Schrijvers van korte verhalen zijn in de eerste plaats observators, chroniqueurs, vertellers', leest de aanstaande auteur bijvoorbeeld. En meteen begint hij of zij scherp om zich heen te kijken of er iets te observeren valt dat 'de lezer deelgenoot [kan] maken van een gewaarwording, van een gevoel of een stemming'. (16) In deze aanwijzing en toelichting staat geen woord verkeerd. Het probleem is alleen dat het vermogen tot observeren en vooral ook tot het maken van keuzes uit het totaal aan observaties evenzeer een kwestie is van schrijverstalent als van de stijl die noodzakelijk is om een observatie zo op te schrijven dat hij werkt. Geen nood, wie een fraaie observatie heeft gedaan, bladert onmiddellijk naar blz. 202 waar over die persoonlijke stijl wordt geschreven. 'Hoe eigenaardiger de stijl, hoe gemakkelijker die na te bootsen is', leest de schrijver in opleiding vetgedrukt. En even verderop:

## Signaleringen

‘De toon van het verhaal hangt samen met het onderwerp en met het thema.’ (205) Ook al helemaal waar. Maar ga er maar aan staan om het uit te voeren. Hoe verwerf je een eigen gemakkelijk na te booten stijl? En wanneer tref je de juiste toon? In dit kader halen de schrijvers Hugo Claus aan, wiens ‘bekommernis’ het volgens eigen zeggen geregeld is ‘licht en joyeus’ te schrijven, ‘en toch een diepere betekenis aan de tekst te geven’. Zijn voorbeeld is Mozart. Claus doet het niet voor minder. En misschien daarom is hij een erkend literair meester. Maar de beginnening zal hier eventueel toch met de handen in het haar staan. Hoe gebruik je een componist als Mozart op adequate wijze bij het tot stand brengen van licht en joyeus proza met een diepere betekenis? Misschien kan een beginnend schrijver daarom beter eerst een componist als Vader Abraham als voorbeeld nemen, om vervolgens langzaam op te klimmen.

De hopelijk door de lezer herkende licht joyeuze toon van deze bespreking heeft als diepere betekenis dat *Eekhoortje op lange weg* een leerzaam werk is. Misschien is het uiteindelijk meer geschikt voor aanstaande literaire recensenten dan voor schrijvers van korte verhalen. Een echte schrijver legt waarschijnlijk onmiddellijk ieder leerboek terzijde en begint gewoon aan een verhaal, vanuit de innerlijke, onbeheersbare behoefte om te schrijven. Vaak komen de juiste toon en de sfeer dan vanzelf. Theo Thijssen zei het al: schrijven leer je door te schrijven. Of je leert het ook dan nog niet, voegt deze recensent er aan toe. In dat geval moet iemand onmiddellijk te rade gaan bij Van Eijk en Warries.

Rudolf Geel

**Sanders, Ewoud (2000).** *De taal van het jaar. Nieuwe woorden en uitdrukkingen, editie 2000.* Amsterdam/Antwerpen: Contact. ISBN 9025497071. Prijs: fl. 24,90. (176 pp.)

Ewoud Sanders raakte zo enthousiast over de nieuwe woorden en uitdrukkingen van 1999 die hij verzamelde voor een overzicht voor het Zaterdag Bijvoegsel van NRC Handelsblad, dat hij besloot er een boekje van te maken. In dit boekje wordt het debuut besproken van bijna 500 neologismen, verdeeld over 200 ingangen. Het taalkundig jaar 1999 begon op 1 januari met *bedrijfsmasseur* en eindigde op 28 december met *Greenwich Electronic Time*. Deze woorden markeren overigens niet het begin en het einde van het boek, want hierin zijn de woorden en uitdrukkingen op alfabetische volgorde gerangschikt.

Op grond van welke overwegingen is een woord opgenomen? De frequentie waarin een woord werd aangetroffen is een overweging, maar het boekje bevat ook woorden waarvan Sanders dacht ‘jou zien we nog wel eens terug’ en woorden die veel zeggen over het leven in 1999. Onder het laatste vallen ook woorden en uitdrukkingen die al eerder bestonden, maar die in 1999 algemeen bekend zijn geworden, zoals *eclipsbril* en *onder de pet houden*. Deze woorden staan overigens beide in top vijf van meest voorkomende neologismen in 1999, naast *nacht van Wiegel*, *dioxinekip* en *gifkip*.

Ook verandering of uitbreiding van betekenis was een criterium voor opname, zoals de betekenisuitbreiding van *nomineren* onder invloed van het programma *Big Brother*. Ten slotte is bij uitzondering een plaatsje ingeruimd voor ‘woorden die opvielen door hun kracht en schoonheid’, bijvoorbeeld *droefmagnetisme* (aantrekkingskracht die van een sombere man uitgaat op een vrouw). Soms werden woor-

den uit de spreektaal opgenomen (*wegnomineren, ceeceetje*), maar jeugdtaal is wegge-  
laten, want deze is te zeer aan verandering  
onderhevig.

Van veel van de vermelde neologismen  
heb je het gevoel dat je ze eigenlijk al jaren  
kent. Het gaat dan om samenstellingen van  
al bestaande woorden, waarvan de beteke-  
nis zonder enige moeite valt te raden: *cur-  
susmoe, deeltijdvrees, driemiljoenklapper, mini-  
mawinkel, paardenbegrafplaats, plagiaatcontro-  
lemachine, stringinlegkruisje, voetbalvandalis-  
melijn* etcetera. Pas in het afgelopen jaar  
gaven echter bepaalde gebeurtenissen of  
vindingen aanleiding om de samenstellen-  
de delen tot een geheel te smeden.

De grote verdienste van het boekje is  
dan ook dat het een mooi tijdbeeld geeft  
van 1999. Allerlei grote en kleine nieuws-  
feiten passeren de revue, zoals de  
Bijlmerenquête (*Bijlmersyndroom*), de  
Kosovo-oorlog (*KFOR*), de discussie over  
genetisch gemanipuleerd voedsel (*genge-  
was*), de dreiging van de *millenniumwisse-  
ling*, de opkomst van de sport *Tae Bo*, zich  
steeds erger misdragende vliegtuigpassa-  
giers (*luchtrazernij*) en niet te vergeten alle  
weerspiegelingen van het huidige commu-  
nicatie-technologische tijdperk (*beeld-  
schermtachograaf, domaingrabbing, dotcom* en  
samenstellingen met *cyber-, internet- en e-*).  
Het boekje vermeldt tevens hoe het met al  
deze gebeurtenissen ook alweer zat, want  
in tegenstelling tot de gebruikelijke neolo-  
gismenverzamelingen geeft Sanders bij  
elke ingang een uitgebreid overzicht van  
de maatschappelijke omstandigheden die  
tot het ontstaan van een woord hebben  
geleid.

Daarnaast bevat het boekje ook veel  
woorden die naar minder bekende  
gebeurtenissen of voorwerpen verwijzen.  
Zo wist waarschijnlijk nog niet iedereen  
dat onder invloed van de Kosovo-oorlog  
de Nederlandse cafetariabranche heeft  
geprobeerd om de naam van een *patatje*

*oorlog* te vervangen door *frietje feest*. Ook  
weten de rijke eenzamen onder ons waar-  
schijnlijk niet allemaal dat ze hun leven  
tegenwoordig kunnen verrijken met een  
*Aibo* (robothond van fl. 5000,—). En wat  
moet men zich voorstellen bij een *clubcon-  
doom*? (Een door de Engelse voetbalclub  
Coventry City geïntroduceerd condoom  
dat supporters uit een automaat kunnen  
halen.)

Al met al vormt *De taal van het jaar* een  
geslaagd encyclopedietje van 1999. Het  
enige minpuntje vind ik eigenlijk de  
opname van *zemelteef*: woord waarmee een  
brieffschrijver in de Volkskrant columnist  
Ellen ten Damme uitscheldt. Het is me  
een raadsel van deze variant op een al  
bestaande belediging nu eigenlijk specifiek  
meedeelt over 1999, behalve dat sommi-  
gen dan nog steeds geneigd zijn zeuren als  
een vrouwelijke eigenschap te bestempe-  
len.

Henrike Jansen

**Heestermans, Hans (1999).** *Vergeten  
woorden*. Onze Taal Taalcahiers. Den Haag:  
Sdu. ISBN 9057970473 Prijs: fl. 24,90.  
(200 pp.)

Op een mooie morgen in de aarzelmaand  
liep ik naar het station. Zou ik mijn trein  
nog halen? Ik had geen horloge om. “Weet  
u misschien hoe laat het is?” vroeg ik aan  
een voorbijganger. “Pilatus is net voorbij-  
gekomen op z’n witte paard”, guichelde  
de grapjas. Ik besloot toch maar een beet-  
je te avanceren. Toen ik op het station aan-  
kwam bleek ik echter nog alle tijd te heb-  
ben; mijn trein had een amerijtje vertra-  
ging. Ik ging lekker op een bankje zitten  
mijmeren over mijn nieuwe liefde. Ik had  
nog even gearzeld tussen hem en z’n  
tweelingbroer, maar ik was er al snel ach-  
tergekomen dat die broer nog geen hand-



## Signaleringen

je water aan hem had. “Mag ik uw perronkaartje zien?” Verstoord keek ik op. De conducteur zag er bijzonder slechtgehumerd uit. Zeker vanmorgen een gordijnmis moeten aanhoren. Aangezien ik nog nooit van een perronkaartje had gehoord, ging ik snel op de geert.

Wie wil weten waar dit verhaal precies over gaat, moet Hans Heestermans *Vergeten woorden* kopen. De afgelopen jaren verzamelde Heestermans Nederlandse woorden en uitdrukkingen die in onbruik zijn geraakt. In *Vergeten Woorden* zijn honderd stukken over dergelijke archaïsmen gebundeld. De meeste van deze stukken verschenen eerder in *Onze Taal* of in de *Onze Taal Taalkalender*.

In zijn inleiding werpt Heestermans verschillende intrigerende vragen op. Waarom worden bepaalde woorden eigenlijk ‘vergeten’? In sommige gevallen ligt het antwoord voor de hand: als een verschijnsel uit de samenleving verdwijnt (perronkaartje), hebben we de naam ervoor niet meer nodig. Maar er verdwijnen ook woorden voor dingen die gewoon voortbestaan. ‘Gerden’ bijvoorbeeld, voor een stap doen/ stappen; wat mankeerde eraan dat woord? En voor gerden beschikken we ten minste nog over alternatieven, maar hoe zit het met het ‘plasdankje’? Voor dit verschijnsel hebben we nu een omslachtige omschrijving nodig als: “dank of beloning die men krijgt door bij iemand in het gevlj te komen”. Waarom hebben we dat woord weggedaan? Zou hielenlikken tegenwoordig minder lonend zijn dan vroeger? Vast niet.

Een antwoord op vragen als deze geeft *Vergeten woorden* niet. In de rest van het boek houdt Heestermans zich bij beschouwingen over de betekenis en de herkomst van oude woorden. Die woorden zijn vaak prachtig en de beschouwingen zijn interessant en leuk geschreven.

*Vergeten woorden* is geen boek om achter elkaar uit te lezen, maar voor taalliefhebbers valt er veel te genieten.

Een minpunt is wat mij betreft dat Heestermans niet overal even consequent is. In de rubriek *data en tijd* vinden we bijvoorbeeld het lemma *vrijdag*. Heestermans schrijft hier onder meer dat de vrijdag vroeger gold als ongeluksdag en dat men om die reden in bepaalde streken vrijdags de nagels niet knipte, “want dat es doodelyk”. Leuk om te weten, maar is vrijdag daarmee een vergeten woord? Verder komen sommige rubrieken er wel erg bekaaid af. De rubriek *planten* bestaat slechts uit één plant (winterkoren) en de laatste rubriek, *clichés*, die ik als een lekker toetje voor het laatst had bewaard, bleek tot mijn teleurstelling grotendeels gevuld met een bespiegeling over de functie van clichés, in plaats van met sappige voorbeelden. Aan dit soort onevenwichtigheid is te merken dat *Vergeten Woorden* een bundeling is van eerder gepubliceerde losse stukken. Het zou leuk zijn als er nog eens een wat strakker geredigeerd vervolg kwam op *Vergeten Woorden*, waarin ook wat meer wordt ingegaan op het waarom van onze vergeetachtigheid.

Hester Glasbeek

**Hagen, A.M. (1999).** *O Schone moedertaal. Lofzangen op het Nederlands*. Amsterdam: Contact. ISBN 9025496776 Prijs : fl. 29,90. (144 pp.)

Deze bloemlezing geeft een historisch overzicht van lofzangen op de Nederlandse taal, zowel in niet-literaire als in literaire teksten. De eerste grote lofzang uit dit pantheon is van de humanist Becanus (1518-1572), die het Nederlands maar meteen tot de volmaakte oertaal van de mensheid promoveerde. De argumen-

ten daarvoor zijn bekend: Duits/Diets is hetzelfde als Douts of d'outs, dus d'outste. Naast etymologische zijn er ook taalkundige argumenten om het Nederlands boven alle andere talen te stellen: de *brevitas*, de *compositio*, en de *imagines animi*, respectievelijk de eenvoud, de mogelijkheid tot samenstellen, en de samenhang tussen de woordinhouden en de woordvormen. Becanus formuleerde zijn theorie nog in het Latijn, maar Jan van Hout (1542-1609) pleit in 1576 al voor de 'Nederlantsche Sprake' als volkstaal, tegen het Latijnse bolwerk van de Leidense universiteit in. Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612), samensteller van de eerste Nederlandse spraakkunst, stelde de moedertaal dan weer ver boven het Frans.

De lezer krijgt een keur van pleidooien voor het Nederlands voorgeschoteld, tot en met de ietwat verontrustende toespraak van Harry Mulisch, die bij de aanvaarding van de Prijs der Nederlandse Letteren in 1995 uitdagend stelde dat het Nederlands binnen de 75 jaar nog slechts de tweede taal van Vlamingen en Nederlanders zal zijn. Het pleidooi van de Belgische koning Albert II om de moedertaal te beschouwen als de identiteit in een samenleving vol onzekerheden mocht niet baten.

Elke eeuw krijgt een eigen invalshoek: in de zestiende eeuw, met Becanus als enige representant, luidt het 'Moedertaal & Taalmoeder'; de zeventiende eeuw, met teksten van o.a. de wetenschapper Simon Stevin, de lexicograaf Kiliaen, Hugo de Groot, Bredero en Vondel heet 'Cultuurtaal en Taalcultuur'. De achttiende eeuw krijgt als titel 'Moedertaal & Franse Praal', en wordt vertegenwoordigd door o.a. Justus van Effen, van de Hollandsche Spectator, de linguïst Hieronymus van Alphen en J.B.C. Verlooy, de revolutionaire jurist en voorloper van de Vlaamse Beweging. In de negentiende eeuw wordt

onze moedertaal bezongen door een koor van nationalistische vrijheidszangers. Dit deel, dat 'Vaderland en Moedertaal' heet, wordt dan ook in drie stukken gepresenteerd: in 'Het Bataafse Vaderland' krijgen we Nederlandse schrijvers, zoals W. Bilderdijk en de dominee-dichter J.J.L. ten Kate; in 'Het Vlaamse Vaderland' komen de Vlamingen aan bod, zoals J.F. Willems, Prudens van Duyse, Hendrik Conscience en Guido Gezelle, en in 'Broederland en Stamverband' komen de verdedigers van de verboederingsgedachte aan het woord, met o.a. J.A. Alberdingk Thijm en Jacob van Lennep. In dit deeltje werden ook fragmenten opgenomen uit de taal- en letterkundige congressen (1849-1912), waar o.a. het ontstaan van het WNT aan te danken is.

De twintigste eeuw wordt de eeuw van het 'Nederlands en Ommelands' genoemd, met als eerste vertegenwoordiger de zeer enthousiaste Groninger G.J.P.G. Bolland, en verder met schrijvers die het Nederlands in Europees verband bespreken, zoals Marcellus Emants, August Vermeylen en Johan Huizinga. Later in de twintigste eeuw verschijnen er meer teksten over taal en moedertaal in het algemeen, bijvoorbeeld door A. Roland Holst, Judith Herzberg, Gerrit Krol, Charles Ducal, en Mark Insingel, die de bundel afsluit met het gedicht 'Aan de Nederlandse taal'. Enkele regels daaruit: '*... lichaam van/ tekens, in betekenis/ heb ik gemeenschap met/ je, in gemeenschap met/ je voel ik: ik besta.*

Elk tekstfragment wordt ingeleid door een korte levensbeschrijving van de auteur, in zijn context geplaatst, toegelicht, of vergeleken met gelijkaardige passages over het Nederlands.

De auteur haalde allerlei fragmenten bij elkaar en voegde er voor de aardigheid nog extra taalweetjes aan toe. Daardoor krijgt 'O Schone Moedertaal' de allure van

## Signaleringen

een gezelschapsboek, waar je gezellig in bladert en weetjes of citaten opdoet om zelf een gesprek of artikel mee te larderen. Met dit serum kunnen we, aldus de flap van dit boekje, zelfverzekerd het nieuwe millennium van de taal ingaan. Wist u overigens dat het enige taalmonument voor het Nederlands zich in Burgersdorp (Zuid-Afrika) bevindt?

Hilde van Belle

**Hendrixx, Willem (1999).** *Schrijven voor het beeldscherm. Internet, intranet, helpsystemen.* Den Haag/Antwerpen: Sdu Standaard. ISBN 90-5797-024-4. Prijs: fl. 29,90/550 BEF (164 pp.)

Willem Hendrixx heeft als communicatietrainer veel cursussen gegeven over het schrijven van teksten voor internet en intranet. Over dat onderwerp heeft hij een boekje geschreven: *Schrijven voor het beeldscherm*, bij mijn weten de eerste Nederlandstalige papieren uitgave die zich beperkt tot schrijfadvisen voor nieuwe media.

Het boekje bestaat uit twee delen. In het eerste deel heeft Hendrixx zijn adviezen verdeeld over enkele aandachtspunten: kenmerken van beeldschermlezers, de structuur van een site, de structuur van een pagina, navigatiemiddelen, schrijfstijl, de vindbaarheid van teksten, verschillende soorten hyperlinks, het omzetten van papieren naar elektronische documenten, en het beheer van informatie op intranet- en internetsites. Het tweede deel bevat adviezen voor enkele tekstsoorten die volgens Hendrixx vaak digitaal worden verspreid (voorlichting en informatie, magazines, e-mail, personeelsadvertenties, beleids- en adviesrapportage en helpteksten).

De adviezen van Hendrixx zijn, in de

traditie van usability-experts als Jakob Nielsen, sterk gericht op de lezer (de bezoeker van een site). Hoe schrijvers rekening kunnen houden met de doelstellingen van de aanbieder/afzender van informatie komt in zijn boekje nauwelijks ter sprake. In hoofdstuk 4 staat Hendrixx stil bij de vraag hoe de structuur van een site tot stand komt. Hij volstaat met het noemen van zeven 'indelingsprincipes' (chronologisch, geografisch, alfabetisch, thematisch, functioneel, doelgroepgericht en metaforisch), die hij stuk voor stuk toelicht aan de hand van een voorbeeld. Nergens maakt hij duidelijk dat de doelstellingen van de site doorslaggevend moeten zijn. In plaats daarvan schrijft hij: "Hierbij is eigenlijk maar één uitgangspunt belangrijk: is de indeling begrijpelijk voor de doelgroep(en)?" (p.37) Dat kan voor onervaren schrijvers een gemene valkuil zijn, bijvoorbeeld als ze willekeurig een van de zeven structuren van Hendrixx kiezen en daarop krampachtig hun internetsite proberen te baseren. (Hopelijk besteedt Hendrixx in een volgende druk ook aandacht aan pretests. Kleinschalige tests met vertegenwoordigers van de doelgroep kunnen veel informatie opleveren over de structuur en andere aspecten van een website.)

Hendrixx laat soms de motivatie van oplossingen achterwege, en dat ontkracht zijn adviezen. Als hij beschrijft hoe schrijvers de vindbaarheid van een tekst kunnen vergroten, geeft hij allerlei mogelijkheden zonder erbij te vertellen wat de voor- en nadelen van elke mogelijkheid zijn. In welke situatie kunnen schrijvers het best een register gebruiken, en wanneer doen ze er verstandig aan een zoekmachine in te zetten? Hendrixx spreekt zich daar niet over uit.

Halverwege het eerste deel van zijn boekje formuleert Hendrixx een curieus advies dat vaak terugkeert: het gebruik van

‘interne links’. Daarmee doelt Hendrikkx op een klikbare inhoudsopgave (een opsomming van hyperlinks naar alle ‘hoofdstukken’) bovenaan een pagina. Hendrikkx beschouwt deze interne links als ideale oplossing voor het veelbesproken probleem dat lezers vaak moeite hebben om lange documenten te hanteren op een beeldscherm. “Zoals zo vaak gebeurt op Internet, heeft de praktijk deze theoretische discussie inmiddels ver achter zich gelaten,” schrijft hij triomfantelijk. Maar op de voordelen die hij noemt valt wel iets af te dingen. Bovendien negeert hij het belangrijkste nadeel van interne links: ze staan bovenin een pagina. Lezers die een link aanklikken, krijgen de gevraagde passage te zien maar zijn tegelijkertijd hun handige inhoudsopgave kwijt. Als ze die weer willen oproepen, moeten ze eerst de bovenzijde van de pagina in beeld zien te

krijgen. Het is belangrijk dat dergelijke inhoudsopgaven zichtbaar blijven: ze geven een lezer het geruststellende gevoel dat hij grip heeft op de informatie in een document, en ze kunnen betekenisvolle context bieden bij de passage die een lezer opvraagt.

Hendrikkx heeft een conventionele opvatting van hypertext: hij beschouwt beeldschermpagina’s als documenten. Zijn boekje lijkt dan ook met name bedoeld voor medewerkers van bedrijven die een intranet gebruiken om een grote hoeveelheid documenten te ontsluiten. Voor die doelgroep kan *Schrijven voor het beeldscherm* bruikbaar zijn. Wie aantrekkelijke of overtuigende beeldschermteksten wil schrijven voor een internetsite is weinig geholpen met Hendrikkx’ adviezen.

Marcel Uljee

# Uit de tijdschriften

## **Levende Talen Tijdschrift, (1999) jrg. 1, nr.1.**

Met ingang van deze jaargang is *Levende Talen* opgedeeld in *Levende Talen Tijdschrift*, een wetenschappelijk georiënteerd blad over de talentdidactiek dat bestemd is voor docenten Talen in het voortgezet en hoger onderwijs, en *Levende Talen Magazine*, een journalistiek blad voor talendocenten in het reguliere jeugdonderwijs en in andersoortige talenopleidingen. In het magazine wordt vooral actueel nieuws uit de verschillende secties geboden en worden daarnaast veel korte artikelen geplaatst over de praktijk van de didactiek in de basisvorming. In *Uit de tijdschriften* zal voortaan alleen *Levende Talen Tijdschrift* worden beschreven.

In het eerste nummer van het tijdschrift staat het onderwijs in argumentatie centraal. Frans van Eemeren geeft onder de titel 'Hoe zat het ook alweer met de argumentatieleer' een korte inleiding in de hedendaagse argumentatietheorie en bespreekt daar enkele kernbegrippen uit. Leontine van den Berg en Antoine Braet stellen naar aanleiding van de argumentatievragen bij de nieuwe examenteksten Nederlands vast dat analysevragen in het algemeen moeilijker zijn dan beoordelingsvragen. Coen Gelinck gaat na wat tegenwoordig de positie van het debatteren in het taalvaardigheidsonderwijs is en hij doet aanbevelingen om die positie te versterken. Joop Dirksen geeft aan de hand

van niet erg recente argumentatietheoretische inzichten aan dat het literatuuronderwijs te winnen heeft bij onderwijs in argumentatie: boeken krijgen meer diepgang als de leerlingen hun waarderingsnormen moeten expliciteren. Verder bevat dit nummer ook twee bijdragen die niet over argumentatieonderwijs gaan. Maaïke Hajer, Theun Meestringa en Marleen Miedema lichten tien jaar Taalbeleid door en pleiten voor taalgericht vakonderwijs en Erik Kwakernaak en Aart Pouw geven een kritische beschouwing van de nieuwe examenprogramma's voor de moderne vreemde talen havo en vwo.

## **Moer, (2000) nr. 1.**

In dit nummer laat Mirjam Tuinder zien hoe de dramalessen verlopen die de docenten van de basisschool De Meent in Amsterdam bij hun taalmethode maakten en geeft zij weer wat de leerlingen ervan vonden. Elsbeth van der Laan beschrijft hoe studenten van de Educatieve Faculteit Amsterdam in een virtuele school op verzoek van docenten materiaal voor de leerlingen ontwikkelen en zij laat zien op welke wijze docenten dat materiaal kunnen gebruiken. Barbara Koning gaat als één van de materiaalontwikkelaars dieper in op het door haar en een medestudente ontwikkelde materiaal waarin kunst en taal werden *geïntegreerd*. Jan Stroop waarschuwt voor verdringing van het ABN door het door hem uitgevonden

'Poldernederlands' en hij pleit voor hernieuwde aandacht voor verantwoord spraakonderwijs. Piet Mooren bespreekt het proefschrift van Joke Linders over het werk van Annie M.G. Schmidt.

**Nederlandse Taalkunde, jrg. 4 (2000), nr. 1.**

Nummer 3 van de vorige jaargang is (nog?) niet verschenen. Nummer 1 van de nieuwe jaargang opent met een wetenschapshistorisch artikel van Reinier Salverda waarin de taalwetenschap in Nederland rond 1900 wordt beschreven en een kritische herwaardering van het toen uitgevoerde onderzoek wordt gegeven. De overige artikelen gaan over *gapping*, het verschijnsel dat het werkwoord wordt weggelaten dat het gemeenschappelijke element vormt in twee zinnen die worden samengetrokken (zoals in 'Piet leest de krant en Jan een boek'). A.M. Duinhoven analyseert dit verschijnsel als een regelmatige vorm van samentrekking, waaraan geen deletie te pas komt, waarin geen zinnen of *topics*, maar *comments* worden samengetrokken en waarbij zowel de periferieconditie (het gemeenschappelijke element staat aan de buitenkant van de verbinding) als de identiteitseis (het gemeenschappelijke element heeft in beide conjuncten dezelfde vorm, functie en betekenis) geldt. Ron van Zonneveld geeft een interpretatieve analyse van *gapping* waarin deletie ook geen rol speelt en waarin *gapping* als een bijzonder geval van elliptische onderspecificatie wordt beschouwd waarvoor de voorwaarde geldt dat het weggelaten element lokaal ofwel syntactisch ofwel discursief antecedentgebonden moet zijn. Duinhoven reageert kritisch op Van Zonnevelds artikel en Van Zonneveld op Duinhovens artikel. In de rubriek *Forum* pleit Wim Klooster voor het in stand houden, binnen de relevante vakgebieden, van de status van het

Nederlands als wetenschapstaal, omdat anders ook automatisch het onderzoek waarover in het Nederlands wordt gerapporteerd tot tweederangs bestempeld wordt. In de rubriek *DigiTaal* doen Gosse Bouma en Ineke Schuurman verslag van een terreinverkenkend onderzoek naar de positie van het Nederlands in de taal- en spraaktechnologie.

**Nederlands van Nu, jrg. 47 (1999), nrs. 4 en 5.**

Nummer 4 bevat bijdragen van Alex Whetleij over het ten onrechte weglaten van het wederkerend voornaamwoord in reflexieve constructies, Chris Meulemans over het gebruik van enkele juridische en ambtelijke termen, Joop van der Horst over de nieuwe gebruiksmogelijkheden van *wegens* ('afgeschapt wegens te duur') en Frans Debrabandere over woorden voor de verschillende stadia en gradaties van ziekte.

In nummer 5 bespreekt Marc de Coster de geschiedenis en het hedendaagse gebruik van de verschillende benamingen voor de liefhebber van (lekker) eten (de 'smulpaap' is nu een 'culi'). Alex Whetleij klaagt over het ten onrechte vervangen van een intransitief werkwoord door een transitief in 'intransitieve situaties' ('We moeten zien dat deze berg afval verkleint'). Siegfried Theissen geeft statistische ondersteuning aan het artikel van Alex Whetleij in het vorige nummer en geeft ook aan dat er sterke verschillen zijn tussen Noord en Zuid. Joop van der Horst eert Peter Burger, die een nieuw, verzelfstandigd, gebruik van voorzetsels zou hebben ontdekt. Chris Meulemans bespreekt wederom het gebruik van enkele juridische en ambtelijke termen.

**Onze Taal, jrg. 69 (2000), nr. 2/3.**

In dit nummer zijn bijdragen opgenomen aan het *Onze Taal*-congres dat op 6

november 1999 in Rotterdam werd gehouden met als thema 'Gastvrij Nederlands? Invloeden op onze taal'. J.M. van der Horst vraagt zich af of het begrip 'invloed' heden ten dage nog dezelfde afkeer inboezemt als in de 19<sup>e</sup> eeuw, toen het zo iets als 'van vreemde smetten vrij' betekende. Liesbeth Koenen vermoedt dat de Nederlandse taal zo sterk is dat, al zouden we het willen, we er niet van afkomen, hoeveel buitenlandse woorden er ook bij komen. Dick Smakman bestempelt taalnationalisme tot doemdenkerij. Jan Kuitenbrouwer signaleert een 'megatrend' in de hedendaagse taalopvatting: elke taalgebruiker is zijn eigen Taalunietje geworden. Jan Stroop kondigt nieuw onderzoek naar het Poldernederlands aan. René Appel buigt zich over vier mengtalen, waaronder uiteraard de smeltkroes van het multiculturele Nederlands die hij tot 'straattaal' heeft gedoopt. Mr. H.A.F.M.O. van Mierlo, ten slotte, onderzoekt of het gegeven dat politici verschillende soorten auditoria moeten bedienen, die allemaal op hun eigen manier moeten worden aangesproken, van invloed is op de taal van 'Den Haag' en van de parlementaire journalistiek. Naast de congresbijdragen staat er in dit nummer een interview van Jan Erik Grezel met Rob Rentenaar, de scheidende naamkundige van het Meertens Instituut, een artikel van Dirk van Delft over de studie van de 'kleine talen', met bijzondere aandacht voor het project van het etymologisch woordenboek van het Indo-Europees, en een pleidooi van Nicoline van der Sijs voor het 'omspellen' en 'hertalen' van oude taalkundige werken. In de rubrieken schrijft Ewoud Sanders de ontstaansgeschiedenis van de uitdrukking 'onder de pet houden' en Riemer Reinsma de (linguïstische) geschiedenis van de *Groest* in Hilversum.

**Tekst[blad], jrg. 6 (2000), nr. 1.**

Jan van der Staak rapporteert in dit nummer over de communicatieve kant van de campagne van de gemeente van Hengelo tegen de fusie met Enschede tot Twentestad. Zijn algemene conclusie is dat het in dit soort campagnes het beste is als zowel gemeentebestuur als 'particuliere' actiescomités actie ondernemen, als de argumenten naar passendheid tussen deze twee worden verdeeld en als technische argumentatie achterwege wordt gelaten. Maarten van der Tol geeft in een nieuwe rubriek over promotieprojecten een impressie van het onderzoek dat hij aan de Universiteit van Amsterdam verricht naar samenvattingen van artikelen met een modulaire structuur, waarin hij nagaat aan welke eisen zulke samenvattingen moeten voldoen en hoe ze op een systematische manier kunnen worden opgesteld. Leo Lentz geeft in de nieuwe rubriek *Tijdschriftreviews* een positieve beoordeling van *Visible Language*, een tijdschrift voor vormgeving, design en tekstkwaliteit. Louise Cornelis betoogt dat presentaties in het bedrijfsleven misschien niet altijd optimaal zijn, maar dat ze wel altijd beter zijn dan de gemiddelde presentatie in de wetenschap. Haar illustratiemateriaal is een aantal presentaties op het in december 1999 gehouden VIOT-congres. Bas Andeweg gaat na in hoeverre voorgeprogrammeerde hulpmiddelen het voorbereiden van Powerpoint-presentaties nu werkelijk vergemakkelijken. Hans Hoeken betoogt dat de meta-analyse een belangrijk instrument is voor het geven van tekstontwerpadviezen; het is immers van belang dat de tekstontwerper in algemene zin weet welke strategieën effectief zullen zijn en niet alleen of deze strategie ten aanzien van dit onderwerp bij deze doelgroep werkt. Karen van Oyen en Caroline Wehrmann inventariseren de adviezen die door verschillende instanties gegeven wor-

den voor het schrijven van een ondernemingsplan, met name voor de samenvatting van het plan en de stijl waarin die geschreven moet worden. Guido van Breda en Simon de Jong pleiten voor het opheffen van de scheiding tussen tekstbureau's, ontwerpbureau's en communicatie- en p.r.-bureau's; alleen als snel gehandeld wordt zou de slag met het buitenland nog niet verloren hoeven zijn. Jan Gutteling en Margôt Kuttschreuter concluderen dat het Millenniumplatform het Millenniumprobleem adequaat heeft aangepakt. Nadja Vromen en Marleen Overduin signaleren in de wereld van de software een verschuiving van de 'papieren' handleiding naar *online*-gebruikersondersteuning. Koen Jaspaert zet in het kader van de viering van 20 jaar Taalunie in mei in Gent de activiteiten van de Taalunie nog eens op een rijtje. In dit nummer staat ook een register op de afgelopen vijf jaargangen van *Tekst[blad]*.

**Van Dale Taalbrief, jrg. 9 (2000), nrs. 1 en 2/3.**

In nummer 1/2 zet Gea Wisse uiteen hoe het houden van een presentatie met behulp van Powerpoint geoptimaliseerd kan worden, instrueert Rob Punselie de opsteller van een 'webformulier', legt Eric Tiggeler uit wanneer *sommige* en *enkele* een uitgangs-*n* krijgen en laat hij zien dat het

adagium 'stem uw boodschap af op de doelgroep' door lang niet alle professionele organisaties in de praktijk wordt gerealiseerd. Margot Vanderstraeten prijst de taaladviseurs van de Belgische parlementariërs, Philip van Kuilenburg signaleert een verandering in het gebruik van de uitdrukking 'Big brother is watching you' en Ton den Boon bespeurt een ontwikkeling in de terminologie voor het beëindigen van het leven van het geliefde huisdier. De column van Alber Hoffstadt gaat over onverteerbaar Nederlands.

Nummer 3 gaat voor een deel over het los- of aaneenschrijven van woorden in samenstellingen. Vic Reynderts en Pyter Wagenaar inventariseren de belangrijkste struikelblokken en er is een zogenoemde taalkaart ingevoegd waarin Eric Tiggeler de twijfelgevallen op een rijtje heeft gezet. Tevens behandelt hij de belangrijkste problemen bij het al dan niet aaneenschrijven van eigenaamssamenstellingen. Verder staan er in dit nummer bijdragen van Rob Punselie over het genre van de webtekst, van Erik van der Spek over het houden van een toespraak, van Eric Tiggeler over het gebruik van e-mail, van Jaap Stiemer over *gel* en van Ton den Boon over seksneutrale beroepsnamen. De column van Hoffstadt over (merk)namen op kleding.

Peter Houtlosser



# Nieuws uit het vakgebied

## Benoemingen

Met ingang van 1 april 2000 is dr Antoine Braet vanwege de Amsterdamse Universiteitsvereniging benoemd tot bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de retorica bij de leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Braet blijft tevens als UHD Taalbeheersing verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden.

Dr A. Agnes Sneller, voorheen historisch taalkundige en genderlinguïst aan de Universiteit Leiden heeft op 5 mei 2000 haar benoeming aanvaard als hoogleraar aan de Károli Universiteit in Boedapest, Hongarije.

## Promoties

Op 29 mei is Ludwina Van Son, werkzaam aan de UFSIA - Universiteit Antwerpen, aan de Katholieke Universiteit Nijmegen gepromoveerd op het proefschrift "*Le dire, c'est mieux.*" *Aspects du talk show français*. Promotor was Prof.dr. H.M.G.M. Jacobs.

Op vrijdag 9 juni heeft José Plug, universitair docent bij het Juridische Practicum van de Erasmusuniversiteit Rotterdam, aan de Universiteit van Amsterdam met succes haar proefschrift *In onderlinge samenhang bezien. De pragma-dialectische reconstructie van complexe argumentatie in rechterlijke uitspraken* verdedigd. Promotores waren prof.dr E.H. van Eemeren en prof. dr T. van Haaften.

## Personele veranderingen

Met ingang van 1 mei 2000 is de onderwijskundige Paul Bloemen in dienst getreden bij de Faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit Brabant ten behoeve van de nieuwe opleiding Bedrijfscommunicatie en Digitale Media.

## 11e ANÉLA Juniorendag

Op vrijdag 1 december vindt de 11e juniorendag van de ANÉLA (Nederlandse Vereniging voor Toegepaste Taalwetenschap) plaats, dit jaar aan de Rijksuniversiteit Groningen. De dag opent met een plenaire lezing. Vervolgens zijn er parallelle sessies van lezingen en posterpresentaties door junioren (studenten en promovendi) die onderzoek doen op het terrein van de toegepaste taalwetenschap: taalgebruik, taalverwerving, taalonderwijs, taalbeheersing, taal & techniek, of bedrijfscommunicatie.

Ben je student of promovendus op het terrein van de toegepaste taalwetenschap? Of net afgestudeerd? Houd dan een lezing of verzorg een posterpresentatie over je onderzoek. Stuur voor 11 september een inschrijfformulier en een samenvatting van maximaal 200 woorden naar: Joanneke Prenger, Taal & Communicatie, Postbus 716, 9700 AS Groningen (e-mail: J.Prenger@let.rug.nl) Iedereen die belangstelling heeft voor toegepast taalwetenschappelijk onderzoek is van harte welkom. Inschrijving als toehoorder kan tot 1 november. Bel voor meer informatie: Eefke Jacobs (050-5734485) of Monoque Sollie (050-3126837).

